

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra bohemistiky

Česká filologie

Kateřina Zbranková

Podoby fikčního světa ve vybraných románech Karla Václava Raise

Forms of fictional world in selected novels by Karel Václav Rais

Bakalářská práce

Vedoucí práce

prof. PhDr. Dagmar Mocná, CSc.

Olomouc 2019

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní všechny použité zdroje a literaturu.

V Olomouci dne

.....

Podpis autora práce

Velmi děkuji prof. PhDr. Dagmar Mocné, CSc. za cenné připomínky a rady, trpělivost, vstřícnost a podporu při vzniku této práce.

Obsah

1	Úvod	5
2	Charakteristika Raisova díla a žánrové zasazení vybraných titulů	7
3	Vznik a význam teorie fikčních světů.....	13
4	Fikční světy vybraných románů.....	20
4.1	Kalibův zločin.....	20
4.1.1	Prostředí a postavy	20
4.1.2	Mezilidské vztahy	20
4.1.3	Souvislost postav s přírodou	33
4.1.4	Vztah postav k práci	36
4.1.5	Funkce každodennosti.....	37
4.1.6	Charakter fikčního světa.....	39
4.2	Zapadlí vlastenci	40
4.2.1	Prostředí a postavy	40
4.2.2	Mezilidské vztahy	41
4.2.3	Souvislost postav s přírodou	54
4.2.4	Vztah postav k práci	57
4.2.5	Funkce každodennosti.....	60
4.2.6	Charakter fikčního světa.....	62
4.3	Západ	63
4.3.1	Prostředí a postavy	63
4.3.2	Mezilidské vztahy	63
4.3.3	Souvislost postav s přírodou	76
4.3.4	Vztah postav k práci	79
4.3.5	Funkce každodennosti.....	83
4.3.6	Charakter fikčního světa.....	84
5	Závěr.....	86
6	Anotace.....	89
7	Seznam použité literatury.....	90

1 Úvod

V naší bakalářské práci se zaměříme na část románové tvorby autora druhé poloviny 19. století Karla Václava Raisa. Raisova tvorba zahrnuje širokou škálu literárních žánrů – od fejetonů přes básně, říkadla a popěvky až po prózy kratšího a velkého rozsahu (povídku a román), v nichž nakonec pevně zakořenil. Povídky v jeho seznamu prózy jasně převažují – z cca padesáti titulů v něm tvoří více než tři čtvrtiny – , přesto však také několik próz rozsáhlejších tvoří významnou část jak jeho díla, tak českého literárního dědictví.

Svou románovou tvorbu Rais navíc započal mnohem později, až jedenáct let po literární prvotině, a to románem se společensko-kritickým apelem *Kalibův zločin* (č. 1892), jenž v jeho dosavadním díle značně zarezonoval. Již rok nato vznikl diametrálně odlišný titul *Zapadlí vlastenci* (č. 1893) a o tři roky později opět o něco rozdílněji laděný román *Západ* (č. 1896).

Právě těmito třem dílům se v naší práci budeme věnovat.¹ Vybrány byly na základě své typologické odlišnosti – první společnost kritizuje, druhý se snaží o její nápravu a třetí již představuje svět téměř idealistický. Na základě těchto odlišností, podpořených též žánrovým zařazením románů odbornou literaturou, bude vystavěna praktická část naší práce, v níž po analýze předeslaný status románů potvrdíme či vyvrátíme.

Naším cílem je tedy na základě textové analýzy zjistit, jak se od sebe romány odlišují v jednotlivých oblastech svých vnitřních struktur, a jak tímto naplňují či nenaplňují své žánrové a typologické zařazení. Budeme je zkoumat z hlediska jejich fikčních světů, v jejichž rámci se pak zaměříme na tyto dílčí oblasti: mezilidské vztahy, souvislost postav s přírodou, vztah postav k práci a funkci každodennosti, což jsou oblasti, na něž je, nejen v tomto, ale obecně i ostatním Raisově díle zvláště kladen důraz.

Jednotlivým analýzám budou předcházet dvě kapitoly teoretické; první prozkoumá žánrovou charakteristiku románů z pohledů jednotlivých literárněteoretických publikací a vědců; srovnáme několik různých zařazení, z nichž

¹ V případě *Kalibova zločinu* budeme pracovat s verzí knižní, z r. 1968. Existuje mj. také verze časopisecká z r. 1892, jež měla od pozdějších vydání odlišný konec.

poté žánry románů vyvodíme a určíme. Toto určení nám následně vytvoří širší teoretický podklad a oporu pro vlastní analýzu.

Druhá kapitola se bude věnovat vymezení pojmu fikčních světů – námi zkoumaného fenoménu – jeho vzniku a využití v literární teorii; budeme se zabývat jak jeho filozofickým základem, tak postupným vývojem v pracích jednotlivých literárních teoretiků, z nichž (především pak z Doleželovy *Heterocosmicy*) budeme čerpat některé teze také ve vlastní analýze.

V Závěru porovnáme žánrové charakteristiky románů předeslané v kapitole 1. s výsledky naší analýzy a podíváme se také na odlišné a společné rysy jednotlivých fikčních světů.

2 Charakteristika Raisova díla a žánrové zasazení vybraných titulů

Ke Karlu Václavu Raisovi dosud nemáme k dispozici komplexní monografii, která by se podrobně věnovala celé jeho literární tvorbě. Vývoj jeho díla však můžeme sledovat pomocí dílčích studií, jež jsou součástí buď svazků o české literatuře 19. století nebo slovníkových hesel. Z těchto pramenů pak vyniká především práce literární historičky a editorky Prof. PhDr. Jaroslavy Janáčkové, CSc.

Rais svou literární tvorbu započal v r. 1878 fejetony, které publikoval v časopise Posel z Budče, a epigramatickými a satirickými básněmi, zaměřenými na učitelský stav a politiku („zesměšňoval i pranýřoval její prodejnost a ústupkářství a rozhořčoval se nad nedostatkem národního cítění v Čechách“²) v Humoristických listech, Palečku a Šotku. Knižně pak vyšla sbírka těchto básní s názvem *Trny* (1880). Tato část tvorby však trvala jen krátce, brzy se začal intenzivně věnovat literatuře s didaktickým apelem pro děti a mládež (publik. zejména v Budečské zahradě, Naší mládeži a Besídce malých), což přirozeně pramenilo i z jeho učitelského vzdělání a povolání. Rais je pokládán za jednoho z nejvýznamnějších autorů literatury pro děti a mládež své doby, vedle současníka a přítele Aloise Jiráska.

V roce 1880 vyšla v této kategorii jeho prvotina *Listy z české kroniky* (1880), dále následovaly *První květy* (1881) a soubory *Doma 1, 2* (1883, 1884). V této části své práce se Rais zaměřoval hlavně na poezii a s ní související říkadla nebo popěvky (pro nejmenší děti), psal ale rovněž prózu, v níž se pro dospívající čtenáře snažil reflektovat některé významné osobnosti české historie či soudobého umění (patří zde např. *Povídky ze starých hradů* [1888], *Povídky o českých umělcích* [1891] či *Čtení o Karlu Havlíčku Borovském a Václavu Beneši Třebízském* [1901]).

² JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Český román sklonku 19. století*. 1. vyd. Praha: Academia, 1967, s. 109.

Ovšem největší pozornost jak čtenářů, tak literárních teoretiků vzbudila a vzbuzuje Raisova tvorba prozaická, určená primárně čtenářům dospělým.³ J. Janáčková ve své studii o Raisovi v Dějinách české literatury označuje za vrchol spisovatelovy tvorby období let 1885–1896.⁴ v roce 1885 byl v Národních listech otištěn fejeton s názvem *Vlasaři* (1885), jež pojednával o vlasařském povolání a spisovatelových zkušenostech s těmito lidmi, a ač to primárně neměla být próza určena dětem a mládeži, vyzníval stále jemně didaktickým podtónem, autorovou snahou čtenáře vzdělat. Fejeton byl pretextem k pozdějšímu souboru tří krátkých povídek (někdy také označovaných jako črty) *Z vlasařských pamětí* (rkp. 1884, č. 1885), jenž později vyšel knižně, již bez průvodního textu. V těchto povídkách už můžeme vidět náznak autora budoucího směřování – všechny příběhy jsou situovány na vesnici a vystupují v nich dva protipóly lidského charakteru – touha po penězích, nezdráhající se pro své uskutečnění způsobit jiným těžkost a smutek, a její oběti, které ve čtenáři vzbuzují soucit a lítost. Raisovo zaměření zejména na druhou skupinu, která se musí potýkat s přítomností krutého okolí (a jež je tvořena zpravidla starými lidmi žijícími na výminku) a její hlubší rozpracování více vykryštovalo v povídkách, jež následovaly krátce po „vlasařích“; byly to např.: *V boudě* (rkp. 1886, č. 1887), *Matka a děti* (rkp. 1887, č. 1888), *Školáci* (rkp. 1887, č. 1888), *Do Prahy na pouť* (rkp., č. 1888), *Pro číslo* (rkp., č. 1889), *Špáta* (rkp., č. 1889) *Ta srdce* (rkp., č. 1890), *Z podhorských pamětí* (rkp., č. 1890), *V bělidle* (rkp., č. 1892), *Odstrčený* (rkp., č. 1893) a další, které autor později vydal knižně ve skupinách,⁵ v povídkových souborech *Výminkáři* (rkp. 1886–1890, 1891), *Horské kořeny* (rkp. 1889–1891, 1892), *Potměchuť* (rkp. 1884–1890, 1892), *Rodiče a děti* (rkp. 1890–1893, 1893), *Lopota* (rkp. 1892–1893, 1895), *Za světem* (rkp. 1894–1895, 1896), *Mezi lidmi* (rkp. 1892–1896, 1898) a *Půlpáni* (rkp. 1894–1895, 1898).

³ I z této kategorie se však vyčlenilo několik próz, kterým se dostávalo velké obliby také u čtenářů mladších – byly to zejm. povídkový soubor *Horské kořeny* a romány *Zapadlí vlastenci* a *Pantáta Bezoušek*.

⁴ Srov. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In: POHORSKÝ, Miloš (red.). *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 470.

⁵ Všechny povídky byly samozřejmě nejprve publikovány časopisecky.

Ve výše zmiňovaném, „vrcholném“, období vznikly rovněž romány *Kalibův zločin* (rkp. 1891, č. 1892, 1895), *Zapadlí vlastenci* (rkp. 1892, č. 1893, 1894), *Pantáta Bezoušek* (rkp. 1893, č. 1894, 1897) a *Západ* (rkp. 1895–1896, č. 1896, 1899).

Někteří literární historikové a teoretikové Raisovo prozaické dílo (vyjma teď tvorbu pro děti a mládež) dělí do skupin, jednak podle žánru, ale také podle charakteru hlavní postavy. Podíváme-li se na námi vybrané romány, najdeme v jednotlivých publikacích několik, více či méně podobných výkladů. V Lexikonu české literatury autoři řadí do vlny próz, „v nichž vůdčím motivem jednání postav je sobecká ziskuchtivost, touha po majetku, která podněcuje kruté zacházení dětí s jejich rodiči, sváry mezi sourozenci a vede k rozvratu sociálně nerovných manželství“⁶ knihu *Kalibův zločin*. Do skupiny označené jako idyly jsou řazena díla *Zapadlí vlastenci* a *Západ*. U *Západu* však autoři přiznávají zastřenost idyličnosti „líčením těžkostí stáří“.⁷

Autoři slovníkové příručky Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století popisují skupinu děl, do níž je zařazena próza *Kalibův zločin* jako texty, kde „vystupuje důvěřivý a plachý dobrák jako povolná oběť poměrů. Pozornost se soustřeďuje k jedinci, kterého citová ztráta, tlak nejbližšího okolí i vlastní poddajnost vrhají do trýznivého osamění a zoufalých gest.“⁸ Ve skupině nazvané idyly se nachází kniha *Zapadlí vlastenci*. Zvlášť je potom vyčleněna dle autorů příručky „umělecky nejbohatší skupina Raisových děl“⁹ jež se věnuje „postavám, které nepřijímají měřítka okolního světa – kde si každý žije na svou pěst a hrabe do své kapsy -, ale jednají tak, aby prospívali a pomáhali tomu, kdo je lidsky nejpotřebnější,“¹⁰ a kam je zařazen *Západ*.

Jaroslava Janáčková ve své (již výše zmiňované) studii o Karlu V. Raisovi v Dějinách české literatury III zahrnuje *Kalibův zločin* do kapitoly nazvané „kritický

⁶ OPELÍK, Jiří, Vladimír FORST, Luboš MERHAUT, et al. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. 3, M–Ř. Praha: Academia, nakladatelství Akademie věd České republiky, 2000. ISBN 80-200-0708-3, s. 1199.

⁷ TAMTÉŽ, s. 1199.

⁸ *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století: Slovníková příručka*. Vyd. 3. Praha: Československý spisovatel, 1982, s. 226–227.

⁹ TAMTÉŽ, s. 228.

¹⁰ TAMTÉŽ, s. 228.

pohled na život venkovských lidí“,¹¹ v níž také podotýká, že tímto dílem „vyvrcholila v Raisově díle kritická vlna, která vytryskla z úzkosti nad osudem lidských hodnot v království peněz, ze spisovatelovy touhy podepřít ohroženého člověka“. ¹² V kapitole pojmenované „ve jménu ideálních společenských hodnot“¹³ se pak podle Janáčkové nachází „dva největší Raisovy sociálně programní romány“¹⁴ – *Zapadlí vlastenci* a *Západ*.

Skupiny děl, ve kterých se podle výše uvedených zdrojů prózy nachází, se v zásadě neliší. *Kalibův zločin* je zařazen tam, kde se jedná o dobrého, tím však oslabeného člověka, jenž je obětí svého krutého okolí, ženoucího se především za majetkem. *Zapadlí vlastenci* jsou jako kniha idylická vnímání bez výhrad, *Západ* ve své podstatě taky, a to i v případě, kdy jej autoři vnímají spíše jako dílo s postavou, která se snaží jít proti proudu světa; jejím hlavním motivem je však konání dobra a prospívání svému okolí, což můžeme za idylický rys považovat.

Co se týče žánrového zasazení knih, shodují se všechny použité zdroje v označení *Kalibova zločinu* za román, k němuž je někdy také použit přívlastek kritický či psychologický, v jednom případě dokonce až naturalistický. U *Zapadlých vlastenců* a *Západu* převažuje pojmenování idylický román. Prof. PhDr. Arne Novák a PhDr. Jan Václav Novák v Přehledných dějinách české literatury používají však už samostatný žánr – „buditelské idyly“, ¹⁵ které nadto „mají spíše ráz kroniky volně rozpředené“. ¹⁶ Prolínají zde tedy dva žánry – idylu a kroniku – přičemž je důraz kladen na první z nich. Naopak čistě za „kronikářský projekt“¹⁷ považuje obě prózy Aleš Haman, řadě tato díla vedle kronik Jirákových.

¹¹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In: POHORSKÝ, Miloš (red.). *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 472.

¹² TAMTÉŽ, s. 475.

¹³ TAMTÉŽ, s. 476.

¹⁴ TAMTÉŽ, s. 478.

¹⁵ NOVÁK, Arne a Jan Václav NOVÁK. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. Vyd. 5. Brno: Atlantis, 1995. ISBN 80-7108-105-1, s. 778.

¹⁶ TAMTÉŽ, s. 778.

¹⁷ HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století*. Praha: ARSCI, 2007. ISBN 978-80-86078-71-7, s. 331.

Zcela jiný pohled potom na *Zapadlé vlastence* vyjadřuje ve své práci PhDr. Jan Hanuš Máchal, který tuto prózu označuje za povídku,¹⁸ přičemž *Západ* klasifikuje jako „román bez lásky“.¹⁹

Vidíme tedy čtyři různá žánrová zasazení obou knih (jež spolu však ve většině úzce souvisí): román / románová kronika / idyla / povídka. Co se týče prvních dvou, nelze ani jeden z žánrů vyvrátit, neboť románová kronika je ve své podstatě jen jeden z typů, jež v sobě román může zahrnovat. Z jejích charakteristických rysů popisovaných v Encyklopedii literárních žánrů²⁰ lze na každý z titulů vztáhnout něco; „prostorové centrum románové kroniky představuje jedna konkrétní lokalita, pojímaná jako střed světa, domov a bezpečí (namnoze jde o vesnici či maloměsto). Kompozice začíná líčením lokality a jejích obyvatel, mnohdy končí smrtí postav nebo opuštěním lokality. Potřeba stability se projevuje motivem stálého návratu, zálibou v pevných prostorových bodech (např. zápraží jako hranice domova a světa), protikladem domácího a cizího (jenž nevyklučuje xenofobii). Izolovanost prostoru je zároveň korigována tzv. prostorovou pulzací, tj. epizodickým vstupováním malé lokality do širšího rámce ‚velkého‘ světa prostřednictvím motivu cesty, příjezdu, výjezdu, zprávy, návštěvy apod.“²¹ Časoprostorové zasazení do konkrétního, úzkého prostředí, i kompozici pojímanou přirozeným během času v přírodě můžeme vidět v obou knihách; onu zálibu „v pevných prostorových bodech“, ilustrovanou studeneckou farou, a také smrt (mj.) hlavní postavy lze jasně vidět v *Západu*. A mnoho románových prvků, jako např. více dějových rovin nebo psychologický vývoj postavy, lze spatřovat rovněž, především pak v *Zapadlých vlastencích*. Nemluvě o tom, že v *Západu* je zřetelně zdůrazněna hlavní postava, což je pro románovou kroniku prvek netypický.²² Obě knihy tedy tyto dva žánry mísí, a proto můžeme dát částečně za pravdu oběma stranám.

¹⁸ „...památce učitelů a kněží, buditelů národních [...] věnována je oblíbená povídka Zapadlí vlastenci...“ (MÁCHAL, Jan. *O českém románu novodobém*. 2. změn. a dopl. vyd. Praha: Josef Springer, 1930, s. 155–156.)

¹⁹ TAMTÉŽ, s. 156.

²⁰ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X.

²¹ TAMTÉŽ, s. 594.

²² Srov. TAMTÉŽ, s. 594: „Románová kronika zpravidla nemá ústředního hrdinu a pracuje s početným komparesem.“

Velmi blízko má svou charakteristikou k románové kronice také idyla, a to především pro své znaky jako je „vázanost ke konkrétnímu místu, sdílenému po mnoho generací,“²³ ve kterém „lidé [...] žijí v harmonickém soužití s přírodou a ve vzájemných přirozených vztazích [...] Město (s výjimkou přehledného a stabilního maloměstského prostředí, nezasaženého moderním civilizačním ruchem) se jeví jako prostor idyle nepřátelský.“²⁴ Další podobnost lze sledovat ve faktu, že v idyle „převládá cyklický čas každodennosti s pravidelným střídáním všedních dnů, naplněných prací, a periodicky se opakujícími svátky.“²⁵ Ve své primární podstatě se samozřejmě idyla soustřeďuje především na zobrazení harmonicky fungujících, idylických vztahů v čistém, s přírodou propojeném prostředí a s absencí dramatických událostí. Tato kritéria námi zkoumané knihy do důsledku nenaplnují, idylu však můžeme připojit do syntézy výše zmíněných žánrů.

Nakonec se podívejme ještě na Máchalovo řazení *Zapadlých vlastenců* k povídce. Toto tvrzení je z literárněteoretického hlediska iracionální už pro rozsah textu, který ani v nejužším pojetí žánru povídce neodpovídá. Dále také rysy jako „výrazová úspornost, soustředění na klíčové momenty lidské existence, zachycované se značnou naléhavostí a silným přítomnostním akcentem, a výrazný zobecňující sklon, vedoucí k tomu, že je spíše modelem než obrazem světa [...]“²⁶ jsou v *Zapadlých vlastencích* spíše opačného charakteru.

V případě obou titulů, *Zapadlých vlastenců* i *Západu*, můžeme tedy na základě předchozího zkoumání za vypovídající žánrové označení prohlásit idylický román s prvky románové kroniky.

Toto bližší určení vybraných próz nám dobře poslouží pro pozdější analýzu jednotlivých fikčních světů, v níž pro nás bude snazší odůvodnění některých fragmentů, právě díky žánrové a směrové charakteristice.

²³ TAMTÉŽ, s. 275.

²⁴ TAMTÉŽ, s. 275.

²⁵ TAMTÉŽ, s. 275.

²⁶ TAMTÉŽ, s. 516.

3 Vznik a význam teorie fikčních světů

Teorie fikčních světů je významným fenoménem v teorii literatury, do níž vstoupila na konci 70. let 20. st. Vyšla z teorie možných světů, jejíž podstatou je předpoklad existence více než jednoho světa. Tato teorie pracuje se dvěma základními konstrukčními pojmy, a sice: „skutečný svět (*actual world*) a možné alternativní světy (*possible worlds*).“²⁷

Pojem „možné světy“ je známý už z 18. st., kdy jej ve svých metafyzických úvahách použil německý filozof Gottfried Wilhelm Leibniz.²⁸ Dále se pojem stal předmětem bádání mnoha představitelů moderní (modální a intenzionální) logiky 20. st. Tito filozofové a teoretikové se snažili proniknout do problému významu výroků. Předchůdcem těchto snah se však ještě na konci 19. st. stala myšlenka německého filozofa a logika, zakladatele moderní logiky, Friedricha Ludwiga Gottloba Frega. Ten stanovil dvouúrovňovou sémantiku výrazů; to znamená, že každý výraz podle Frega obsahuje jednak význam (tj. předmět nebo množinu předmětů, ke kterým výraz odkazuje v aktuálním světě), a jednak smysl (tj. „způsob, jakým nám je tento předmět dán skrze jazykový výraz“²⁹). Fregova základní premisa pro sémantiku výrazů spočívala v jejich pravdivostní hodnotě, tedy významu, což bylo sice z logického hlediska adekvátní,³⁰ nicméně mnoho modálních logiků shledalo toto pojetí jako nedostačující. Německý logik Rudolf Carnap proto Fregovu teorii rozšířil a zaměřil se především na „smysl“ výroku – ten na základě Fregova pojetí pojmenoval jako „intenze“³¹ (a zároveň s tím Fregův „význam“ nazval „extenzí“). Carnap vypracoval teorii, v níž pro správné

²⁷ Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy. Editor Ansgar NÜNNING, editor Jiří TRÁVNÍČEK, editor Jiří HOLÝ, přeložil Aleš URVÁLEK, přeložil Zuzana ADAMOVÁ. Brno: vydal Host - vydavatelství, 2006. ISBN 80-7294-170-4, s. 800.

²⁸ „Na úsvitu novověké filosofie ho G. Leibniz použil, když se pokoušel odpovědět na otázku, proč Bůh dopouští tolik zjevného neštěstí: jeho odpovědí bylo, že Bůh nám dává žít v nejlepším z těch světů, které jsou možné.“ (PEREGRIN, Jaroslav. Možné světy v logice. In: *Aluze* 9, 2005, č. 1, s. 135.)

²⁹ FOŘT, Bohumil. *Úvod do sémantiky fikčních světů*. Brno: Host, 2005. Teoretická knihovna. ISBN 80-7294-165-8, s. 44.

³⁰ „Jak konstatoval Frege, logiku zajímají především *zákony pravdivosti* – tj. zákony toho, jak pravdivost různých výroků závisí na pravdivosti různých jiných výroků.“ (PEREGRIN, Jaroslav. Možné světy v logice. In: *Aluze* 9, 2005, č. 1, s. 136.)

³¹ Odtud se také později vyvinul název „intenzionální logika“.

pochopení smyslu musí každému výroku náležet určitý „obor“, neboli všechny „stavy věcí“, ve kterých je tento výrok pravdivý.³² Tím sémantiku výrazů posunul vpřed o další krok, z něhož vyšel okolo roku 1960 americký jazykový filozof Saul Aaron Kripke. Ten problém rozpracoval hlouběji a převedl do podoby modelové struktury. Kripke, jak píše Jaroslav Peregrin ve svém článku *Možné světy v logice*, navrhl: „považujeme za význam výroku nikoli jeho pravdivostní hodnotu, ale podmnožinu nějaké předem dané množiny. Budeme-li prvky této množiny nazývat, jak Kripke navrhl, *možné světy*, můžeme jeho návrh číst tak, že významem výroku je množina všech takových možných světů, ve kterých je tento výrok pravdivý.“³³ Tato část Kripkeho návrhu se v podstatě neliší od teorie R. Carnapa a jeho „oborů“. Kripke však ve své práci uvažoval dál a představil navíc k modelu možných světů vztah dokazatelnosti.³⁴ Tím můžeme u určování intenze výroku zkoumat, v čem je svět, v němž tento výrok platí, podobný se světem naším, aktuálním.³⁵

Tento objev možných světů v logice dal silný impuls literární teorii fikce, aby s termínem pracovala také ve své explikaci. Pro narativní sémantiku se stal pojem možných světů užitečný zejména proto, že posloužil jako zastřešující pro celou oblast fikce. Fikční světy jsou tak pouze podkategorie světů možných, a jsou chápány jako „určitá struktura generovaná fikčním textem, k níž se vposledku vztahují všechny entity, jejichž ontologickým statutem existence je existence fikční, existence skrze fikční text“.³⁶

K úvahám a konstrukci teorie fikčních světů se přidalo mnoho literárních teoretiků, z nichž největší význam pro její formování měli: rumunský literární teoretik a kritik Thomas G. Pavel, italský sémiotik, filozof a spisovatel Umberto Eco a český lingvista a literární teoretik Lubomír Doležel.

³² Viz Carnapova publikace *Meaning and Necessity* (1947), na níž Peregrin odkazuje. (PEREGRIN, Jaroslav. *Možné světy v logice*. In: *Aluze* 9, 2005, č. 1, s. 136.)

³³ TAMTÉŽ, s. 135–141.

³⁴ Či „dosažitelnosti“, jak uvádí Peregrin. (TAMTÉŽ)

³⁵ „Kripke tedy obecně ztotožňuje možnost s platností v nějakém *dosažitelném* možném světě a nutnost analogicky s platností v každém *dosažitelném* světě.“ (TAMTÉŽ, s. 138.)

³⁶ FOŘT, Bohumil. *Úvod do sémantiky fikčních světů*. Brno: Host, 2005. Teoretická knihovna. ISBN 80-7294-165-8, s. 56.

Když v roce 1975 vyšla v prestižním britském časopise studie „Possible Worlds in Literary Semantics“ od Thomase G. Pavela, v níž aplikoval Kripkeho myšlenky na sémantiku literárních textů, Lubomír Doležel prohlásil, že tehdy „literární teorie byla obohacena o objev sémantiky možných světů“.³⁷ Pavel své myšlenky dále rozpracoval a později vydal v knize *Fikční světy* (1986).

Mezitím Umberto Eco publikoval práci *Lector in fabula* (1979), kde se sice primárně soustředil na interpretaci literárního textu a na důsledné popsání modelového autora a modelového čtenáře, nicméně si pojem možných světů z logiky vědomě vypůjčil, a to proto, aby mohl pojmenovat konstrukty, jež jsou tvořeny literárními (fikčními) texty. Jakožto sémiotik se Eco zaměřoval především na znak a strukturu, kterou znak (v tomto případě slovo) vytváří. O povaze fikčního světa se pak vyjádřil následovně: „Tento svět tu není ve smyslu, v jakém tu je psací stroj, na němž píší tyto řádky. Zato je tu ve smyslu, v jakém tu je význam slova: pomocí různých interpretantů mohu vymezit jeho komponentní strukturu.“³⁸

V Ecově práci tedy vidíme spíše náznak na vypracování samostatné teorie fikčních světů; té se podrobně věnoval právě Pavel, ve své, již výše zmíněné, publikaci.

Ve *Fikčních světech* Pavel nejprve kritizuje někdejší snahy strukturalistů o nalezení významu literárního textu, které považuje za značně omezené, neboť se soustředily více na formální stránky textu a jeho samotnou vnitřní logiku, a ne už na rovinu např. reference.³⁹ Postupem času se však teorie fikčních světů rozrostla do značné šíře, v níž začala pracovat nejen s referencí, ale mnohem více také s interpretací, růzností čtení a komplexnějším popisem vlastností fikčních světů a jejich entit. Z toho vychází ve své práci také Pavel.

Na rozšíření teorie fikčních světů měla podíl řada literárních teoretiků i filozofů. Mezi nimi vzniklo přirozeně několik různých pojetí, z nichž nejkontrastněji proti sobě

³⁷ PAVEL, Thomas G. *Fikční světy*. Praha: Academia, 2012. Možné světy. ISBN 978-80-200-2120-5, s. 9.

³⁸ ECO, Umberto. *Lector in fabula: role čtenáře, aneb, Interpretační kooperace v narativních textech*. Praha: Academia, 2010. Možné světy. ISBN 978-80-200-1828-1, s. 154.

³⁹ Ve smyslu, v jakém ji definuje Lexikon teorie literatury a kultury – viz *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy*. Editor Ansgar NÜNNING, editor Jiří TRÁVNÍČEK, editor Jiří HOLÝ, přeložil Aleš URVÁLEK, přeložil Zuzana ADAMOVÁ. Brno: vydal Host - vydavatelství, 2006. ISBN 80-7294-170-4, s. 666.

stojí tzv. segregacionisté, kteří „charakterizují obsah fikčních textů jako čirý výtvor fantazie bez pravdivostní hodnoty“⁴⁰ a integracionisté, již naopak „hlásají, že mezi fikčními a nonfikčními popisy aktuálně existujícího světa nelze nalézt žádný skutečný ontologický rozdíl.“⁴¹

Pavel se problematikou zabývá podrobněji a předkládá několik dalších pojetí různých autorů (Russela, Strawsona, Ryla, Searla, Kripkeho, Plantinga, Ryanové ad.), které se pohybují na škále mezi těmito dvěma protipóly. Za výsledek těchto náhledů, a tedy postoj náležející Pavelově pojetí, můžeme považovat následující tvrzení: (1) možné světy nemusejí vycházet stoprocentně z aktuálního světa, tedy nemusí obsahovat kompletní inventář jeho jednotlivin, abychom je mohli považovat za pravdivé, (2) pravdivost možných světů neurčujeme vnějším pohledem, tedy ve vztahu ke světu aktuálnímu, nýbrž pohledem vnitřním, tedy tvrzení obsažená ve fikčních světech se nesmějí navzájem vylučovat. I s těmito zásadami nicméně zůstává faktem, že se fikční světy nikdy nemohou od světa aktuálního oddělit zcela, neboť každý autor nutně (ať už záměrně či nezáměrně) vychází z poznatků, jež nemohl získat jinde než právě ve světě skutečném (aktuálním). Pavel tuto vlastnost nazývá heterogeností.⁴²

Lubomír Doležel, který se k tématu teorie fikčních světů připojil a významně přispěl svou publikací *Heterocosmica: fiction and possible worlds* (1998), ačkoliv se obecně k Pavelovým názorům hlásí, se v otázce pravdivosti přiklání na stranu segregacionistů, neboť tvrdí: „Fikční texty jsou mimo pravdivostní hodnocení; jejich věty nejsou ani pravdivé, ani nepravdivé.“⁴³ V tomto případě záleží čistě na úhlu pohledu, ze kterého se na pravdivostní hodnotu fikčních světů díváme: zda z pohledu vnitřního, v rámci fikčních světů (jako Pavel), nebo v pohledu vnějšího, ve vztahu k aktuálnímu světu (jako Doležel).

Doležel nicméně ve své práci na Pavela v mnoha ohledech navazuje, např. souhlasí s další vlastností fikčních světů, kterou je neúplnost. Tu vysvětluje následujícím

⁴⁰ PAVEL, Thomas G. *Fikční světy*. Praha: Academia, 2012. Možné světy. ISBN 978-80-200-2120-5, s. 30.

⁴¹ TAMTÉŽ, s. 30.

⁴² „Jelikož se většina literárních děl skládá ze smíšených systémů, které zahrnují jevy a věci aktuálně existující, možné a fiktivní, je nutno je klasifikovat jako heterogenní.“ (TAMTÉŽ, s. 132.)

⁴³ DOLEŽEL, Lubomír. *Heterocosmica: fikce a možné světy*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0735-2, s. 38.

příkladem, vypůjčeným od Johna Heintze: „Neúplnost se zjišťuje poměrně jednoduchým testem: pouze některé myslitelné výroky o fikčních entitách jsou rozhodnutelné, mnohé rozhodnutelné nejsou. Otázka, zda Ema Bovaryová spáchala sebevraždu či zemřela přirozenou smrtí, může být rozhodnuta, avšak otázka, zda měla či neměla mateřské znaménko na svém levém rameni, je nerozhodnutelná, vpravdě postrádá smysl.“⁴⁴ Charles Crittenden pak tuto vlastnost pokládá za zjevně oddělující fikční světy od světa aktuálního.

Důležitou součástí Doleželovy práce je také studie osob ve fikčním světě. Dle něj je nejdůležitější vlastností narativu „narativní svět“,⁴⁵ a pro ten je přítomnost osob klíčová. Podle jejich počtu dělí Doležel fikční světy na „svět s jednou osobou“ a „světy s více osobami“. Jako další, vedlejší složky narativních světů potom uvádí přírodní sílu a stav věcí.

Neodmyslitelnou složkou narativu, v němž se vyskytují osoby, je **akce**. Ta je podmíněna intencí, která je považována za duševní, a tedy výhradně lidský faktor (tedy nenáležející přírodním složkám včetně zvířat⁴⁶). Skončí-li potom akce odlišně od původní intence osoby, nazývá Doležel tuto situaci akcidentem.⁴⁷

Co se týče přírodní síly (P-síla – u Doležela), je neopominutelným faktorem každého fikčního světa, v různé míře. Její důležitou vlastností, jak Doležel zdůrazňuje, je neintencionálnost, tedy její konání nemůžeme chápat jako – dobrý či zlý – záměr vůči ostatním složkám fikčního světa.⁴⁸

⁴⁴ TAMTÉŽ, s. 35–36.

⁴⁵ Literární věda všeobecně jako definující složku narativu uvádí příběh, ten však podle Doležela může vzniknout „pouze v určitých druzích možných světů“ (TAMTÉŽ, s. 45.); a tyto světy označuje právě jako narativní.

⁴⁶ Ačkoliv kategorie zvířat je poněkud komplikovanější, neboť v některých fikčních světech se mohou vyskytovat i zvířata s velmi vyvinutými duševními, až lidskými vlastnostmi, a tudíž je akce s intencí možná i u nich. V našem kontextu máme však na mysli zvířata s vlastnostmi převzatými co nejvěrněji z aktuálního světa.

⁴⁷ Přitom pracuje s významem tohoto pojmu uvedeným v SSJČ: „nepředvídaná, náhodná událost, příhoda“. (HAVRÁNEK, Bohuslav, Jaromír BĚLIČ, Alois JEDLIČKA, et al. *Slovník spisovného jazyka českého*. 1, A–M. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.)

⁴⁸ Nicméně v případě literárních textů se jejím strůjcem vždy stává autor, tedy z tohoto pohledu o jisté intenci mluvit můžeme. Opět se zde ocitáme na hranici dvou možných perspektiv: v rámci fikčního světa a mimo něj. V jeho rámci můžeme např. Robinsonovo ztroskotání považovat za

Ve světě s jednou osobou je na faktor přírodní síly kladen mnohem větší důraz než u světů s více osobami, neboť příroda zde osobě tvoří v podstatě jedinou možnost interakce a dialogu, krom vlastních myšlenkových pochodů a vnitřních monologů.

Ve světě s více osobami jsou naopak těžištěm právě vzájemné mezilidské vztahy. Doležel se tomuto typu světa podrobně věnuje od jeho zrodu, tedy vstupu osob do fikčního světa, ke všem možným způsobům interakce. Pokud jde o tzv. zrod, předkládá dva zastřešující způsoby, jakými mohou být osoby do fikčního světa integrovány: (1) osobně (náhodným nebo záměrným setkáním), (2) in absentia [za nepřítomnosti], a to např. ve vyprávění (tzv. verbální znak), podobiznou (tzv. vizuální znak) atd.

S více osobami také logicky roste potenciálnost akce. Krom intence, která je považována za její základní složku, existují také další možné příčiny, jako emoce nebo přírodní síly (v podobě např. různých onemocnění).

Pro uskutečnění akce ve světě s více osobami je nezbytná **komunikace**, jež může mít rovněž několik úrovní; Doležel ji dělí jednak na symetrickou (na komunikaci se podílí obě strany – např. „potřást si rukama, udeřit“⁴⁹) a asymetrickou (každá strana provádí jinou akci, nebo jedna strana akci pomine – např. „dát políček / nastavit druhou tvář; podat ruku / odmítnout podat ruku“⁵⁰), a jednak na verbální a fyzickou – přičemž tyto spolu ve fikčním světě kooperují. Mimo to bere v potaz také komunikaci neverbální, která se může projevit např. v podobě gest či posunků, a může mít pro narativ důležitý význam.⁵¹

Ve světě s více osobami dostává nový rozměr i akcident, neboť mimo jeho charakteristiku popsanou výše, také „dosti často postihují osobu stojící mimo, tj. osobu, která se nepodílí na akci či na interakci, jež vedle k akcidentu (X řídí auto a porazí chodce Y; Z je zraněn v přestřelce mezi X a Y). V tomto případě akcident vytváří spoj mezi

neovlivnitelnou přírodní katastrofu, mimo něj jsme si však jako čtenáři stále dobře vědomi toho, že kdyby Defoe chtěl, mohl Robinson doplout zcela v pořádku; ale to se autorovi pro účely příběhu nehodilo.

⁴⁹ DOLEŽEL, Lubomír. *Heterocosmica: fikce a možné světy*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0735-2, s. 106.

⁵⁰ TAMTÉŽ, s. 106.

⁵¹ „Nepatrné gesto nebo póza jsou často znakem silného duševního vzrušení [...] Mlčení a negativní sémiotické akty jako komunikativní ‚pomínutí‘ [...] rovněž vyjadřují skryté duševní události, zejména emoce...“ (TAMTÉŽ, s. 107.)

osobou postiženou a osobami jednajícími, a tak obvykle rozšiřuje sestavu konatelů. Stává se, že některé osoby, které prošly akcidentem, si nejsou vědomy, že se stal.“⁵² Tato skutečnost je významnou hnací silou pro rozvíjení příběhu, zejména románového, neboť dává prostor pro přirozený vstup dalších osob do fikčního světa a pro vytvoření zápletky.

Mimo výše zmíněné motivace ke komunikaci či intenci Doležel věnuje zvláštní pozornost **moci**. Osoba disponující mocí má – ostatně nejen ve fikčním, ale přirozeně i aktuálním světě – dominanci nad osobami bez ní, a má tak možnost tyto osoby ovlivňovat, ať už pozitivně, nebo negativně. Moc může mít dle Doležela trojí podobu: (1) fyzická, (2) duševní, (3) společenská. Díky jakémukoliv druhu moci – a jejímu uplatnění – se do fikčního světa dostává dynamika a opět i přirozená cesta k vývoji příběhu.

Jestliže osoba, která je držitelem moci, ji uplatní v interakci s osobou druhou, a tato se jí odmítne podříditi, vzniká **konflikt**, „nejpopulárnější zdroj narativní dynamiky“.⁵³ Dorrit Cohnová ve své práci *Transparent Minds: Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction* (1978) popsala krom konfliktu mezi dvěma subjekty také konflikt vnitřní, jež se „odehrává v duševní oblasti konající postavy; vzniká v důsledku protikladných intencí, tužeb, cílů, strategií apod. Projevuje se ve formě vnitřního dialogu, základního verbálního vyjádření duševního napětí“.⁵⁴

Výše nastíněné možnosti a způsoby interakce a komunikace osob jsou pro naši práci kýžené, neboť nejen základní popis teorie fikčních světů, ale zejména fungování světa s více osobami jsou klíčovými teoretickými východisky pro naši analýzu vybraných děl, jež právě těchto struktur využívají.

⁵² TAMTÉŽ, s. 108.

⁵³ TAMTÉŽ s. 114.

⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 116.

4 Fikční světy vybraných románů

4.1 Kalibův zločin

Román *Kalibův zločin* svou konstrukcí a tématem zajisté vybočuje z celkové plejády Raisových děl. Není to sice jediný text, ve kterém Rais reflektuje svůj kritický pohled na soudobé společenské poměry nebo problémy pramenící ze vztahu dvou generací, je to však jeho první a zároveň jediný román, v němž je explicitně vyobrazeno fyzické násilí, jež skončí smrtí člověka, notabene jedné z hlavních postav.⁵⁵

4.1.1 Prostředí a postavy

Děj románu se odehrává ve fiktivní vesnici Ostružín a postavy tvoří výhradně vesničtí obyvatelé – jednak Ostružína, jednak Vidovic. Nesetkáme se zde s žádnou vyšší společenskou vrstvou, inteligencí či vzdělanci. Postavy jsou prostí hospodáři a hospodyně, starající se především o zajištění svého živobytí.

Co do počtu není román množstvím postav nijak vynikající, hlavní dějová linie se odehrává v okruhu příslušníků 4 rodin (Kalibových, Boučkových, Nedomlelových a Smržových), jejichž pojítkem je protagonista Vojtěch Kaliba. Ačkoliv je bezesporu hlavním hrdinou knihy, neméně podstatnými pro rozvinutí hlavní zápletky jsou jeho žena, Karla Boučková, a její matka (v knize nazývána jako „stará Boučková“ nebo „panímáma“). Za postavy vedlejší potom můžeme označit Vojtovy sestry, Manku Smržovou a Nánu Nedomlelovou s jejich manžely, Smržem a Nedomlelem, starého Kalibu (otce Vojty, Manky a Nány), starého Boučka (otce Karly), starce Kukelku, vojáka Rachotu, Karlinu sestru Manču a další, nepojmenované obyvatele vesnice, kteří mají spíše úlohu kulis, aktivně se nepodílejících na vývoji příběhu.

4.1.2 Mezilidské vztahy

V *Kalibově zločinu* se vyskytují vztahy pouze rodinné (nepočítáme-li komparz vesničanů), které můžeme rozdělit do několika (pro naši práci relevantních) skupin: (1) mezi manžely, (2) mezi sourozenci (potažmo švagry), (3) mezi generacemi. Všechny 3

⁵⁵

Druhý ze dvou případů, kdy Rais vyobrazuje ve své próze vraždu, je povídka *Špáta*.

skupiny mají pro román klíčový význam, neboť je jimi formulována psychologická konstrukce hlavní postavy, která je zároveň ve všech těchto druzích vztahů zahrnuta.

Skupina (1) se týká manželů Kalibových (Vojta a Karla), Nedomlelových a Smržových. Manželství mladých Kalibů je samozřejmě pro román nejpodstatnější a je také nejpodrobněji vyobrazeno. Nicméně relevantní je pro nás i poznání ostatních manželských vztahů, pro komplexní obraz Raisovy práce v této oblasti.

O manželském vztahu Nedomlelových se toho v knize příliš nedozvíme, neboť jen zřídka se děj odehrává v přítomnosti jich obou zároveň. Scéna, která by se dala považovat za vcelku vypovídající, se nachází již na začátku knihy; když Nedomlelovi přijdou domů z Kalibovy chalupy, v níž si rozdělovali majetek po zemřelé matce, Nána začne muži hned vyčítat jeho neprůbojnost, neboť její hlavní prioritou je získat co nejvíce z matčina dědictví.⁵⁶ Nedomlel na to reaguje nejprve jen mlčením, později se však ke své ženě přidá a začne Smržovy také pomlouvat.⁵⁷ Nejen z toho lze soudit, že je Nána v jejich manželství značně dominantnější a není to tedy rovný vztah; můžeme to také vidět v nepřítomnosti Nedomlela u dalších zásadních situací – nevyskytuje se a nemluví v podstatě vůbec, za jejich rodinu je vždy přítomna jen Nána.

V podstatě zrcadlový (tedy stranově obrácený) obraz k Nedomlelům tvoří Manka s manželem Smržem. I zde je jasně viditelná nerovnost vztahu, ale hlavou rodiny je v tomto případě muž. Smrž se mnohem více zapojuje nejen do počátečního rozdělování majetku (mluví při něm i za svou ženu⁵⁸), ale je přítomen u všech důležitých událostí, které se týkají Kalibovy rodiny. Manku naopak napomíná za pasivitu.⁵⁹ Její submisivita je ukázána také v závěru knihy, kdy se ke Smržům nastěhují obě ženy

⁵⁶ „Nedomlelka, vrazivši doma do světnice, hned na muže spustila: ‚S tebou je kam jít a vzít tě k něčemu! Podívej se na Smrže, ten by jednomu všecko z dlaně vydrápal!‘“ (RAIS, Karel Václav. *Kalibův zločin*. 23. vyd. Praha: Lidová demokracie, 1968, s. 13.)

⁵⁷ „I to jsou takoví chytráci lakomí, ch-ch-ch,‘ přikývl Nedomlel a jedl plnými ústy.“ (TAMTÉŽ, s. 14.)

⁵⁸ „Dělali, nedělali, Manka taky není žádná hraběnka! Jste dvě sestry, ať má teda každá po mamince stejně.“ (TAMTÉŽ, s. 7.)

⁵⁹ „Smrž vrátiv se domů, pustil se do ženy: ‚Jsi ty němota, podívej se tuhle na Nánu, za maminky byla v chalupě pečená vařená a teď dostala tatínka do domu – to budou časy!‘“ (TAMTÉŽ, s. 116.)

Boučkovy s malým Karlíkem. Manka jde za otcem a vysvětluje mu, že za situaci může především její muž, ona že se jen podřizuje.⁶⁰

Vztáhneme-li na tyto manželské vztahy Doleželův popis moci ve světě s více osobami, konstatujeme, že se v obou případech projevuje na jedné straně moc (převaha) duševní. Jelikož se druhá strana uplatnění moci nijak nebrání, ale přijímá ji, nevzniká zde žádný konflikt.⁶¹

V případě vztahu Vojty a Karly je průběh poněkud složitější. Už na svém počátku je jejich vztah duševně nerovný, a to z důvodu, že Vojta si Karlu bere z lásky,⁶² kdežto ona jeho z nutnosti a donucení matky.⁶³

Již při jejich prvních setkáních jde vidět ze strany Karly jistá pochybnost; zatímco Vojta se snaží o rozvoj jejich vztahu z romantického hlediska, Karla je spíše odměřená; ne ovšem nesměle a stydlivě, spíše nenávisťně. To vidíme, když se ji Vojta poprvé dotkne,⁶⁴ ale i později v manželském životě.⁶⁵ Postupně se její antipatie k Vojtovi

⁶⁰ „„Před večerem přiletěla Manka k tatínkovi, aby se nehněval, ona že za nic nemůže, že sama zkouší.““ (TAMTÉŽ, s. 41.)

⁶¹ Manka sice naznačuje nespokojenost se svým podřízeným stavem, ale se stranou disponující mocí (tedy svým manželem) do přímé konfrontace nejde.

⁶² „Po té návštěvě všechno ho již k ní hnalo, myslil jenom na ni, nemohl se dočkati chvíle, až ji zas uvidí a přitiskne. Dnes bude jeho navždycky – jeho vlastní ženou! Radostný úsměv rozlil se mu po celém obličejí.“ (RAIS, Karel Václav. *Kalibův zločin*. 23. vyd. Praha: Lidová demokracie, 1968, s. 50.)

⁶³ „„No, mlč, mlč, nebude ti zle, budeš pěkně svou paní a Manča s ním se na tě nebudou utrhovat.“ [...] „Radši bych ze světa utekla –“ Karla mrzutě i zlostně vzdechla. „Jen mlč a nenaříkej, tam v kraji ti bude jináč, je tam jiný svět. Co bys tady měla s Rachotou – v takovém baráku –““ (TAMTÉŽ, s. 46.)

⁶⁴ „...pravil měkce a sám ji nenadále chytil za ruku. Pocítiv, že se všechna zachvěla, pustil ji okamžitě. „Vy jste se lekla,“ řekl roztřesen. „Trochu.“ „Zatřásla jste se, jako když smrt na člověka sáhne.“ Neodpověděla a svítícíma očima hleděla přes dvůr do temna. Vojta za ní stál všecek zmaten, zahanben.“ (TAMTÉŽ, s. 31.)

⁶⁵ „„Napřesrok, dá Pánbůh, bude tu ještě veseleji,“ zas povídal pantáta. V té chvíli Karla ruku Vojtovu pustila, zachvěla se a zakrývala oči.“ (TAMTÉŽ, s. 73.)

projevují stále hustěji; na taneční zábavě jej schválně provokuje tancem s jinými muži⁶⁶ a z jejich úst vychází směrem k manželovi po většinu času jen výčitky nebo výsměch.⁶⁷

Vojta je zprvu k těmto projevům její nelásky nečinný, a tedy podřízený, jeho odpor ale postupně sílí; nejprve se projevuje jen v myšlenkách⁶⁸ a občasných promluvách, stále však poměrně laskavých;⁶⁹ největší zlost se v sobě snaží stále potlačovat.⁷⁰ První výraznější předvedení jeho hněvu nastane ve chvíli, kdy se Boučkovy vrátí z výletu do Vidovic a Vojta má podezření, že se tam Karla setkala se svým bývalým milým, vojákem Rachotou,⁷¹ další, když mu Karla do očí řekne, že se jí protiví.⁷² Už hrubější je potom Vojtova reakce na situaci, kdy Karla uteče s matkou i synem ke Smržům a odmítá se vrátit k Vojtovi domů – dojde i k fyzickému napadení.⁷³ Ve vrcholné podobě se jeho hněv projeví až na konci knihy; po návratu z vazby přistihne ve své

⁶⁶ „Karla jej viděla, ale schválně mu blízko nepřišla; sotva pustila jednoho, byla v kole s jiným.“ (TAMTÉŽ, s. 83.)

⁶⁷ „Karla vzavši loktušku, srdečně se rozesmála, a držíc ji roztaženou proti světlu, pravila: ‚Podívejte, co mi dává, abych v tom prej chodila do kostela!‘“ (TAMTÉŽ, s. 64.); „‚Tak vidíš, pospícháš a zapláceno nemáš!‘ smála se mu do očí.“ (TAMTÉŽ, s. 83.); „‚A jak milejší,‘ svědčila Karla, ‚každého se tisíckrát radši zastane než nás; cizímu udělá všecko, ale mys jsme ty poslední.‘“ (TAMTÉŽ, s. 110.); „‚Hladíš mě, hladíš, ale zastání u tebe nemám. Potom vyčítáš, že jsem nemluva, ale ostouzet mě necháš.‘“ (TAMTÉŽ, s. 115.)

⁶⁸ „Zlá myšlenka mu projela hlavou. ‚Snad je tam ten voják Rachota – proč by se nevracely?‘ Již si naň dávno ani dost málo nevzpomněl – ale proč, proč by se nevracely? Při té myšlence začal pěsti, prudce dýchal a na jednom místě vydržeti nemohl; přecházel po světnici, ale nohy se mu chvěly, usedl, ale srdce buchalo, že vydechnouti nemohl.“ (TAMTÉŽ, s. 95.)

⁶⁹ „‚Když nemluvíš a mračíš se, nejraději bych z domu utekl, všecko na mne padá, smutno mi je...‘“ (TAMTÉŽ, s. 76.); „‚Karlo, nejezdi!‘ srdečně prosil.“ (TAMTÉŽ, s. 91.); „‚Prosím tě, prosím tě, já se tě tak nahoním do práce! Neudřete se tady jedna ani druhá,‘ usmál se.“ (TAMTÉŽ, s. 109.)

⁷⁰ „Poznával, že by musil spustiti prudce, a toho, co by snad potom přišlo, se bál; proto již mlčel.“ (TAMTÉŽ, s. 91.); „Co má dále činit? Cítil, jak ho tím jednáním svazují, že musí ke všemu jen kývat, činit po panímámině vůli, nebo že by musil hrozně zabouřit. A co by bylo potom?“ (TAMTÉŽ, s. 107.)

⁷¹ „‚Ó já to věděl – dostaly jste vzkaz, vidíte, proto jste honem jely!‘ křičel a chytil Karlu za rameno. [...] ‚Nebylo by divu! Vidí, že ti vzkázal, že tam bude?‘ a ještě ji svíral.“ (TAMTÉŽ, s. 96.)

⁷² „Pod Vojtou se nohy zachvěly, začal pěsti, zachrčel a paže se mu vzepjaly proti Karle.“ (TAMTÉŽ, s. 132.)

⁷³ „Vojta vyrazil zvuk jako škrcený hafan a oběma rukama, vztekla ji chytil na krk. ‚Půjdeš se mnou, nebo jako je Bůh nade mnou –‘ [...] Vojta strčil Karlou, až jí hlava bouchla do stěny.“ (TAMTÉŽ, s. 146.)

světnici Karlu s Rachotou a zjistí, že pravým otcem malého Karlíka je právě on. Nastalý konflikt se vystupňuje do krajní meze: Vojta jedná už zcela pod nátlakem emocí, nepřemýšlí racionálně, v afektu zvedne motyku k útočnému aktu, a rána, ač míří zřejmě původně na Rachotu, zabije Karlu.⁷⁴ To, že tento čin Vojta nezamýšlel a nebyl s ním vnitřně srovnán, dokazuje jeho bezprostředně následující fyzické selhání a smrt.⁷⁵

V žádném případě tedy v románu nevidíme zdravý, vyrovnaný a fungující manželský vztah; jedna strana je vždy znevýhodněna. Nedomlel a Manka jsou s tím smířeni, Vojta se však díky svému odporu dostává do několika konfliktů.

(2) Vztahy mezi sourozenci jsou nejviditelnější a nejdůležitější v případě Kalibových: Manky, Vojty a Nány; objevují se však i výrazné vztahy švagrovské: Nána a Smrž, Vojta a Smrž.

Nejmladší ze sourozenců – Manka, se sama o sobě v knize výrazně neprojevuje, její vztah k bratrovi a sestře lze vidět jen z několika málo scén; s Nánou má vztah spíše soupeřivý,⁷⁶ což je ale dáno především soupeřivostí Nány a Mančina muže, která se přenáší i na ni samotnou. K Vojtovi je Manka po většinu knihy pasivní, a dá se tedy říci spíše negativní – nepřijde jej vyprovodit na svatbu, nenavštěvuje ho. Její aktivita k němu se objeví až v nezbytně nutných situacích, kdy navíc nejde primárně o Vojtu, ale o zásah do jejího vlastního života. Jakmile je však pro ni situace trochu uklidněna, o další okolnosti se nestará a upadá opět do pasivního postavení. Jedinou výjimku vidíme až ke konci knihy, v situaci, kdy Karla s matkou a synem bydlí u Smržů, Vojta

⁷⁴ „Udělal krok, a zuby maje zaťaty, vyjeveným zrakem pásl po vojákovi. Pravice, držící motyku v půli topůrka, švihla do výše -. ‚Nezabíjej!‘ zoufale, divoce křikla Karla a vyděšena zdvihla proti němu paže. Vypouklé oči Vojtovy zatěkaly z vojáka na ni – Páž, dosud vzepjatá, mžikem švihla ještě výš, a silná, prudká praskavá rána padla Karle do temene.“ (TAMTÉŽ, s. 167.)

⁷⁵ „Hrůza jím zalomcovala. Vyjeveně hleděl na dveře a hned zas k zemi. Svezl se na kolena a paže se mu natáhly k ženině hlavě. Ale vtom se zatřásl, ústa chrčivě zablabolila a také horní půle těla padla na zem, až hlava buchla do podlahy.“ (TAMTÉŽ, s. 168.)

⁷⁶ „‚Abys ty nekousla,‘ trpce podotkla Manka a zas bylo na chvíli ticho.“ (TAMTÉŽ, s. 9.); „‚I vždycky se taky dívím, jak zlakotněla; je mi hanba křičet se pro kus hadru,‘ odpověděla klidně.“ (TAMTÉŽ, s. 14.)

k nim přijde a ze zlosti a zoufalosti začne ženu škrtit. Když potom začne Boučková hořekovat, Manka se Vojty zastane.⁷⁷

Na druhé straně ale ani od Vojty nevidíme žádnou výraznější aktivitu pro navázání kontaktu.

Opět opačným případem Manky je sestra Nána. Ta se do sourozeneckých a švagrovských vztahů angažuje mnohem více, v jejím charakteru tak lze spatřovat větší pestrost. Nánin vztah k Vojtovi je tedy aktivní, ne však vždy nutně pozitivní. V prvních scénách knihy převládají z její strany spíše negativní city; Nána Vojtu pomlouvá,⁷⁸ ovšem tento stav se postupem času, dalo by se říci, přetavuje a lne spíše k lásce, ačkoliv stále v mnoha ohledech ne zcela upřímné. Začíná to již před Vojtovou svatbou, kdy má Nána několik promluv, v nichž prokazuje o svého bratra strach.⁷⁹ I po svatbě s ním udržuje (alespoň oproti Mance) poměrně aktivní komunikaci; zajímá se o jeho život, promlouvá mu do duše – ačkoliv někdy až s krutou upřímností⁸⁰ –, také se jej zastává před Boučkovou,⁸¹ a při vyvrcholeném sporu ve Vojtově manželství se staví, spolu s otcem a Kukelkou, na jeho stranu.⁸² Výrazný znak jejího zájmu také vidíme, když přijde Vojtu navštívit do vězení, aby mu sdělila, že otec umírá, přičemž se rovněž snaží dostat jej domů.⁸³ Ovšem tuto situaci nelze vnímat výlučně jako její projev náklonosti,

⁷⁷ „Lidičky, pro Boha a pro všecko na světě vás prosím, nějak to s tím mým bratrem udělejte. Věřte mi, kdybyste na něj šli po dobrém, že všecko udělá, býval jako kuře, a dobře by zas bylo,“ kvílela Manka.“ (TAMTÉŽ, s. 147.)

⁷⁸ „Stáhla rty. „Toť víte, Vojta byl odjakživa mazánek – aby mu nebylo!““ (TAMTÉŽ, s. 13.)

⁷⁹ „Přistoupila sestra; utírajíc si zástěrou oči, vzlykala: „Můj bratříčku jedinej, tak už nám odcházíš! Pánbůh tě opatruj a dej ti své požehnání!“ (TAMTÉŽ, s. 49.)

⁸⁰ „I to třeba jsi se zlobil, řeknu pravdu, právě proto ji řeknu, vždyť vidím, jak tě mají na nitce a dělají s tebou, co chtějí.““ (TAMTÉŽ, s. 93.)

⁸¹ „Jenom, panímámo, s tím naším Vojtou pěkně dělejte, je dobrák, udělá všecko. Mohl dostat ženskou s penězi, ale Kadla se mu tuze líbila, musí se teda přičinit.““ (TAMTÉŽ, s. 70.)

⁸² „Vtom zas vběhla Nedomlelka. „Přece – přece jsi přišel? Vždyť jsme, propánbíčka, už nevěděli, co máme dělat! Chalupa prázdná a ty nikde! Ale teď pojď a najež se,“ srdečně ho pobízela.“ (TAMTÉŽ, s. 139.); „Ale starci s Nedomlelkou dobře věděli, že stará Boučková běhá pořád jako s keserem, že lítá do Mlazova i do Jičina, že také mladá tam již dvakrát byla; před Vojtou však o tom nemluvili.“ (TAMTÉŽ, s. 149.)

⁸³ „...stavila jsem se v kanceláři, jestli bys nemohl domů, ale nepořídila jsem.““ (TAMTÉŽ, s. 153.)

neboť se nakonec přizná, že byla poslána otcem a Kukelkou.⁸⁴ Když však z vězení odchází, projeví upřímný cit a lítost.⁸⁵

Vojtův vztah k Náně je ve většině případů zobrazen jen v jeho reakcích na sestřiny promluvy; jeho projevy jsou téměř vždy nesouhlasné, ne však v podobě zlých útoků, ale spíše chvilkových zoufalých vznícení⁸⁶ nebo mlčení⁸⁷ – tyto reakce lze však chápat spíše než jako Vojtovu zlobu na Nánu, tak jeho zlobu na sebe sama a na svou situaci, o níž mu sestra vmetává pravdu do očí.

Přesto se dá vztah Vojty a Nány považovat za nejlepší ze sourozeneckých vztahů, které se v románu vyskytují. Dalším, sice méně výrazným a důležitým, ale vypovídajícím, je vztah Karly se sestrou Mančou. Jen z krátké pasáže vidíme, že i zde je sourozenecká sounáležitost poněkud pokřivena.⁸⁸

Smrž, ačkoliv není přímou rodinou s Kalibovými, se velmi aktivně angažuje ve vztahu s Nánou i Vojtou. Jeho hlavní motivací je v obou případech touha po majetku, pro což je ochoten obětovat jak rodinné vazby, tak i štěstí druhých lidí; je hlavním iniciátorem Vojtova sňatku s Karlou, za nímž vidí opět jen svůj prospěch – peníze od Boučkových.⁸⁹ I proto je v této věci velmi aktivní – doprovází Vojtu na první návštěvu

⁸⁴ „Dnes jsem už musela běžet, tatínek pořád po tobě vzdychal a Kukelka mě taky posílal;...” (TAMTÉŽ, s. 153.)

⁸⁵ „Nevím, nevím – Pánbůh tě opatruj, už si tu nestýskej a na Nový rok tě budeme čekat. No mlč, neplač – tak spánembohem!’ a políbivši jej na ústa, pohladila ho po tváři, a oči majíc také plny slz, odcházela za dozorcem.” (TAMTÉŽ, s. 158.)

⁸⁶ „Mlč, Náno, a nehubuj, pořád něco máš, já ti taky dám pokoj,’ podrážděně se ozval bratr. [...] ,Mlč už, nebo zas půjdu!’ vybuchl.” (TAMTÉŽ, s. 93.)

⁸⁷ „Po vsi se už smějou!’ Vojta mlčel.” (TAMTÉŽ, s. 93.)

⁸⁸ Když Karla mluví s Vojtou o Manči: „Ráda, ale Manča se hned škaredí, bojí se, aby jí něčeho neubylo. Nemají nás tuze rádi – pro ten vejměnek.” (TAMTÉŽ, s. 31.)

⁸⁹ „I to věřím! Ten horák horácká si je tady pěkně usadí a potom bude komandýrovat. Já vím, že mu nasypou do kapsy, jestli se to povede.” (TAMTÉŽ, s. 34.)

do Vidovic a všemožně se jej snaží do sňatku dotlačit.⁹⁰ Jako jediný z Ostružína pak jede na svatbu a raduje se z ní⁹¹ – ne však kvůli Vojtovi, ale kvůli sobě.

S Nánou je Smrž od začátku ve vztahu soupeřivém a nenávistném; již při první scéně, kdy si rozdělují majetek po paní Kalibové, se oba navzájem sledují, aby ani jeden neměl víc.⁹² Ačkoliv spolu na chvíli najdou společnou řeč, téma, které je spojuje, se opět týká peněz,⁹³ a dále v knize už se vzájemně jen pomlouvají.⁹⁴

Ani v případě sourozeneckých a švagrovských vztahů tedy nevidíme výrazný posun k lepšímu. Postavy jednají ve většině ze sobeckých pohnutek, při nichž hlavní roli hrají peníze. Jedinou výjimkou je vztah mezi Vojtou a Nánou, kde se projevy nesobecké a upřímné lásky ukazují nejvíce, ne však výlučně.

(3) Vztahy mezi generacemi jsou, nejen v tomto románu, ale obecně v celém Raisově díle, stěžejním předmětem autorova zkoumání. V případě *Kalibova zločinu* stojí

⁹⁰ „Pravou nohou napřed!“ na prahu síně u Kalibů volal Smrž a vykročil na zásep.“ (TAMTÉŽ, s. 15.); „Vždyť je znám, Boučková u nás přes tu chvíli pobyla, povídám, že je matčina vlastní sestřenice. [...] Zato Kadla,“ a Smrž zamlaskl, „no uvidíš!“ (TAMTÉŽ, s. 17.); „No, co říkáš?“ dotíral Smrž.“ (TAMTÉŽ, s. 22.); „Jdi, hochu, jdi, když tě tak hezky zve,“ pobídl ho Smrž a vztyčil kníry. „Na mou pravdu, kdyby Kadlička řekla mně, letěl bych jako čtyřmi!“ (TAMTÉŽ, s. 28.); „Tak co, měl jsem dobře, že jsem tě vyved, vid’, ať si teď Nána štěká!“ těžko breptal. Vojta neodpověděl. „No, povídám, bude to?“ a chechtal se řehtavě. [...] „Po druhé tě nemusím vodit, vid’, trefíš sám,“ a Smržův chechtot se rozléhal nad mrtvou plání.“ (TAMTÉŽ, s. 32–33.)

⁹¹ „Z ostružínského přátelství jel pouze Smrž, mělť býti družbou. [...] Smrž měl své svatební šaty, vlasy namazány, že se leskly v jedné hladině, u kabátu dlouhý prut rozmarýny a pentle až k boku.“ (TAMTÉŽ, s. 49.)

⁹² „Smrž tékal očima z dílu Nedomlelových na svůj, a že bylo šatstvo rozděleno, přiklekl k svému a znova kus po kuse prohlížel. Složiv opět všecko, znova se zahleděl na díl Nedomlelčin. Ta ho stále pozorovala.“ (TAMTÉŽ, s. 8–9.)

⁹³ „Když Smrž s Nedomlelkou chvátili po návsi, pravil jí přitlumeně: „Mnoho jsme si nepopadli, vidíte, švagrová?“ Stáhla rty. „Toť víte, Vojta byl odjakživa mazánek – aby mu neubýlo!“ (TAMTÉŽ, s. 13.)

⁹⁴ „Nána bude mít sháněk až až; kdyby bylo záleželo na ní, dnes bysme tu nebyli. [...] důrazně vykládal Smrž.“ (TAMTÉŽ, s. 30.); „I copak Smrž,“ a Nána pohodila hlavou, „ten chválí všecko, z čeho vidí něco pro sebe.“ (TAMTÉŽ, s. 71.); „Smrž vrátiv se domů, pustil se do ženy: „Jsi ty němota, podívej se tuhle na Nánou, za maminky byla v chalupě pečená vařená a teď dostala tatínka do domu – to budou časy!“ (TAMTÉŽ, s. 116.); „Smrž je v chalupě pečený vařený, všecko tam vede jako hospodář. Kdyby nebyl takový protiva a Kadla světačka, člověk by si zrovna mohl něco pomyslit.“ (TAMTÉŽ, s. 155.)

starý Kaliba a stará Boučková na jedné, a (především) Vojta, Nána a Karla na druhé straně.

Vojta se výrazně profiluje ve vztahu k oběma starcům, Nána a Karla pak hlavně k vlastním rodičům.

Hluboká otcovská láska starého Kaliby k synovi je patrná po celou dobu knihy. Když se chystá Vojtova svatba, je otec kvůli ženám Boučkovým nervózní. Má sice radost, že se syn žení, chce však především, aby byl šťastný, a nabádá jej proto k opatrnosti.⁹⁵ Ačkoliv však plně nedůvěřuje Vojtově budoucí manželce a tchyni, důvěřuje plně synovi, v jeho rozhodnutí jej podporuje a nakonec mu požehná.⁹⁶

I když je Kalibova starost o Vojtu velká, projevuje ji spíše soukromě a tiše, výrazně nezasahuje do života mladých novomanželů; to však činí také z lásky, neboť sám chápe, že to „...nedělává [...] dobrotu, když se staří pletou mezi mladé.“⁹⁷ Jeho láska a rovněž obavy se projevují např. v modlitbách⁹⁸ nebo rozhovorech – s Kukelkou⁹⁹ či Nánou.¹⁰⁰ Sám Vojta navíc otce zná a ví, že ač nemluví, ví o všem co se děje, a v pravou

⁹⁵ „Holka je proti němu mladá a mnoho nemá, ale na druhé straně jsem zas rád, že se Vojta chytil, byl s ním těžký poříz. [...] Přes tu chvíli o tom přemýšlím, mám toho hocha tolik rád a již taky kvůli sobě bych to měl rád v pořádku, ale jaká rada. Léta má – rozum má – co mám dělat? Sám už na to rozumem nestačím.“ (TAMTÉŽ, s. 35–36.); „I ságo, ságo! Ale že se tě ptám, ještě jednou mi pověz: Dobře jsi si to rozmyslil? Nebude tě to mrzet?“ (TAMTÉŽ, s. 39.); „Člověk tomu nerozumí, ale buď opatrný, zvláště se starou!“ (TAMTÉŽ, s. 40.)

⁹⁶ „Můj synáčku, dej ti Pánbůh štěstí, byl jsi vždycky hodný, jen aby se ti dobře vedlo. Maminka tě vidí a jistě ti taky žehná. A kdybys někdy měl v sobě nějaké trápení, nezapomeň, že máš starého věrného otce. Kadle taky vyřídí mé požehnání!“ Třásl se, vzlykal a těžce oddychával. Udělal synovi kříž a po tváři jej hladil;...“ (TAMTÉŽ, s. 49.)

⁹⁷ TAMTÉŽ, s. 43.

⁹⁸ „Když starý Kaliba osaměl, vyšel si do vejměnku. [...] Vrátil se do chalupy, našel si Modlitbu rodičů za dítky, kterou se nebožka tak často modlívala, a pokřižovav se, vroucně se modlil. –“ (TAMTÉŽ, s. 50.)

⁹⁹ „Když se po prvé z Mlázova vrátili a dědové osaměli, povídal Kukelka: ‚Mlč už, mlč, brachu, myslím, že dobře s ním už bude, ruce měl sepjaty a modlil se tuze nábožně; na nebožčině hrobě taky si poplakał. To je dobré znamení!‘ Kaliba si přihladil šediny k uchu a posvědčoval: ‚Věř mi, Jozef, to by bylo moje největší štěstí. Ságo, co se u nás děje, mohlo by se číst leda v knihách a ani tam by tomu jeden nevěřil!‘ –“ (TAMTÉŽ, s. 148–149.)

¹⁰⁰ „Ale slyšte, tatínku,‘ spustila klidněji, ‚neříkala jsem to hned tenkrát, že ho jistě chytře dostaly?‘ Podíval se na ni tázavě. ‚Inu, vždyť měli svatbu kdoví kdy v listopadu,‘ vysvětlovala všecka živá.

chvíli by zasáhl.¹⁰¹ Takovýto zásah skutečně dvakrát vidíme; poprvé, když Vojta začne běhat kvůli Boučkové po soudech a půjčuje si peníze – otec k nim přijde a do očí řekne svůj názor o jejich hospodaření i o chování k Vojtovi.¹⁰² Podruhé potom, když se Boučkovy odstěhují z chalupy ke Smržům – přijde za nimi osobně, ale v mírnosti, za syna prosit.¹⁰³ Další ráznější výstup se z od něj už nekoná, jeho starost o Vojtu však neustává; po odstěhování Boučkových starý Kaliba o syna pečuje, společně s Kukelkou.¹⁰⁴ Nikdy u něj nezaznamenáváme vůči Vojtovi znak výčitky nebo hořkosti; ještě před smrtí projevuje svou touhu přepsat na něj veškeré dědictví,¹⁰⁵ i když to z ohledu na ostatní děti neudělá. Faktem ovšem zůstává, že starý Kaliba zemře ještě předtím, než Vojta spáchá vraždu; nevíme tedy, zda by i přes tuto událost reagoval stále stejně vlídně, z jeho projevů v knize je však patrné, že za synem stojí velmi pevně, lze tedy jen předpokládat, že by mu tento čin výrazně nevyčítal.

Ačkoliv Ine Vojta k otci rovněž velmi těsně – před jeho svatbou mají vztah v podstatě neporušený – , po sňatku s Karlou je nucen z úcty k manželskému akceptovat některá rozhodnutí své ženy, která se otce týkají a která by sám od sebe nedopustil.

,I ty si vždycky smítko najdeš,‘ mírně se usmál otec. ,Ó, já jsem si to hned myslila, bylo mi divno, že se tak honem rozhodl a všechny výklady že byly nadarmo.‘ ,Už se stalo,‘ odpověděl vesel, ,teď snad tam bude lepší spokojenost.“ (TAMTÉŽ, s. 119.)

¹⁰¹ „I tatínek nikdy mnoho řečí nenadělal, a kdyby bylo něčeho zvlášť potřeba, přišel by, všímá si všeho. [...] Ale špatného slova jistě o vás neřekne!“ (TAMTÉŽ, s. 68.)

¹⁰² „Dělám to nerad, ale musím ti, synu, říct, že se mi tvé hospodářství nelíbí. Dlouho jsem se na to všechno díval a mlčel jsem, ale hřešil bych proti svému otci a matce, kdybych ještě mlčel. Kdybyste to takhle, jak hospodaříte, vedli dál, snad bych Kalibův rod na chalupě přežil! [...] Tuhle můj syn je tady jako čeledín, ba hůř! Chalupa je jeho, ale musí mlčet! Vy jen soudy sháníte, on aby je platil. [...] Nechci poroučet, mlčel jsem a budu mlčet. Ale tohle jsem vám všem musel říct, protože vím, že Vojta dělá dluhy, a to je přec jenom hrozně brzo!“ (TAMTÉŽ, s. 113–114.)

¹⁰³ „Poslouchejte, ženské,‘ spustil rozhodněji, ,nepřišel jsem dnes, abych vyčítal a huboval, ale abych s vámi moudře promluvil, abyste nešly tou nešťastnou cestou dál a pamatovaly aspoň na lidi, vždyť u Kalibů vždycky bývalo štěstí!“ (TAMTÉŽ, s. 145.)

¹⁰⁴ „Oba ti staroši pozorovali a chovali Vojtu jako mazlíčka jedináčka, lichotili se k němu, činili, co mu na očích viděli, a těšili jej, jak jen uměli.“ (TAMTÉŽ, s. 148.)

¹⁰⁵ „Tatínek pořád říkal: ,Toť víte, že bych nejraději všechno dal Vojtovi, ságo, tolik zkusil, ale jsou to taky dceřiny děti, nechci, aby mi nebožka vyčítala.“ (TAMTÉŽ, s. 153.)

Např. když Karla prohlásí, že ji děsí otcovy oči,¹⁰⁶ starý Kaliba se musí odstěhovat. Navíc čas, který Vojta tráví v přítomnosti Boučkových, jej pochopitelně jistým způsobem ovlivňuje; aniž by to dělal se zlým úmyslem, promluví na otce několikrát mnohem nevlídněji než kdy dřív, což starého pochopitelně zaskočí i mrzí;¹⁰⁷ přesto ale nepřestává být na synově straně. Vojtova láska k otci však nevychladne; když se později ve vězení dozvídá o jeho špatném stavu, velmi jej to zasáhne.¹⁰⁸

Vztah mezi Vojtou a jeho otcem lze označit za nejčistší a nejupřímnější v celé knize.

Své dcery a vnoučata má starý Kaliba také rád, ale zeťům – obzvláště pak Smržovi – a zeťové, ač se zpočátku snaží, nikdy nepřijde na chuť. O tom svědčí také jeho poslední vůle, při níž své dědictví odkáže ze Smržovy rodiny pouze jeho dětem.¹⁰⁹ Karle sice spolu s Vojtou na začátku jejich vztahu požehná, po vývoji situace na to však již nebere ohledy, explicitně k ní projevuje své antipatie a syna před ní chrání.¹¹⁰

¹⁰⁶ „„Abych ti rovnou řekla, zrovna se bojím vyjít na zásep, protože vždycky vím, že nějaké zlé oči z vejměnku na mne škaredí!““ (TAMTÉŽ, s. 115.)

¹⁰⁷ „„Otec chvilku mlčel, až když se syn ohlédl, pravil mu vlídně: ‚To byl zas u vás křik, až ve světnici jsem to slyšel. Máš ty, hochu, časy!‘ a smutně kýval. Vojta mrzutě hodil hlavou: ‚I prosím vás, ani mi nevzpomínejte, darmo byste přidával!‘ Sedl na vůz, švihl bičem a vyjel z brány. Otec zůstal jako zařezán; sotva pochytil slov, jakých od syna dřív nikdy neslyšel, nemohl se hned vzpamatovati.“ (TAMTÉŽ, s. 107–108.); „„Už si taky myslím, že by Nána mohla dát pokoj; dřel jsem se svobodou do čtyřiceti roků, a ještě teď mě bude pronásledovat? Na její chalupě dluh nedělám, ona proti mně nikdy zkrácena nebyla a nikdo mi nepomáhá!‘ Starý povstav, udiven hleděl na syna a couval ke dveřím.“ (TAMTÉŽ, s. 114–115.)

¹⁰⁸ „„Co mu vzkážu – že ho nastokrát pozdravuju, aby se na mě nehněval a aby nám ho Pánbůh ještě zachoval!‘ houkavě a přerývavě odpovídal. [...] ‚Sám jsem v kriminále, a tatínek – kdybych radši byl na jeho místě –‘ [...] Vojta usedl. ‚Tatínek nám prý umírá,‘ zavzlykal a rozplakal se nahlas.“ (TAMTÉŽ, s. 158–159.)

¹⁰⁹ „„Poslední pořízení už udělal, všechno aby se rozdělilo na tři díly, tobě, nám a Smržovým dětem. Smrž mu nesmí do stavení, ale děti přece dostaly díl.““ (TAMTÉŽ, s. 153.)

¹¹⁰ „„Jen se nehněvej,‘ vmísil se do řeči otec, ‚víš, že já na řeči nedám, ale bude dobře, když si dáš trochu lepší pozor na všechno. Je pravda, Kadla je tvá žena, ale na nás přec taky nadobro nezapomeň!““ (TAMTÉŽ, s. 93.); „„Copak, vy obě ženské, tady na chalupě vlastně děláte? Vaříte a strojíte se – to je všechno!““ (TAMTÉŽ, s. 113.); „„Ten on asi dělá, já vím, že se směje, kudy chodí. Ted’ bude Kadla mít starosti s dítětem a bude snad jiná, víc k Vojtovi než k mámě.““ (TAMTÉŽ, s. 119.)

S Nánou má otec vztah ještě držíci, avšak to hlavně díky její přičinlivosti a aktivitě, jež je někdy motivována jen sobeckými úvahami, často ale také upřímným zájmem. Mnoho ze vztahu Nány k otci vidíme po Vojtových ohláškách a svatbě, kdy mu dcera často dělá různá „kázání“ o Vojtově špatném rozhodnutí;¹¹¹ ačkoliv by se to dalo považovat za jistý projev lásky a snahu pomoci, z formy vidíme spíše jen její touhu mluvit a otce znepokojit. Nána je však zároveň jediná, která jej chodí pravidelně navštěvovat na výměnek a on se k ní také nastěhuje, když jej Boučkovy vyženou z chalupy.

Manka, jakož i v přechozích případech, je spíše pasivním účastníkem, zasahuje až v nejkrajnější chvíli, a i tak pouze nepatrným gestem.¹¹²

Shrneme-li generační vztahy v rodině Kalibově, je zde určitě mnohem více přízně než v předchozích skupinách; Kaliba s dětmi vychází vesměs dobře, neobjevuje se žádné zjevné násilí či touha uplatnit z jedné či druhé strany moc.

Stará Boučková je v románu v nejintenzivnější interakci s Vojtou a Karlou, především proto, že s nimi po jejich svatbě sdílí domácnost. Zpočátku nenápadně, avšak časem stále intenzivněji nabývá nad oběma manžely moci, a to moci (podle Doležela¹¹³) duševní, kterou obratně zneužívá ve svůj (a částečně dceřin) prospěch, a jež se projevuje především v jejím umění rétoriky.¹¹⁴

K Vojtovi nikdy neprojeví upřímnou lásku; některá hmotná gesta – jako jídlo¹¹⁵ – jsou pouze součástí její hry, v níž se snaží Vojtu zdiskreditovat. Využívá každé

¹¹¹ „Tolik jsem mu domlouvala a nic a nic platno, letí přec. Ti ho dostali! a ten Smrž, ó já ho znám, je to podšitý horák, zchytralý, hrabavý, ten ho omámil. Cožpak tam ti – ti ho chytli jako žhaví, ta stará i mladá, takového dobráka dobrého, a přijdou a sednou pěkně do tepla. Já nevím, já nevím, tatínku, že na to dopustíte.“ (TAMTÉŽ, s. 33.); „Vy to taky, tatínku, nevidíte, protože nechcete vidět, ale já slyším a vidím, co se děje. Vojta je jenom dříc a nic jiného a ty dvě vědí jak na něj. Vždyť dělá jedna větší paní než druhá, sedí to pořád na faře jako hraběnky a strojí jako na faře,‘ vykládala Nána.“ (TAMTÉŽ, s. 93.)

¹¹² Viz pozn. č. 60.

¹¹³ Viz s. 19.

¹¹⁴ „Duševní moc, která má původ ve vyšších duševních schopnostech (vědění, dovednostech, odborných znalostech atd.), se uplatňuje sémiotickými akty informace a přesvědčování.“ (DOLEŽEL, Lubomír. *Heterocosmica: fikce a možné světy*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0735-2, s. 111.)

¹¹⁵ „Zato se na stravě měl dobře; nejídal už jenom vodovky, zapraženky, brambory, kyselo, jáhly zavažené do vody, ale k snídani hrnek dobré kávy z nesbíraného mléka, v poledne polévku a nějakou

příležitosti k tomu, aby na něj mohla zaútočit – ať již osobně¹¹⁶ či skrze pomluvy.¹¹⁷ Zpracovává jej postupnými psychologickými intrikami. Vojta na ně zpočátku reaguje velmi mírně; snaží se vše řešit klidnou hlavou i slovy,¹¹⁸ ale když zjistí, jaká panímáma ve skutečnosti je, dožene jej to postupně od myšlenkových pochodů,¹¹⁹ přes verbální útoky¹²⁰ až k fyzickému napadení.¹²¹ Vývoj jejich vztahu je velmi podobný tomu s Karlou, ovšem zde jsou výraznější Vojtovy slovní ataky než fyzické.

kaši, v mléce zavařenou, nebo dolky, lívance, peciválky, knedlíky i maso a buchty; jahelníku se švestkami, s křížalami nebo se suchými houbami panímáma vždycky upekla dva pekáče, jeden veliký pro sebe a pro dceru, druhý o něco menší pro Vojtu. [...] ,Tak nás, zeťáčku, přece taky pochvalte, jestli vám vaříme k chuti,‘ pravila jednou při obědě.“ (RAIS, Karel Václav. *Kalibův zločin*. 23. vyd. Praha: Lidová demokracie, 1968, s. 65.)

¹¹⁶ „Oči jí přitom svítily, mělať radost, že si mohla takto vyjet; věděla, že se tím v chalupě upevňuje.“ (TAMTÉŽ, s. 84.); „Když přiběhla domů, obrátila se k Vojtovi: ,No, hezky jste toho, zeťáčku, vysmolil!‘ a přikyvujíc si, štiplavě se smála.“ (TAMTÉŽ, s. 88.); „Dneska jste si, zeťáčku, zase popřál,‘ chechtala se panímáma.“ (TAMTÉŽ, s. 123.)

¹¹⁷ „Ale to byste nevěřil, že se Vojta opil!‘ přitlumeně vypravovala, tváříc se tuze vážně. [...] ,Sedl vám za stůl, zapálil si a jen s těmi nejhoršími pil. S Kadlou šel do kola jen jednou a to se prej motal, až to bylo lidem pro smích.“ (TAMTÉŽ, s. 85.); „Už se, pantáto, nezlobte, že mne zas vidíte v tom salupu; dala jsem ho Vojtovi, ale ten se zle rozkřikl, že dcerám jste dal všechno, jemu jenom ten salup a že mu nikdo nemá co poroučet! Nebylo pomoci, musela jsem ho zas vzít!“ (TAMTÉŽ, s. 88.)

¹¹⁸ „Toť jsem jaktěživa neviděla takového člověka, jako jste vy. Sestry jsou dávno vybyty, ale dostanou ještě všechno. Že je Nána hladová, to jsem slyšela, ale že vy jste na to dopustil!‘ ,I vždyť to ani za řeč nestojí,‘ odpovídal, stále se usmívaje, ,rozdělily si jenom šatstvo, z nádobí ne všechno;...“ (TAMTÉŽ, s. 63.); „Ne, vy, zeťáčku, rozumíte nynějšímu světu! [...] Vždyť by v tom byla lidem pro smích!‘ [...] ,Inu, že je stará, vím, ale myslil jsem proto, že je po mamince.“ (TAMTÉŽ, s. 64.)

¹¹⁹ „Všecko se v něm hořkem obracelo. Jaká divá ženská je ta panímáma! Jaktěživ by byl nevěřil, vždyť znal jenom starostlivou dobrotu nebožky maminky. Svádí bouřku za bouřkou a Karlu má vždycky na své straně.“ (TAMTÉŽ, s. 107.)

¹²⁰ „A tak vyčítat byste, panímámo, pořád nemusila, vždyť jsem vás ještě o nic nepřipravil,‘ trpce dodal Vojta. (TAMTÉŽ, s. 106.); „Ba, pomohl by, přes tu chvíli se nabízí, ale může-li ještě pomáhat, když jste ho tenkrát ze stodoly skoro vyhnala?‘ otce bránil Vojta. [...] ,Ba, ba, Kukelku jste mu taky pomalu vyštípala.“ (TAMTÉŽ, s. 109.)

¹²¹ „Skočiv k panímámě, chytil ji za obě paže, vyzdvihl ji, dvěma skoky byl u dveří, kopl do nich, až se s praskotem otevřely, a již stála uprostřed síně. ,Tohle mi říkáte?‘ křičel chraplavě a vzepjal paže. – ,Táhněte a víckrát mi do stavení nevkročte, otravovala byste pořád a naposled byste vyhnala i mne!“ (TAMTÉŽ, s. 137.)

Ke Karle už je vztah Boučkové pochopitelně hlubší, ochranářský, přesto však jejím provdáním sleduje opět především své blaho, jistotu, že ji lidé nepomluví kvůli nemanželskému vnoučeti a zajištění zaopatřeného výměnku.¹²² Karla je k matce zpočátku spíše odměřená, je na ni naštvaná, protože ji donutila vdát se proti její vůli. S postupem času ale k sobě začnou lnout mnohem více (hlavně po Karlině porodu) – Boučková sice napůl stále sleduje svůj prospěch, zároveň ale také Karlino štěstí – nechá ji požádat o rozvod a vrátit se k Rachotovi – Karla v ní najde přívržence a oporu.¹²³ Společně stojí proti Kalibovým a Nedomlelovým.

Vztahy v *Kalibově zločinu* jsou úměrné charakterům postav – jediný opravdu čistý a fungující vztah vidíme pouze u těch kladných: Vojty a otce (příp. také otce a jeho přítele Kukelky). Vztahy ostatních postav, jež se svou povahou kladné charakteristice vymykají (a jež tvoří většinu) jsou už vždy nějakým způsobem narušeny a pokřiveny. Hlavní příčinou těchto nefungujících vztahů je touha po hmotném majetku a moci, která převládá nad láskou.

4.1.3 Souvislost postav s přírodou

Jako u většiny Raisových děl, i v *Kalibově zločinu* hraje příroda důležitou roli. Ačkoliv zde zaujímá menšinu prostoru oproti dialogům, její popis je po malých částech rovnoměrně rozmístěn v průběhu celého textu a plní několikerou funkci: buďto se objevuje před nastáním situace, již předznamenává, nebo po ní, přičemž ji dokresluje a podtrhuje, anebo je čistě ve funkci neutrálních kulis. Nás budou v analýze zajímat především první dva zmíněné případy, tedy kdy má příroda souvislost s děním a postavami v románu. Nutno také dodat, v návaznosti na Doleželův popis přírodní síly (P-síly) ve fikčních světech, že zde příroda neplní roli aktivního konatele, se kterým by se postavy dostávaly do přímé interakce, nýbrž pouze proměnlivého, avšak vzhledem k postavám pasivního stavu.

¹²² „[...] nebo já dceru jinam nedám, nežli kde ji udělá poloviční zápisnici.“ (TAMTÉŽ, s. 27.);

„Tatínek tisíc? a snad ne ještě vejměnek,‘ náramně se zadivila.“ (TAMTÉŽ, s. 28.)

¹²³ „I kdo mou vlastní maminku takhle vykopne, toho víckrát nechci vidět. Zkusily jsme na světě tolik, že už jedna bez druhé nebudeme.“ (TAMTÉŽ, s. 144.)

Popisem stavu přírody román začíná. Jedná se o období začátku podzimu – babího léta. Vzhledem k nadcházející scéně¹²⁴ zde slouží spíše k uvedení kulis děje, nijak ji nepředznamenává. Má však velký význam vzhledem k celku, neboť jako čtenářům je nám představena výchozí situace, jejíž proměnu můžeme souběžně s dalším dějem sledovat po celý průběh románu. Tato situace v sobě mísí jak „žlutavou zář“¹²⁵ slunce nebo „světle modré, ba skoro bílé nebe“,¹²⁶ tak také „odstrojené lučiny“¹²⁷ či pole se „zčernalými natěmi bramborovými“,¹²⁸ prolínají se zde tedy prvky radostné a pozitivní s těmi poněkud ponuřejšími, jež značí příchod chladnějšího období. Paralelně s tím se můžeme podívat na samotný děj románu; do Vojtova jinak vcelku radostného života (má hmotné i duševní zajištění – dostatek jídla, práci, střechu nad hlavou, milující rodiče) se postupně začínou vměšovat prvky signalizující krutější období: smrt matky, „povinný“ sňatek, podlá tchyně, odměřené chování manželky. Ačkoliv se ještě chvílemi ukazují i „slunné záblesky“ – jako Karlina občasná náklonnost či později syn – Vojtův život, stejně jako počáteční podzimní příroda, i přes radostnější období nezadržitelně směřuje k chladné a kruté zimě.¹²⁹

Podíváme-li se na dílčí momenty přírodních popisů, zjistíme u nich – mimo celkový význam proměny – již větší provázanost s jednotlivými postavami a úseky děje. Když jde např. Vojta se Smržem poprvé na návštěvu k Boučkovým do Vidovic, je popis jejich cesty proložen několika kratšími přírodními pasážemi, jež se, zároveň s přibližujícími se postavami, mění do stále tmavších barev a ponuřejších motivů.¹³⁰

¹²⁴ Sourozenci Kalibovi si rozdělují majetek po zemřelé matce.

¹²⁵ RAIS, Karel Václav. *Kalibův zločin*. 23. vyd. Praha: Lidová demokracie, 1968, s. 5.

¹²⁶ TAMTÉŽ, s. 5.

¹²⁷ TAMTÉŽ, s. 5.

¹²⁸ TAMTÉŽ, s. 5.

¹²⁹ Během knihy sice uplyne doba jednoho roku, tedy vidíme i období jara a léta, konec nicméně spadá opět do zimy.

¹³⁰ „Šli vozovou cestou mezi rovinou lánů, na nichž se střídaly porostlé měkkoty, zsedlá strniště obilná, tmavá jetelová, svěží ozimy, hnědozelené lučiny. Kolem cesty stály staré slívy, hruše a jabloně, jejichž koše byly již smutně řídké, neboť na snětech se třepetalo jenom maličko lístků, mezi nimiž svítilo pozadí světle modré oblohy nebo bělavých oblaků. [...] Hned bylo všechno tmavší, hned jednotlivá místa jasněji zasvítila. [...] Čím dále kráčeli k východu z lesa, tím huňatějšími, delšími, hustšími lišejníky byly lesní kmeny porostlé.“ (RAIS, Karel Václav. *Kalibův zločin*. 23. vyd. Praha: Lidová demokracie, 1968, s. 16–17.)

Také ještě před vystoupením Boučkových na scénu vidíme krátký popis okolí jejich chalupy, jenž svým charakterem předznamenává povahu místních obyvatel.¹³¹ Když se potom Vojta s Karlou procházejí po zahradě a vedou poněkud vážnoucí a rozpačitý rozhovor, popis okolí situaci opět podtrhuje.¹³²

Rovněž i jednotlivým postavám individuálně jsou v knize věnovány přírodní pasáže, vystihující buď jejich celkový charakter, nebo momentální rozpoložení; u situace, kdy se Vojta poprvé dotkne Karly a ona se následně zachvěje, můžeme číst: „Obloha byla tmavá a dýchal z ní vlhký chlad.“¹³³ Když je později Vojtova duše již ve značně pokročilém stadiu rozkladu a chřadnutí, přítomný popis přírody na něj metaforicky i přímo odkazuje: „Nad bílou plání a nad zmrtvělým, zledovatělým hvozdem se valily bělavé, šedé a černavé chuchvalcovité mraky; valily se, plovaly i koulely jako ty myšlenky ve Vojtově hlavě...“¹³⁴

Popisy přírody kromě svých charakterů příznačných k dané situaci či postavám mají také dynamickou jazykovou tendenci vzhledem k vývoji děje; čím více román spěje k tragickému konci, tím drsněji jsou popisy konstruovány; např. zatímco na začátku knihy se v přírodě pohybujeme v prostředí tmavých, nazelenalých či hnědých odstínů, tak později také „v brázdách červených polí“, ¹³⁵ a ke konci už pozorujeme „krvavé červany“¹³⁶ či „ohnivé pruhy žhavé lemovky“.¹³⁷ Zdrsňování popisu předznamenává zhoršení situace, „krvavá“ a „ohnivá“ barva mohou být potom symptomy samotné vraždy.

Obecně lze tedy říci, že typ přírodního popisu – ve většině případů – závisí jak obsahově, tak formálně na probíhající (či proběhlé) situaci a na povaze postav.

¹³¹ „Vedle zahrádky, v níž stály ohnuté slunečnice se zčernalými, zrnovitými terči, ověnčenými zhnědlými lupínky, černý bez, na jehož snítkách se houpaly tmavé okolíky bezinek, schnoucí boží dřevce, angreštové roští a suché, zohýbané trsy balšámu a máty, po upěchované záhrobni vešli do tmavé síně.“ (TAMTÉŽ, s. 19–20.)

¹³² „Cesta byla hrbolatá, vyjezděné kolejnice hluboké. Suchá tráva jim šustila pod nohama a oblázky rupaly a skřípěly.“ (TAMTÉŽ, s. 32.)

¹³³ TAMTÉŽ, s. 31.

¹³⁴ TAMTÉŽ, s. 94.

¹³⁵ TAMTÉŽ, s. 45.

¹³⁶ TAMTÉŽ, s. 127.

¹³⁷ TAMTÉŽ, s. 158.

4.1.4 Vztah postav k práci

U vztahu postav k práci platí stejné kritérium jako u výše zkoumaných oblastí: čím kladnější postava, tím pozitivnější u ní tento vztah je a tím více práce vykonává.

To vidíme na příkladu Vojty – jedné z nejkladnějších postav románu; jeho vztah k práci je naznačen již v úvodu knihy, kde se při debatě o vedení hospodářství z úst otce dozvídáme, že „on to dávno všechno vedl“.¹³⁸ Rovněž po svatbě je stále nejpracovitější postavou, jak v knize, tak ve své chalupě. Ani fakt, že jsou u něj doma navíc dvě ženy, potenciální pomocnice, nemění nic na tom, že v zásadě celé hospodářství vede sám,¹³⁹ krom páru drobných činností, jež vykonává Boučková, s řídkou pomocí Karly.¹⁴⁰ Obě ženy projevují největší spokojenost ve vlastních činnostech, nijak však nesouvisejících s prospěšností Vojtovi či domácnosti.¹⁴¹

Největší přínos panímámy v chalupě se projeví ihned po nastěhování v podobě hojného vaření,¹⁴² jež je Vojtovi po chuti, především pak, když k nim na jaře přijdou pomáhat dělníci za stravu a nemůžou si jídlo vynachválit. To ovšem trvá jen krátce, neboť když mají přijít opět na podzim, Boučková dělat stravu zcela odmítne, ze strachu o úbytek.¹⁴³ V důsledku tedy zbyde všechna práce opět na Vojtovi, ze strany žen se

¹³⁸ TAMTÉŽ, s. 12.

¹³⁹ „Dříví i vody nanosil Vojta, sám také dělal paření dobytka, chystal mu pití, řezal řezanku, nosil seno a slámu, kydal a podestýlal. [...] Sám také každou sobotu tloukl máslo; snesl máselnici, vypařil ji, a když panímáma nalila smetanu, dal se do práce. [...] Nebylo-li právě práce s dobyttem, sekal slámu, řezal a štípal dříví, na půdě přehazoval obilí, nadělal loučí, ale také zatopil i zametl.“ (TAMTÉŽ, s. 65.)

¹⁴⁰ „Panímáma si vaření a chlív vzala sama na starost; všude jí bylo plno. Karla jí přitom jen málo pomáhala: umyla nádobí, vyprala, udělala pořádek ve světnici, sedala u okna pletouc anebo spravujíc.“ (TAMTÉŽ, s. 65.)

¹⁴¹ „...Karla, sedíc u stolu, pletla nebo šila, hodně často zívala a panímáma buď u kamen podřimovala nebo byla na pobytce po chalupách. Když se vracela, Karla obyčejně již na rukou, na stole položených, spala,“ (TAMTÉŽ, s. 69.)

¹⁴² Viz pozn. č. 115.

¹⁴³ „Jednejte, zeťáčku, beze stravy, nadřeme se s tím, že stačit nemůžeme, a nevyplatí se to, vyjedli by vám chalupu.“ (RAIS, Karel Václav. *Kalibův zločin*. 23. vyd. Praha: Lidová demokracie, 1968, s. 109.)

dočká pomoci pouze jednou od Karly, a to navíc na popud jeho a panímámy a jen na krátkou chvíli.¹⁴⁴

U dalších postav vztah k práci nelze dost dobře analyzovat, neboť o něm v knize není zmínka. Pouze starý Kaliba, ač je již na výminku, dá několikrát najevo svou pracovitost a jde pomoci Vojtovi, když vidí jeho zoufalou situaci.¹⁴⁵ Jen z absence snahy o pomoc od ostatních příbuzných lze hádat jejich lenost a lhostejnost.

4.1.5 Funkce každodennosti

Z motivů každodennosti je v románu důraz kladen především na jednotlivé svátky a fáze zemědělských prací v roce. Ty pak plní především funkci posunu v čase; nejsou vždy a všechny rozebírány dopodrobna, ale zmíněny alespoň okrajově. Díky tomu (krom přírody) víme, v jaké části roku se děj zrovna odehrává.

Kniha začíná obdobím „po otavách“,¹⁴⁶ Karel se z první návštěvy Vidovic vrací „tu neděli po císařském posvícení“,¹⁴⁷ „Vojtova svatba byla v úterý, na sv. Řehoře“,¹⁴⁸ mladí novomanželé poprvé společně mlátí pšenici „v pondělí po druhé neděli adventní“. ¹⁴⁹ Více je rozebrán Štědrý den; mladí Kalibovi s Boučkovou i Vojtovým otcem jej tráví společně, v přívětivé a láskyplné atmosféře.¹⁵⁰ Starý Kaliba je spokojený a dává

¹⁴⁴ „„Mám tam ještě trochu pšenice na mlat, jiná práce není, nepomohly byste mi trochu?“ ,Proč by vám Karla nepomohla, proto je hospodyně,‘ odpověděla panímáma.“ (TAMTÉŽ, s. 69.); „Mladí Kalibovi mlátili dvěma asi do deseti hodin; tu přišla podruhně Hloušková pro mléko a Karla musila do sklepa. Potom zatopila a chystala oběd. ‚Podívejme, mladá měla nějak brzo dost,‘ na výměnku upozornil Kukelka.“ (TAMTÉŽ, s. 71.)

¹⁴⁵ „„Půjdu hochovi trochu pomoci, nemůžu to slyšet, když klepe jedním,‘ odvětil Kaliba, a hodiv čepici na hlavu, šel do stodoly...“ (TAMTÉŽ, s. 71.)

¹⁴⁶ TAMTÉŽ, s. 5.; „Odstrojené lučiny svítily zažloutlou zelení, v níž růžověly již květy panáčkovitých naháčků.“ (TAMTÉŽ, s. 5.)

¹⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 33.

¹⁴⁸ TAMTÉŽ, s. 49.

¹⁴⁹ TAMTÉŽ, s. 69.

¹⁵⁰ „O Štědrý večer starý Kaliba seděl s mladými v chalupě. Panímáma připravila večeři pořádnou [...] Vejměník jim přinesl zvláštnost: dvě snětévky švestky s listím i s ovocem posud čerstvým, což na ten účel od podzimku uchovával v hromadě žita na půdě. Líbilo se jim to všem. Pod okny jim zpívali chudí pastuškové [...] Panímáma jim tam nosila něco od večeře a přidala jablko nebo ořech. Ode všeho uložili také kravám, aby věděly, že je Štědrý večer.“ (TAMTÉŽ, s. 72–73.)

najevo svou touhu a jakousi nadějí na lepší budoucnost;¹⁵¹ Karla ovšem potom, co se zmíní o dítěti, tuto harmonickou chvíli naruší svou chladnou reakcí.¹⁵²

Po Vánocích se dostáváme rychle až k „třetí neděli masopustní“,¹⁵³ kdy se koná taneční zábava.

Následující období orby je čtenáři vyobrazeno poměrně podrobně – skrze Vojtovy práce, jež se zároveň stávají pro něj samotného jakousi očištnou a uklidňující událostí.¹⁵⁴ Rovněž v době žní vidíme blíže popsánu Vojtovu práci a denní program,¹⁵⁵ zde už nám to však vypovídá spíše o jeho životní situaci, kdy musí veškerou práci zastávat sám a nedostává se mu pomoci od blízkých.¹⁵⁶ To pokračuje i dále: „uletěla

¹⁵¹ „Já vím, nevěsto, že dneska rok jste všelijak hádala, kam se dostanete,‘ usmívaje se pravil starý. [...] ‚Dnes už to víte,‘ pokračoval, ‚a Pánbůh dej, abyste nikdy, jeden ani druhý nelitovali, ale abyste jako dnes při stole ve svaté svornosti byli živi. Tuze se mi dnes u vás líbí!‘ a pantáta se usměvavě rozhlížel světnicí, jež osvětlena byla velmi vlídna.“ (TAMTÉŽ, s. 73.)

¹⁵² Viz pozn. č. 65.

¹⁵³ RAIS, Karel Václav. *Kalibův zločin*. 23. vyd. Praha: Lidová demokracie, 1968, s. 77.

¹⁵⁴ „Usmíval se, když po prvé s kravkami vyjížděl, maje na voze naloženo staré ruchadlo s radlicí [...] Krávy červinka a ploska jednotvárně dupaly a z tlam se jim kouřilo; když vyjely ze vsi a lány polí a lučin se jim rozkládaly před očima, jedna po druhé zabučely, až se to rozlehlo. Vojta kráčel vedle nich; opatř drže v levici, starý bič v pravici, lehce jím do vzduchu pošlehal. [...] Na poli ruchadlo složil, připravil je na kolečka, připřáhl krávy, a když radlice zakrojila a on mozolnýma rukama o kleče opřen kráčel novou brázdou vyhlazeného, lesklého dna, padala z něho tíže mnohých útrap, jež v zímě pocítil, padala s něho jako ta hlína, jež se s radlice rozsypala. [...] Když měl zoráno, vláčel; tu bylo ještě veseleji. Vedle kravek si vykračoval svým těžkým krokem a přes tu chvíli kopl do úlomku půdy zvláště tvrdého, až se rozletěl a rozsypal.“ (TAMTÉŽ, s. 102–103.)

¹⁵⁵ „V Ostružíně počaly žně. [...] Vojta Kaliba býval v poli od ranního svitu do noci. [...] Než do pole odcházel, vypil hrnek mléka a zajedl chlebem, na poledne mu panímáma dávala několik placek nebo buchet jako cihly velikých. Když dělníci v poledne na chvíli odběhli do vsi, sedl pod strom do chladu a sám a sám tu obědval. [...] Když v poli pojedl, natáhl se, ruce složil pod hlavu a dřímá. [...] Domů teď chodil jenom pro dobytek a pro vůz, potom když mandele, vysoce naložené, vozil do stodoly. Oprati drže v ruce, šel přikloněn vedle kravek a každou chvíli se ohlédal, je-li na voze všecko v pořádku, neklonil-li se snopy k jedné straně.“ (TAMTÉŽ, s. 127–128.)

¹⁵⁶ „Povídalať panímáma, že přece nemůže žádati, aby k němu s obědem chodila a Karlu s dítětem nechala samy doma. Přikývl a neřekl tak ani tak.“ (TAMTÉŽ, s. 128.); „Když jindy takto zpocen, supaje, vjíždíval, maminka už čekávala, otvírala brány do dvorka, vrata u stodoly a spěchala pak na patro, aby mu podávané snopy odbírala. Teď s ním z pole musel dělník anebo dělnice, panímáma nepomohla.“ (TAMTÉŽ, s. 128.)

doba žní, ale Vojtovi přece práce nebylo; nastaly otavy, potom dobývali brambor, řep, a když několik dní nebylo zrovna co dělat v poli, pracoval v stodole na mlatě.¹⁵⁷

Poslední časové údaje z hlediska svátků a zvyklostí dostáváme v momentech, kdy je Vojta ve vazbě – období Vánoc,¹⁵⁸ a když z ní vychází – konec roku.¹⁵⁹

Tyto motivy, jak jsme mohli vidět, nám tedy nedávají jen údaje o ročním období, ale z části také o charakteru postav – skrze jejich vztah k sezónním pracím.

4.1.6 Charakter fikčního světa

Již z hlediska textové výstavby románu, v níž převládá dialog nad popisem, vidíme, že jsou zde na prvním místě řešeny mezilidské vztahy; jsou jádrem knihy. Další složky, jako příroda, práce a každodennost, jsou pouze jakýmsi doplňujícími elementy ve vedlejší roli, jež nemají pro román zásadní význam, podtrhují však charakter postav a jejich vztahů. Rais se soustředí na vztahy hlavně mezigenerační a v jejich rámci pak na ty nefungující a narušené.

Ačkoliv se hlavní dějová zápleтка i výsledná katarze točí okolo Vojty Kaliby, kolem jeho životního příběhu se odehrává spousta dalších mezilidských interakcí, jež se svým rozsahem sice té Vojtově nerovnájí, mají však velký význam pro výsledný obraz románu. Krom dvou fungujících a kladných vztahů v knize najdeme jen mezilidské rozpory, u nichž není naděje na smíření, a jež tedy nezbytně směřují ke špatnému konci. A nakonec i kladná postava, kterou je na počátku Vojta, je silným okolním tlakem zla dohnána ke zlému jednání.

Román je ukázkou světa, v němž sice působí současně oba protipóly lidských charakterů, nicméně tomu pozitivnímu je určeno se podřídit a prohrát.

Ne náhodou je *Kalibův zločin* řazen ke kritickému realismu; autorem předložené mezilidské vztahy a vyústění jejich konfliktů jasně poukazují na pokřivený stav společnosti, v tomto případě vesnické. Za exemplární protiklad lidské povahy lze

¹⁵⁷ TAMTÉŽ, s. 131.

¹⁵⁸ „V pondělí před Štědrým dnem ležel v separaci číslo páté krajské věznice jičínské na pryčnách...” (TAMTÉŽ, s. 151.)

¹⁵⁹ „Na svatého Silvestra ve čtyři hodiny odpoledne se otevřely dveře separace číslo páté a šedovlasý dozorce s úřední čepicí na hlavě vešel. [...] Tak, Kalibo, seberte se a půjdete domů, ‘...’ (TAMTÉŽ, s. 161.)

považovat postavy Vojty a staré Boučkové. První z nich může být varováním před příliš naivní a laskavou povahou, jež nemůže obstát v krutém okolním světě, ženoucím se bezohledně za vlastním prospěchem, a reprezentovaným postavou druhou.

Jak již bylo zmíněno výše, ačkoliv i další z Raisových románů řeší krutost lidské povahy, společenské problémy i motiv smrti, v žádném dalším už se nevyskytuje motiv tak drastický, jako je vražda.

4.2 Zapadlí vlastenci

V pořadí druhá Raisova próza románového rozsahu se od jeho prvotiny v tomto žánru výrazně odlišuje, a naopak poměrně plynule navazuje svým tématem na některé do té doby vydané povídky.¹⁶⁰ Jak plyne již z názvu, soustředil se Rais v *Zapadlých vlastencích* především na aspekt národa a vztahu lidí k němu, není však opomenuto ani jeho tradiční téma mezigenerační a vesnické.

4.2.1 Prostředí a postavy

Zapadlí vlastenci jsou vsazeni do krajiny smyšlené horské vesnice Pozdětín, na pomezí Krkonoš a Jizerských hor. Postavy a děj se nicméně mísí i s prostředím městským, jež v podstatě rámuje celou knihu (na začátku vycházejí Karel a Češka do Pozdětína z okresního města Větrova, ke konci jede vesnická výprava z Pozdětína na výlet do Prahy).

S mísením prostředí souvisí také různost sociálního statusu postav. V koexistenci spolu působí osoby vzdělané (učitel, farář, hrabě) s prostými venkovany. Tato koexistence však není čtenářem vnímána jako úkaz abnormální či rušivý, nýbrž přirozeně mapující život ve svém prostředí – horské vesnici 19. století.

Nadto Raisovi posloužily učené postavy v knize pro odpovídající naplnění tématu vlastenectví, což podtrhl rovněž dobou děje (rok 1842 – vrcholná fáze Národního obrození). A tito vzdělanci jsou také hlavními tahouny příběhové linie; především je to mladý učitelský pomocník Karel Čermák, dále jeho „mistr“, kantor Věnceslav Čížek a pozdětínský farář Prokop Stehlík. Jejich partnery jsou potom učitelova žena („paní učitelová“), farářova hospodyně Pepička a její neteř Albina, dále

¹⁶⁰ Jedná se o povídky *Pro číslo a Výprava z hor*.

pak široká škála vesničanů (z domácí i jiných obcí) a několik epizodních postav v úlohách vedlejších.

4.2.2 Mezilidské vztahy

Kvůli velkému množství postav a některým znakům idyly a románové kroniky zde nejsou vztahy řešeny do takové hloubky jako např. v *Kalibově zločinu*, a to i díky skutečnosti, že se většina scén odehrává za přítomnosti větší skupiny osob, navíc často se obměňujících. Pouze hlavní postavě je dopřán vztahový vývoj a více prostoru v soukromých dialozích.

Pro analýzu tohoto románu budou pro nás relevantní 3 skupiny vztahů: (1) mezi generacemi, (2) milostné, (3) mezi vesničany obecně, přičemž především v prvních dvou je klíčová postava protagonisty Karla Čermáka, jenž v nich zaujímá ústřední postavení.

Co se týče první skupiny, nachází se Karel v tomto vztahu s většinou postav románu, nejrelevantnější je pak pro nás učitel Věnceslav Čížek, farář Prokop Stehlík, paní učitelová, Pepička, sedlák Češka a Karlovi rodiče a prarodiče.

Do nejintenzivnějšího vztahu se Karel ihned po příjezdu do Pozdětína dostává logicky s učitelem Čížkem a – ač o něco méně – s jeho ženou, neboť ti jej mají na starost nejen profesně, ale také existenčně; Karel u nich bydlí.

Učitel projevuje svou dobrou vůli od první chvíle, kdy nového pomocníka vítá,¹⁶¹ a jejich vztah se velmi rychle prohlubuje. Krom toho, že Čížek Karla zasvěcuje do místního života a seznamuje jej s obyvateli vesnice,¹⁶² se také aktivně stará o jeho intelekt; přinese mu knihy a časopisy ke čtení, mezi nimi také svůj deník z vlastních

¹⁶¹ „Potom rozpráhnul ruce, přitiskl preceptora k prsům, až v něm zachrupalo, a na ústa mu vtiskl tři důkladné polibky. „Pozdrav vás Pánbůh, bratříčku, a vítám vás na hora!“ řekl prudce, ale srdečně a mladíka znova sevřel.“ (RAIS, Karel Václav. *Zapadlí vlastenci*. 2. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 17.)

¹⁶² „„Ti jsou tam každý den,“ ukazuje s kůru, děl principál, „samí vejměníci a chudáci; támhle ten skrčený chuděra u pozdvihovánku je rychtářův bratr, pan kontrolor – tuhle se mu zmátlo,“ klepaje na čelo, smutně zakýval.“ (TAMTÉŽ, s. 35–36.); „„Pepička z fary má ve Větrově bratra podzimka – tohle je dcera, mívají ji tady, aby na faře bylo veseleji,“ pořád se usmívaje, šeptal pomocníkovi.“ (TAMTÉŽ, s. 36.); „„To jste ho pohladil,“ kantor šeptal mladému, „udělal jste si dobré oko, bývají to divní mrzouti. Ten skrček zvlášť je šídlo; dělá také družbu a mívá nabroušený.““ (TAMTÉŽ, s. 37.)

učitelských začátků, na čemž vidíme důkaz důvěry.¹⁶³ Karel je zpočátku hodně nesmělý a stydlivý a projevuje se převážně jen ve stručných odpovědích na otázky, z nichž nelze mnoho vyčíst, nicméně z nich neprosakuje nic zlého, naopak cítíme laskavost a pokoru,¹⁶⁴ jež se postupem času odhalí i v jeho dalším chování. Krom toho můžeme vytušit Karlovu povahu i z náklonnosti ostatních postav k němu. Poprvé Karel projeví své city k Čížkům více v dopise babičce¹⁶⁵ a jeho náklonnost a důvěra k nim roste; nechává se inspirovat kantorovými zápisky,¹⁶⁶ když je později na návštěvě u rychtáře, kde učitele trochu pomlouvají, snaží se jej zastat,¹⁶⁷ a při jednom z rozhovorů se svým hostitelům svěří i s velmi citlivými vzpomínkami na matku.¹⁶⁸

Paní učitelová se Karlovi v rámci svých možností snaží také co nejvíce vyhovět a pomoci, především po materiální, ale také duševní stránce.¹⁶⁹

¹⁶³ „A tuhle vám nesu ještě trochu jiných lejster, aby se vám nestýskalo, - [...] Tuhle máte *Dobroslava*, zatím jednoho, až přečtete, přinesu zas, zde dvě *Jindy a nyní*, *Květy české* a tu *Květy – bratříčku*, nečetl jste?“ (TAMTÉŽ, s. 55.) „Podívejte, brachu, tohle jsem vám také přinesl pro dlouhou chvíli!“ a ze spodní náprsní kapsy vytáhl sešit z hnědého, drsného papíru. „Budete-li mít chuť, tedy si to přečtete a nehubujte, že jsem na vás přišel jako zátopa,“ dodal vstávaje.“ (TAMTÉŽ, s. 59.)

¹⁶⁴ „Snad byste mi, pane učiteli, nesloužil, to by bylo pěkné!“ přikročiv, učitele nesměle odstrkuje, bránil Čermák.“ (TAMTÉŽ, s. 18.) „Jak vám odplátím, že jste se s tím tolik nadělal,“ vděčně odpověděl Čermák.“ (TAMTÉŽ, s. 20.); „Děkuju pěkně, ani jsem se neprobudil a nic se mi nezdálo.“ (TAMTÉŽ, s. 31.); „Líbí,“ přisvědčil pomocník a zamyšlen hleděl k zemi.“ (TAMTÉŽ, s. 49.)

¹⁶⁵ „Snad Vám i o panu kantorovi i o paní vypravoval, jak mě pěkně přivítali a že jsou hodní. Jistěže jsou! Pan kantor neštudoval jako já, ale vidím, že se u něho hodně naučím; paní se o mne stará jako matka.“ (TAMTÉŽ, s. 104.)

¹⁶⁶ „Sliboval si, že bude sedat doma u knih, že si také opíše hromadu spisů a not jako pan učitel.“ (TAMTÉŽ, s. 149.)

¹⁶⁷ „Ó, pan učitel je tuze zkušený a moudrý, zkoumá stále v knihách,“ pomocník bránil principála.“ (TAMTÉŽ, s. 131.)

¹⁶⁸ „Ale což je to všechno proti tomu, co maminka zkusila – [...] Nikdy nikomu jsem o tom nevypravoval, ale vám to musím říci, ne-li kvůli vám, tedy kvůli sobě.“ (TAMTÉŽ, s. 238.)

¹⁶⁹ „Na stole byly již připraveny dva hluboké hliněné talíře a v nich nadroben chléb, do široka, ale tence krájený; paní učitelová na to nalila vařeného mléka a kantoři usednuvše jedli mlčky.“ (TAMTÉŽ, s. 31.); „Paní si dobře všimla, nač prve zíral, a nevědouc honem, co by řekla, vešla, chléb položila na stůl a chtěla odejít. Ale již skoro u dveří se obrátila a pravila srdečně: ‚To je jistě maminka!‘ [...] ‚Chudáček, taková hezká, mladá,‘ a tklivým pohledem hleděla k podobizně. [...] ‚Jestlipak se na ni trochu pamatujete?‘ ptala se soucitně. [...] ‚V Praze – pro páníčka, to ji máte, chudáčku, daleko.‘ [...] ‚Jen si nestýskejte [...] a nezapomeňte na chleba.‘“ (TAMTÉŽ, s. 61–62.)

I přes vzájemnou důvěru, náklonnost a upřímnost se však jejich vztah stále drží v mezích jakéhosi odstupu, kdy učitel Karla stále více bere jako mladšího kolegu a učitelová jako sic mladého, avšak – vzhledem k jeho stavu – výše postaveného člověka.¹⁷⁰ Nedochozí zde tedy k projevům citů připomínajícím mateřské, jak by možná bylo nasnadě. Neděje se tak pravděpodobně i proto, že Čížkovi mají vlastního syna, jenž momentálně studuje v jiném městě.

Dalšími z Karlových nejbližších lidí starší generace se stanou farář Stehlík a jeho hospodyně Pepička. Vztah faráře ke Karlovi už spíše než kolegiální připomíná otcovskou lásku; oblíbí si jej od prvního setkání¹⁷¹ a postupně se k sobě přibližují, hlavně skrze pomocníkovu otce. Farář je chce spolu smířit, a proto se také snaží o otci co nejvíce zjistit; zároveň má však pochopení pro mladíkův postoj a je k němu velmi citlivý.¹⁷² Jako jediný také otce pozná na besedě a snaží se zabránit tomu, aby tam Karel veřejně zpíval a došlo tak k nechtěnému prozrazení.¹⁷³ Když potom otec umře, farář z toho pro sirotka vyvozuje pozitivní důsledky a celou situaci dává pod autoritu Boží vůle.¹⁷⁴

Pepička, farářova hospodyně a Albinina teta, je rovněž k mladému pomocníkovi od začátku přívětivá, ačkoliv mu možná působí jistý nekomfort svým přílišným

¹⁷⁰ „„Mlčte, pane učiteli, mlčte, vždyť ono se zase vyjasní!“ pravila mu paní, vracejíc se do čeledníka. „Nebědujte, bratříčku, hlavu vzhůru, člověk se musí umět s tím životem prát!““ (TAMTÉŽ, s. 296.)

¹⁷¹ Od první chvíle jej oslovuje „Františku“: „„Tak, tak, Františku, po tvých studiích všechno půjde dobře; hezky zpíváš, hochu, budeme se mít rádi...““ (TAMTÉŽ, s. 48.); toto oslovení pomocníkovi učitel později vysvětluje: „„Říkal vám ‚Františku‘, to je jako by vám řekl, že vás má rád,““ (TAMTÉŽ, s. 49.)

¹⁷² „„Víte, přítelíčku, mám vás rád, poznal jsem, že jste jasná hlava a srdce že taky nemáte pod korou, proto vám přeju všeho štěstí. A že vám ho přeju, všímal jsem si a staral jsem se o ledaco, čeho bych si jindy nevšímal. No, abych pověděl krátce: včera jsem se v Milovech vyptával, [...] Víte, myslil jsem si, zdali byste se snad teď nechtěl k němu hlásit – [...] Mlč, hochu, mlč, rozumím ti – rozumím. Spasitel velel všechno odpouštět, ale Spasitel byl Bůh, a my máme jenom lidské, křehké srdce, vím, vím! [...] Slibuji ti, hochu, že co budu moci, pro tebe udělám, – sám bys to nedovedl nikam, to mi věř, lidé s takovým srdcem neplatí nic – nic – vždyť já ho mám taky – ,““ (TAMTÉŽ, s. 311–314.)

¹⁷³ „„Že by nám mohl zazpívat –“ Farář zaleknut ustoupil na krok a zvolal ustrašeně: „Tady – to ne – to ne –““ (TAMTÉŽ, s. 325–326.)

¹⁷⁴ „„Ale farář říkával: ‚Pro Čermáčka je lépe, ž ví teď o všem a nebude se tak mučit. Ten Tarant by sotva byl dlouho žil a v boží radě bylo ustanoveno, že se ti dva ještě mají sejít!‘ –“ (TAMTÉŽ, s. 336.)

vyptáváním.¹⁷⁵ Když se však dozví celou historii jeho rodiny, je už ohleduplnější, ačkoliv ji upovídanost neopustí.¹⁷⁶ Pepiččina největší zásluha vzhledem ke Karlovi se projeví ke konci knihy, kdy je Albina na povinném pobytu v Praze a nemá se jak s Karlem kontaktovat, protože jí to otec zakázal. Pepička však vše rychle a obratně zařídí a daří se jí mezi mladými milenci přeposílat poštu.¹⁷⁷ Snaží se podporovat jejich lásku a oba před vlastním bratrem brání.¹⁷⁸

Situace Karlovy nejbližší rodiny je v této skupině vztahů nejsložitější; matku nikdy nepoznal, umřela, když mu byly 3 roky a zná ji pouze z podobizny a vyprávění babičky a dědečka, kteří jej vychovali.¹⁷⁹ Měla těžký život, neboť ještě za studií se jí narodil Karel, jehož otec se o něj ani o ni nikdy nezajímal. Aby Karlovi mohla našetřit na budoucí život, odjela pracovat do Prahy, kde však velmi mladá zemřela. Syn na ni

¹⁷⁵ „„Tak maminka, chudšas, tak mladá odešla,‘ zasteskla si Pepička, ‚a copak tatínek?‘ ptala se, smutně na mládence zírājíc. Čermák sklonil hlavu, lehce zakašlal, a pohleděv na hospodynι, hnedle zase sklopil oči. [...] ‚Nemrzte se na mne, že se tolik ptám, toť víte, jsme tu jako zakleti, a když někdo přijde, chceme zvědět všechno,‘ omlouvala se.“ (TAMTÉŽ, s. 41.)

¹⁷⁶ „„My s paní učitelovou jsme jako sestry; viděly jsme, že jste pořád zamlklý, a litovaly jsme vás. Školská mi vypravovala, že máte matčin obrázek a že maminka umřela v Praze na službě; – proto jsem si to prvo hned pomyslíla. Jenom se nemerzte, že jsem se vyptávala, věřte mi, litovaly jsme vás –““ (TAMTÉŽ, s. 134–135.)

¹⁷⁷ „„Jen trpělivost, holečku, jen když víme tolik, teď už si budu vědět rady a taky dlouhá psaníčka dostaneme!‘ radostně rozprávěla. Ještě toho dne zařízla dvě odrostlá kuřata a kachnu; zchystala půl kopy vajec, jedno jako druhé, a dvouliberku másla, pěkným beránkem ozdobenou; potom všechno uložila do bedničky a napsala psaníčko samé paní profesorce. Psala, že je jí divno, že Albina vlastní tetě slovíčka nenapíše, a že bude-li zapomínat Albinka, tetička že zapomene taky. Bednička s psaním ještě navečer byla na cestě z Pozdětína k Praze. Panna Pepička dobře prorokovala; v týdnu byl Albin dopis na pozdětínské faře, ale uvnitř bylo také psaníčko pro školu. [...] Alba psala, že jí profesorka teď sama přikazovala, aby na pozdětínskou faru nezapomínala, že je to přece jenom tetička a pan farář, a aby přidala také pozdravení od profesora i od ní.“ (TAMTÉŽ, s. 301–302.)

¹⁷⁸ „„Pepička nevěděla, co žalem a rozpaky dělat. ‚Proč nám bereš to dítě?‘ bolestně ptala se bratra. [...] ‚Aby tě Bůh, Toníku, netrestal,‘ smutně mu pravila Pepička.“ (TAMTÉŽ, s. 293–294.)

¹⁷⁹ „„Když po letech dědeček se mnou o mamince mluvíval, říkával: ‚Karle, tvá matka byla dobrá duše, to mi věř: měli jsme ji doma tolik roků, a znali jsme ji tedy. Srdce měla čisté, poslušna byla a dobrá.““ (TAMTÉŽ, s. 312.)

vzpomíná se vší láskou, nosí u sebe stále její podobiznu, již ukazuje např. i své nové působiště v Pozdětíně.¹⁸⁰

O otci neví Karel v podstatě nic; pouze, že byl myslivcem z Kostelce. Stále k němu navíc pociťuje jakousi zášť za to, jak se k němu a hlavně k mamince zachoval. Díky faráři je nucen zamyslet se nad ním trochu více, ovšem setkání, jež mu farář navrhuje, odmítá.¹⁸¹ Nějak navenek, podle křesťanských zásad, mu sice odpustil, ne však zřejmě sám za sebe.¹⁸² Otec se nicméně na scéně objeví, ačkoliv ne primárně kvůli Karlovi. Potkají se náhodně na kulturní besedě mnoha obcí, kde otec slyší Karla zpívat. Je z něj zpočátku nadšen, ale když se dozví, o koho jde, omdlí. Ani po probrání nechce Karla vidět, a Karel jeho také ne; osobně, s vědomím svých totožností se tedy nikdy nesetkají, otec za několik dní umře.

Nefungující vztah rodiče a dítěte vidíme také v případě Albiny a jejího otce, který ji po tom, co se dá dohromady s Karlem, přiměje proti její vůli odjet z Pozdětína, protože mu Žalačka Karla pomluví.¹⁸³ Zde funguje jasný případ uplatňování moci (mohli bychom říci i duševní, ale především společenské) v neprospěch druhého, a podřízenost oponenta. Karlův vztah k rodičům je naproti tomu determinován víceméně událostmi než přímou neshodou; protože své rodiče nemohl poznat osobně, nemůžeme jeho vztah k nim příliš posuzovat, neboť je vytvořen pouze zprostředkovaně.

O poznání lepší už je Karlův vztah s prarodiči (respektive lze v přítomném čase hovořit pouze o babičce, dědeček už nežije). Ti jej vychovávali namísto matky, která musela pracovat v Praze, a stali se tedy jakýmsi náhradními rodiči. Ačkoliv se ani jeden

¹⁸⁰ „Pomocník o víko opřen, obrázek maje na klíně, zíral naň dlouho. Povstav opřel podobiznu o křížek před oknem a odstoupiv zahleděl se na ni zpovzdáli. [...] ‚Musel jsem mamince ukázat, kde teď jsem,‘ pravil s úsměvem. [...] Když odešla, pomocník vzal obraz, a políbil ho, zase jej uložil. Zamknuv truhlici, přešel jizbou; pohled měl teď jasnější.“ (TAMTÉŽ, s. 61–62.)

¹⁸¹ „‚Víte, myslil jsem si, zdali byste se snad teď nechtěl k němu hlásit –‘ Čermák mlčel. ‚Hlásit se – jako syn –‘ ‚To velebný pán ani nemůže myslit doopravdy –‘, trpce se usmívaje, teprve teď odvětil. ‚Proč bych nemohl? Láska boží lotru odpustila!‘ a velké tmavé oči upřel na preceptora. ‚Protože žádného otce nemám!‘ preceptor klidně, ale určitě odpověděl.“ (TAMTÉŽ, s. 311.)

¹⁸² „‚Odpouštím, velebný pane, maminka jistě taky odpustila, – ale neznám!‘“ (TAMTÉŽ, s. 314.)

¹⁸³ „‚Snad nemyslíte, že jsem vám ji sem dal proto, abyste mi ji tu sváděli s takovým ledajakým preceptorem,‘ huboval, na žádnou nehledě. [...] Jaképak dlouhé kázání budem provádět – dítě vám tu nenechám, aby se o ně takové mlynářky otíraly.“ (TAMTÉŽ, s. 294.)

v knize explicitně neobjevuje, jejich charaktery jsou nám poměrně přesně vykresleny skrze Karlovy vzpomínky a promluvy;¹⁸⁴ krátce po svém nastěhování do Pozdětína také píše babičce dopis, v němž se jí svěřuje s novým životem a zároveň vyslovuje svou lásku i touhu po setkání.¹⁸⁵ Dvakrát ji potom s radostí navštíví.¹⁸⁶ Vztah v rozhraní dvou generací je zde tedy vyobrazen ve všech případech z obou stran láskyplně a čistě. O Karlových vychovatelích mluví také krátce Češka, opět v pozitivním duchu.¹⁸⁷

Co se týče Karlova krajana, sedláka Češky, objevuje se pouze na začátku knihy, kdy Karla přivede do Pozdětína, a nevíme o něm krom jeho stavu žádné podrobnější informace. Nicméně i na malém prostoru, který je mu věnován, je ze strany obou mužů patrná přízeň; ze strany Češky je to spíše střízlivá krajanská náklonnost, sahající o něco hlouběji díky znalosti Karlovy minulosti – krátce projeví lítost nad jeho osudem¹⁸⁸ – ale hlavně se jej snaží psychicky podpořit při vstupu do nového prostředí.¹⁸⁹ Naopak Karel

¹⁸⁴ „„Já byl u dědečka a maminka každý měsíc poslala pomoc; ale ani se toho nedotkli, všechno ukládali, až budu potřebovat. Ty časy potom přišly, když jsem byl na studiích.““ (TAMTÉŽ, s. 62.); „„Byla po dědečkovi dobrá, srdečná...““ (TAMTÉŽ, s. 238.)

¹⁸⁵ „„Má drahá babičko! Teprve tři dni jsem od Vás, ale trvalo mi to věčnost; kudy chodím, tudy na Vás myslím a stýská se mi velmi. [...] Dá Bůh, že se ke mně v létě podíváte, potom také uhlídáte mou světničku; ty starosti, že budu spát někde v mrazu, nemějte. Ale jednu náhodu vám musím vypsát! Zdejší farář Stehlík u našeho strejčka v Kostelci kaplanoval a zdejší kostelník tam kostelničil. [...] Budu sloužit škole, pomáhat v kostele a vzpomínat na Vás, na dědečka [...] Jen si, milá babičko, nestýskejte a nestonejte mi. Bůh dá, že se časem dodělám kouska živobytí, a potom musíte stále být u mne; vždyť na světě nemáme nic nežli jeden druhého. [...] Tisíc pozdravení Vám posílám a mnohokrát Vás líbám. Zůstanu až do hrobu Váš věrný vnuk Karel.““ (TAMTÉŽ, s. 104–105.)

¹⁸⁶ „„U babičky se tuze potěšil, ba měl tam chvíle, kdy si přál, aby už do Pozdětína nemusil.““ (TAMTÉŽ, s. 212.)

¹⁸⁷ „„Co vydřeli a sobě utrhli, dali tuhle na Karlíčka,...““ (TAMTÉŽ, s. 22.); „„Tak si tu, Karlíčku, nestejskejte, a když budete moct, podívejte se k babičce – já vím, že chudšas stará celý den k Bohu volá a vzpomíná – není divu, najednou je sama a sama.““ (TAMTÉŽ, s. 25.)

¹⁸⁸ „„Tohleto by nebožtíka dědečka, jak jsem ho znal, trápilo nejvíc; je to spravedlnost na světě, člověk by nevěřil!““ (TAMTÉŽ, s. 13.)

¹⁸⁹ „„Budete mít hezkou sedničku, Karlíčku, není to veliké, ale zrovna dost, kamna se zdají dobrá, a pan učitel, jak vidím, je hodný, nemusíte si stýskat, babička bude mít radost, až jí všechno vypovím.““ (TAMTÉŽ, s. 21.)

k Češkovi ukazuje velmi silné pouto, obzvláště při loučení;¹⁹⁰ jeho smutek však může vypovídat nejen o stesku po příteli, nýbrž také po domově, který musel opustit.

Vztahy mezi generacemi se tedy v románu vyskytují jak v pozitivní, tak negativní podobě, přičemž je však větší prostor věnován vztahům fungujícím a láskyplným, vztahy negativní jako by narušovaly idylickou strukturu fikčního světa a spíše z něj vybočují.

Ve skupině (2), týkající se vztahů milostných, se pozornost točí opět okolo Karla Čermáka, a s ním dvou kolem něj se vyskytujících žen – Albiny a Žalačky, přičemž se tyto dva případy diametrálně liší.

Karel a Albina celkem přesně splňují příklad idylického vztahu dvou mladých lidí, přičemž si cestu k sobě hledají od prvního setkání až téměř po konec knihy. Náznaky vzájemných sympatií se objevují od prvního očního kontaktu,¹⁹¹ vzhledem ke Karlově nesmělé povaze a dívčině stydlivosti se však celý průběh jejich sbližování velmi prodlužuje; zpočátku na sebe nejsou schopni ani promluvit, jen se vzájemně stydlivě pozorují.¹⁹² U Karla můžeme pozorovat také myšlenky a chování v soukromí,¹⁹³ dívčiny pocity jsou nám prezentovány pouze prostřednictvím chování v Karlově přítomnosti. První větší interakce se mezi nimi odehraje při obědě na faře, kam je Karel pozván,

¹⁹⁰ „Pomocník Čermák vyprovodil krajana, lánského sedláčka, až k lesu. Když se loučil, křečovitě zavzlykal.“ (TAMTÉŽ, s. 27.)

¹⁹¹ „Dveře se prudce otevřely a mezi nimi stála Albina. [...] Modré oči otevřela do široka a v tváři zčervenala jako mák. Paže jí sklesly, rozpačitě pohleděla s jednoho na druhého a vyhrkla: ‚Pěkně vítám – já jsem nevěděla –‘“ (TAMTÉŽ, s. 42.); „Vzpomněl si zas na její včerejší písničku [...] i na setkanou její s kostelníkem a pomyslí si již několikrát, že to s tou píšťalkou je snad pravda.“ (TAMTÉŽ, s. 93.)

¹⁹² „Ačkoliv pomocník stál napolo obrácen k Petruškovi, dobře viděl, že dívka přišla. Také mu neušlo, že nežli usedla a se pokřižovala, jako včera pohleděla na kůr. Ucítí, že jej pod očima začíná pálit, a nevěda co říci, potahoval si chmýří v koutcích nad ústy.“ (TAMTÉŽ, s. 93.); „Pomocník poslouchaje, stále zíral k sakristii. Náhle přistoupil ke kostelníkovi a šeptal: ‚Je tu Albinka z fary – poslouchá –‘ Tu již dívka všecka zardělá chvátala k Dolejšovi.“ (TAMTÉŽ, s. 102.)

¹⁹³ „...čelo sevřel do dlaní a dal myšlenkám volně plout – ale po každé dopluly k cíli jedinému a dále ani o vlnu... u toho cíle stála dívčí postava mladistvá a svěží, již na zlatovlasou hlavu ruměných tváří padaly jasné sluneční paprsky, takže se pod nimi víc a více zardívaly... Když potom svíčku zhasil a uleh, dlouho ještě nemohl usnout.“ (TAMTÉŽ, s. 121–122.)

ačkoliv stále komunikují více pohledy než slovy.¹⁹⁴ Jejich vztah tedy pokračuje po velmi malých krůčcích, což je zapříčiněno nejen Karlovou nesmělostí a nejistotou, ale i vnitřními výčitkami ze stavu zamilovanosti.¹⁹⁵ Jeho plachá povaha mu také překáží v (byť přátelské) komunikaci – rozhovory zahajuje hlavně Albina a Karel si jen v duchu vyčítá svou neschopnost¹⁹⁶ – a nutí jej potom doma ke stále hlubším a znepokojujícím úvahám o tom, co si o něm Albina myslí, zda jej má také ráda apod.;¹⁹⁷ a v každém jejím gestu potom hledá několik možných významů.¹⁹⁸ Do vnitřních motivací Albinina chování sice nevidíme, avšak interpretace, jež jim dodává Karel, jsou na první pohled značně nadsazené. Dle jejích projevů, které jsou navenek v podstatě identické jako Karlovy, lze uvažovat o její náklonnosti, další pomocí může být také promluva muzikanta Adama Hejna, který chápe, co Karel prožívá, a povzbuzuje jej.¹⁹⁹

Jakožto křehčí pohlaví se Albina ve vztahu nesnaží příliš prosazovat, nicméně oproti Karlově pasivitě se stále přičiňuje více. Na Velikonoce mu pošle kraslici a na

¹⁹⁴ „Už si u nás nestejskejte!“ a hbitě vyběhla z pokoje.“ (TAMTÉŽ, s. 135.); „Mladík se pln rozpaků podíval na dívku. Hleděla naň upřeně a kolem rtů měla úsměv. „Ale to je mnoho – tolik nikdy nejím–,“ pravil ostýchavě.“ (TAMTÉŽ, s. 138.); „Mládenec i Albinka se zasmáli a od té chvíle pomaličku, pomalu počala mluva očí...“ (TAMTÉŽ, s. 142.)

¹⁹⁵ „Stroje se hleděl na matčin obrázek a svatě si umiňoval, že se přemůže, aby opět nezapadl do toho myšlení bláhového, nerozumného. Co mě to jen napadlo a kam by mě to vedlo, – vyčítal si v duchu.“ (TAMTÉŽ, s. 149.); „A při té myšlence mu zase napadlo: dobře dělá, jen ať se směje, mám tuhle svou klasu a lejstra na stole, toho si mám hledět a nemyslit bůhvíkam, nedrati se, kde pro mne květy nerostou.“ (TAMTÉŽ, s. 186.)

¹⁹⁶ „V těch novelách, které četl, mladíci s dívkami hovoří krásně, dojemně, tak jak si to také sám pro setkanou s Albinkou připravoval, ale jemu to potom nejde a nejde. Co si to děvče o něm myslí – snad se potom doma zasměje, jaký je ten preceptor hloupoučký, nemotorný.“ (TAMTÉŽ, s. 186.)

¹⁹⁷ „A Albina že na mne nemyslí? Vždyť se tak pěkně dívá – v neděli při stole mi přece musela rozumět, jako já jsem rozuměl jí. Ale hned si zas pomyslel: To je právě chyba, že jen já se tak domnívám, ale ona zatím nemá zdáníčka a nic jí přitom nenapadne; vždyť jsem tady nedávno, ona tu tak žila kolik let, na žádného preceptora Čermáka ani znásko nepomyslela – nemyslí – nebude myslet!“ (TAMTÉŽ, s. 186–187.)

¹⁹⁸ „Jak jsem se zbytečně mučil, myslil si, vždyť ani v kostele nebyla; či snad byla a rozhněvavši se prchla? Prchla? Proč by prchala, proč by se hněvala, dnes je nejlépe vidět, že jí to je jedno, lhostejno – že jí pranic na něm nezáleží.“ (TAMTÉŽ, s. 187.)

¹⁹⁹ „„Žádný hněv, milý pane preceptore, Adam Hejnů vám neublíží a věřte mu, že to děvčátko vás má rádo.““ (TAMTÉŽ, s. 210.)

popostní hudební zábavě, kde se oba potkají a stále se po sobě jen němě dívají, Albina jako první promluví; ačkoliv je to výčitka, protože Karel ji za celou dobu ani jednou nevyzval k tanci.²⁰⁰ Karel se z toho následně zkouší dostat vyhlášením dámské volenky, ovšem v tom mu Alba nepomůže a požádá o tanec jiného mladíka. Proběhne mezi nimi tedy jakýsi škádlivý souboj, který Karel, ač neúmyslně, dovrší a „vyhraje“ tancem se Žalačkou. To Albinu značně znepokojí a nakonec ze zábavy odejde. Právě tato – pro mladou dvojici zatím nejdramatičtější – situace mezi nimi však dá konečně impuls k většímu a upřímnému rozhovoru, kdy si předešlou událost nejdříve vyčítají, poté si ale vzájemně potvrdí svou lásku.²⁰¹ I přes překonání, zdá se, nejobtížnější překážky, ale do idylického ovzduší mladé lásky začnou pronikat temná mračna v podobě dvou nejzápornějších postav knihy – Žalačky a Albinina otce.

Žalačka Karlovi stále nadbíhá, ačkoliv ví, jaká je situace, což Albinu nutí k neklidu a žárlivosti. Karel, ač mu Albininy obavy jistým způsobem lichotí, se ji snaží uklidňovat a obavy vyvracet.²⁰² Dá se říci, že se v tuto chvíli jejich role poněkud obrací – zatímco dříve byl ve vztahu nejistějším a úzkostnějším Karel, nyní přejímá tuto úlohu Albina.

Situace se však znovu obrátí se zásahem Albinina otce, jenž je ale vyvolán opět Žalačkou (a její pomluvou).²⁰³ Kvůli němu je Albina donucena přestěhovat se do Prahy

²⁰⁰ „Podívala se naň vyčítavě a pravila: ‚Vy pěkně bubačíte!‘ a smutně se usmála.“ (TAMTÉŽ, s. 230.)

²⁰¹ „„Odešly jste, ani jsme vám nemohli dát dobrou noc,‘ vyčítal. ‚Však vy dobře víte proč,‘ trpce odvětila [...] ‚Nevím, jak bych věděl?‘ ‚To je tím horší, myslila jsem, že jste to udělal schválně, navzdory, ale teď vidím, že jste na mne ani nepomyslel!‘ [...] ‚A vy nic? Vy jste – vy jste si při tom všem na mne pomyslela?‘ zajíkal se...“ (TAMTÉŽ, s. 248–249.); „„Kdybyste vy věděla, jak kudy chodím, tudy na vás myslím, ve dne v noci vidím jen vás, s vámi v duchu stále mluvím a bolestnými myšlenkami, že je to všechno nadarmo, trápím se a mučím –‘ [...] ‚Řekněte, máte-li mě taky ráda.‘ ‚Myslila jsem, že už to dávno víte.‘“ (TAMTÉŽ, s. 250–251.)

²⁰² „„Mlčte, mlčte, schválně se tam postavila, abyste ji dobře viděl a aby se mohla na vás dívat,‘ zehrala dívka a sotva zadržela pláč. ‚Ale, Albinko, můžu já za to? Ani jsem se na ni nepodíval!‘ ‚Že nepodíval? i podíval, podíval! Chodí nastrojena jako kněžna, aby se vám líbila.‘“ (TAMTÉŽ, s. 262.); „„Vidíte, jak hned víte, o kom mluvím,‘ vyčítala. ‚Věřte mi přece, že vás mám rád nade všechno na světě, kdybych vás ztratil, ztratím všechno, ve dne v noci dýchám jen pomyšlením na vás!‘“ (TAMTÉŽ, s. 285.)

²⁰³ „„Když došli před Podzimkovy, stanula, přeměřila Albinu a tatíkovi pravila: ‚To máte radost, pantáto, vidíte, z dcerušky! Hezky to provedla, radost poslouchat, a ženicha má taky jako kytku, zpívá, až jednoho omámí, jenomže – ‚Žalačka se k Podzimkovi trochu nahnula a zachechtla se, – jenomže se

a pro oba zamilované to znamená bolestnou ztrátu; o něco hůře to snáší Karel, alespoň jeho pocity je nám umožněno sledovat.²⁰⁴ Situace se trochu zlepší, když si mladí začnou díky Pepičce dopisovat a Karlovu náladu rovněž pozvedne fakt, že jej farář a učitel vezmou s sebou na výlet do Prahy. Když se však v Praze blíží jeho setkání s Albinou, začínají se v něm opět vynořovat pochybnosti o její lásce, tak jako už v předešlém čase. A přestože je na ní při jejich setkání vidět radost,²⁰⁵ jeho obavy nepoleví do chvíle, kdy mu to slovně potvrdí. V jejich vyznání lásky je tentokrát zahrnuta až doživotní věrnost.²⁰⁶ Od této chvíle už se stav jejich vztahu pouze zlepšuje; otec Alby nakonec svolí k tomu, aby se vrátila do Pozdětína a při návštěvě hraběte Vladimíra je Karlovi nabídnuto místo ve škole v Milovech, kam si s sebou smí vzít i Albinu, z čehož jsou oba nadšení.²⁰⁷

Vztah s Žalačkou se dá nazývat milostným pouze ze strany její. Karel se jakémukoliv intimnějšímu sblížení brání, ovšem kvůli své poddajné povaze na něj Žalačka doléhá dost dlouho.

O její postavě se poprvé dozvídáme pouze z vyprávění, které Karlovi poskytují místní obyvatelé. Řeknou mu celý osud jí a rodiny Žalákových, do které se přivdala. Vzala si mladého mlynáře, kterému rodiče celý život šetřili na notný majetek, a byl tedy velmi bohatý. Mladá novomanželka brala po svatbě svého chotě na každou veselici v okolí, a unavila jej nakonec natolik, že do roka onemocněl a nyní umírá. Předtím si ale stihla zařídit bohaté dědictví a staří Žalákové nevědí, co mají dělat, aby jim všechno nevzala.

Tento prvotní obraz, kterému se Karlovi o Žalačce dostane, se postupem knihy dokresluje do stále horších obrysů. Když mladý Žalák umře, vdova po něm neprojevuje

chudšas narodil v kopřivách, táta se mu ztratil!‘ a smějíc se odcházela k svému stolku.“ (TAMTÉŽ, s. 292.)

²⁰⁴ „Byl jako ve snách; vzpomínaje každé chvíli, kterou s Albou prožil, rozbíral každé její slovo, čímž si však nepolevil, ale touhu svoji tím více rozpaloval.“ (TAMTÉŽ, s. 297.)

²⁰⁵ „Tiskna ty milé prstíky, zachytil krátký pohled modrých očí a neušel mu radostný svit, který z nich tryskal.“ (TAMTÉŽ, s. 355.)

²⁰⁶ „„Albinko, budeš mě mít vždycky ráda?“ tázal se vroucně a zrudlé oči obrátil k dívce. Usmála se, že jí ústně po prvé zatykal, a schýlivši se k němu, políbila ho na rty...“ (TAMTÉŽ, s. 364.)

²⁰⁷ „„Už se máme, tetičko, už se máme, půjdeme do Milov, budeme blízko vás!“ výskala Albina.“ (TAMTÉŽ, s. 383.)

mnoho upřímného stesku, spíše okázale dává na odiv, co je třeba, aby ji lidé nepomluvili.²⁰⁸

První osobní kontakt (alespoň tedy v Pozdětíně, neboť později se dozvídáme, že Karel se s Žalačkou zná již z dob studií z Jičína) nastane právě na Žalákově pohřbu. Už zde můžeme vidět náznak jejího zájmu.²⁰⁹ Krátce po pohřbu začíná Žalačka přistupovat k radikálnějším projevům své náklonnosti; na hudební zábavě Karla částečně proti jeho vůli vezme k tanci, a z popisu i promluv vidíme, že její úmysly nebudou nevinné.²¹⁰ Karel se k ní však i přes její očividný nátlak a nesprávné jednání (vzhledem k nedávnému úmrtí manžela) snaží stále chovat zdvořile a mile.²¹¹ I díky tomu však Žalačka neztrácí kuráž a zábrany a snaží se ke Karlovi přiblížit stále víc. Začne pravidelně chodit do kostela (ačkoliv to dříve nedělala) a dokonce i neodbytně čekat po mši, aby s ním mohla mluvit.²¹² Karel jí stále výrazně neodporuje, spíše utíká. Situace se ale stupňuje; když se jednou Karel vrací za tmy domů, Žalačka na něj počká u cesty.²¹³ Zde už se proti ní ohradí přece jen trochu ostřeji,²¹⁴ a také ve svých myšlenkách si na ni vytvoří jasný názor.²¹⁵ Vdova se však ani přesto nevzdává a vyvrcholením její drzosti je vzkaz, který Karlovi pošle, a sice že chce, aby si ji vzal za ženu. Karel spíše než vztekem reaguje údivem a nepochopením, a dohazovače, který se jej snaží přesvědčit, odmítá

²⁰⁸ „I taky plakala, bodejť by ani nezaplakala, už kvůli lidem musí, a chodí pořád jako královna Sába, se žádným nemluví, ať si každé dělá, co chce.“ (TAMTÉŽ, s. 165.)

²⁰⁹ „Žalačka povznesla hlavu, pohlédla k zpěvákům a chvilku upjatě patřila na pomocníka; ten setkav se s jejím pohledem, překvapen, udiveně se na ni zadíval. Potom plaše pohlédl dál za ni –“ (TAMTÉŽ, s. 174.)

²¹⁰ „Cítil, jak se jí ňadra na jeho prsou zdvíhala, měkká, žhavá ruka její svírala jeho a horký dech mu poléval skráň. „Už mne neznáte?“ ptala se vroucně.“ (TAMTÉŽ, s. 233.)

²¹¹ „„Budou o vás špatně mluvit,“ pravil vyčítavě, ale srdečně.“ (TAMTÉŽ, s. 233.)

²¹² „Následujícího dne, vycházeje z kůru, před hlavními dveřmi se s mlynářkou potkal. Stála, pohlížeje na něj tak, že utéci nemohl. „Jak se má pan Čermák?“ ptala se srdečně. „Vždycky utíkáte, jako byste se mne bál; co jsem vám udělala?““ (TAMTÉŽ, s. 263.)

²¹³ „Postava vstala a šla mu vstříc. „Nelekejte se, já to jsem, byla jsem k večeru na hřbitově a viděla jsem vás s tím vejměníkem; čekala jsem na vás.““ (TAMTÉŽ, s. 272.)

²¹⁴ „„Vzpamatujte se – paní Žaláková!“ zvolal a poodstoupil.“ (TAMTÉŽ, s. 272.)

²¹⁵ „Pomocník si vzpomněl, že ji po prvé spatřil o pohřbu Žalákově, a pocítil proto hořkost. Podroužek měl pravdu, že je to divá žena.“ (TAMTÉŽ, s. 272.)

s úsměvem, ale jasně.²¹⁶ Jeho dobrá duše se rovněž projeví, když o Žalačce mluví doma s učitelovými. I přes všechny její chyby o ní smýšlí laskavě, přeje jí dobro a omlouvá její povahu.²¹⁷

Ani toto odmítnutí ale Žalačku nezastaví, a z hrdosti a vzteku se pokusí alespoň rozbít Karlův vztah s Albinou, což se jí povede do té míry, že otec pošle Albinu do Prahy. Ani na okamžik nevidíme, že by svých činů litovala, spíše naopak, má z nich stále větší radost a i po odchodu Albiny se Karla nevzdává.²¹⁸ Po jejím posledním zásahu, kdy klepe na pomocníkovu okno a je od domu vyhnána učitelem Čížkem, se však její snahy zastaví a dlouho o ní nevíme. Že se ve své povaze nezměnila, ale že alespoň odejde z Pozdětína, zjišťujeme později z vyprávění Pepičky.²¹⁹

V tomto vztahu je opět problémem Karlova příliš neprůbojná a laskavá povaha, která Žalačce dává více prostoru projevit svou duševní moc; nicméně, ač po delší době, Karel se nakonec projeví v pevnosti svého přesvědčení, její moci nepodlehne a nenechá se zlomit ke zlému chování (na rozdíl např. od Vojty Kaliby, u něhož zlá postava Karly vyvolá zlé jednání; toto srovnání však musíme brát poněkud nadneseně, neboť chování Žalačky a Karly se podobá jen částečně a nelze jej v míře zla zcela srovnat).

Ve skupině (3) se budeme věnovat vztahům mezi vesničany obecně, a tedy postavám jak již jmenovaným, tak také vedlejším, vyskytujícím se buď zřídka, nebo pouze jednou, či anonymně v davu.

Když se Karel stěhuje do Pozdětína, místní lidé jej přijímají s velkou laskavostí; už na cestě se potká s místním staříkem, který jej srdečně vítá,²²⁰ taktéž starý soused

²¹⁶ „To byla zbytečná cesta,“ zvolna, klidně odvětil Čermák. [...] Darmo bychom mluvili, už o tom ani nepovídejte! [...] Nestarejte se,“ usmál se.“ (TAMTÉŽ, s. 278–279.)

²¹⁷ „Škoda jí je, hezká je a chytrá jistě taky, mohla by žít šťastně a jiní s ní. Tak sama štěstí neužije a ti staří ve mlýně teprve ne. Ale je to rod – otec nedbal, matka se nestarala a dcera vyrostla jako divoká květina.“ (TAMTÉŽ, s. 281.)

²¹⁸ „Zato Žalačka dělala, jako by se nebylo nic stalo; v kostele byla každým ránem, a stojíc u mužova hrobu, hleděla po mládenci.“ (TAMTÉŽ, s. 297.); „Najednou: ťuk! ťuk! ťuk! [...] i v tom poznal Žalačku; čelo měla přitisknuto ke sklu a hleděla do světničky. [...] ,Nezlobte se, pojdte trochu ven,‘ žadonila.“ (TAMTÉŽ, s. 299.)

²¹⁹ „Teď, kdy mlýna hodně proutrácela a když toho tu má dost, prodává všechno a potáhne do Prahy mámit jiné.“ (TAMTÉŽ, s. 371.)

²²⁰ „Tak pěkně vítáme a dej Pánbůh štěstí,“ směje se křičel dědeček.“ (TAMTÉŽ, s. 15.)

Roubal²²¹ či kalkant.²²² Mezi vesničany navzájem jsou vztahy taktéž vesměs přátelské, ačkoliv se nevyhneme klasickým případům pomluv nebo vesnickému schématu všeobecných informací, jež o sobě lidé navzájem vědí a sdílejí. Učitel při svém představování místních Karlovi leckdy prozradí i něco z jejich negativních vlastností;²²³ lidé jsou obecně zvědaví, s potřebou informovat se a vyjadřovat k nově nastalým situacím.²²⁴ Příkladem šíření informací je nám také Pepička s paní učitelovou, které si zjistí minulost Karlovy rodiny.²²⁵

Farář, ačkoliv je ve vesnici všeobecně oblíbenou osobou,²²⁶ se také v menší míře dočká negativních ohlasů od lidí, kteří na něj mají zlost, avšak ne zcela opodstatněnou, spíše z vlastní pýchy.²²⁷

²²¹ „No, přeju štěstí, pane preceptor, a dej Pánbůh dobrou noc; dybyste šel vedle, staute se u nás, u Roubalů;“ (TAMTÉŽ, s. 28.)

²²² „...tak to je novej pan pomocník, no, pěkně vítám a dej Pánbůh štěstí – ,“ (TAMTÉŽ, s. 32.)

²²³ „Ani byste nevěřil,“ začal opět principál, „že tomuhle strejcovi patřivala hezká chalupa – a všeco se ženou prosázeli. Jedenadvacítku držel kolik roků a říkal sám, že ho stála přes tisíc zlatých, ale ne a ne ji pustit, pořád vedl svou, že tu kolekturu přeci jednou strhne. Zatím se strhal sám a ještě lidé přišli o peníze. Se ženou o funusech říká Otčenáš, dělá modlení a po vesnicích chodí na koledu; ale myslím, že když nějaký krejcar umačkají, sázejí zas.“ (TAMTÉŽ, s. 32.); „Tak jste je poznal všechny,“ na náměstí principál pravil Čermákovi, „starý je mi z nich nejmilejší, třebaže mezi kněžími je samé ,poniženě ruku líbám, jemnostpane‘, ale to také žena udělala, Hádek je dobrák; zato ty čtyry mají ústav na dělání klevet, mladé je sbírají a snášejí, stará jako pamětní kniha všeco uvádí v celek.“ (TAMTÉŽ, s. 223.)

²²⁴ „Také z jiných domků, kolem kterých se sáně do stráně kodrcaly, vybíhali staří i mladí a z okének vyhlížely hlavy.“ (TAMTÉŽ, s. 16.); „Hlavy starých mladých se klonily k sobě s šepotem a hněvivé i jízlivé pohledy zalétaly k mladé vdově, která za tak krátkou dobu přišla k muzice – třebaže se sestrou.“ (TAMTÉŽ, s. 227.)

²²⁵ Viz pozn. č. 176.

²²⁶ „Pan farář je jako z nás...“ (RAIS, Karel Václav. *Zapadlí vlastenci*. 2. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 27.); „Je tuze k chudým lidem, rozdal by všeco,“ pravila paní.“ (TAMTÉŽ, s. 78.)

²²⁷ „Podomní pláteník Hejhal chodil po chalupách a říkal: ,Dějou se to věci na světě, v Pozdětíně už i farář bude dělat komedii!‘ Měl zlost, že o posledním podzimku Pepička nekoupila od něho, ale na větrovském jarmarce. Stará pometlářka taky skuhrala: ,Bože, bože, takovej člověk posvěcenej a do jakých pletek se pouští!‘ Ta zase jednou o nedělním cvičení tuze šeptala a farář ji veřejně napomenul.“ (TAMTÉŽ, s. 281–282.)

I přes některé neshody však ve vztazích na vesnici převládá jejich světlá stránka; na ni je dán důraz, momenty sporů jsou zmiňovány spíše okrajově.

4.2.3 Souvislost postav s přírodou

Příroda v *Zapadlých vlastencích* je, stejně jako v *Kalibově zločinu*, přítomna v průběhu celé knihy a plní jednak čistě funkci kulisy, nezávislých na probíhající ději, jednak funkci podtržení či předznamenání dějové situace. Krom toho má zde však také silný význam pro vlastní životy jednotlivých postav, jež k ní mají velmi silný vztah. Jsou to především projevy lásky k vlasti (krajíně, ve které žijí), ale také přírodě všeobecně, jakožto fenoménu.

Co se týče spojitosti přírody se situacemi, její obraz často vyjadřuje vnitřní pocity postav, především pak Karlovy; na jeho cestě do Pozdětína vidíme v přírodním líčení jasný odkaz ke smutku a obavám z nového prostředí, které prožívá²²⁸ (slunce stejně jako Karlova duše „nejiskří“, rozhled do krajiny je stejně jako do budoucnosti nejasný). Čím více se však blíží k vesnici, tím je krajina popisována optimističtěji; slunce proniká i do nepřístupných míst a symbolizuje tak naději na lepší budoucnost²²⁹ (jež se ostatně potvrdí), rovněž Karel při příchodu a seznámení se s místními částečně pozbývá obav a smutné nálady. Když se následně stěhuje do nového domova, můžeme jeho pocity více než z promluv vyčíst právě z popisu krajiny; ta prostřednictvím příhodné metafory zobrazuje Karlovu počáteční úzkost, jež však byla záhy rozehnána vřelým přivítáním.²³⁰

²²⁸ „Žhavé, měděné slunce chýlíc se na tmavomodré, mlžnaté obloze od poledne k západu, nejiskřilo a nesršelo šípovím paprsků, ale mračivě hledělo na pahrbkovitou krajinu [...] Rozhled k jihu a k jihozápadu byl zastřen mlhami, do nichž vnikaly krvavé pruhy, dávající tušiti šíř i hloub tohoto mlžného moře.“ (TAMTÉŽ, s. 12.)

²²⁹ „Slunce stálo právě nad západním čelem dolu, jenž byl pln růžového svitu. Osněžené louky, stěny a střechy chalup, zapadaná pole a lesnatá úbočí koupaly se v tom zimním světle, jež se rozlévalo i na vzdálené východní stráně, na nichž seděla malá dědina, za ní hvozdy, a vnikalo i do hlubin mlh, jež zahalovaly krkonošské obry, barvíc je do fialova.“ (TAMTÉŽ, s. 14.)

²³⁰ „Nad polední strání se roztáhl roztrhaný tmavomodrý mrak a vznášel se jako temný netvor: kolem těla mu vlály rozházení řasy pláště, páž měl nataženu směrem k slunci, jako by je chtěl sdrápnouti do dlaně a rozmáčknoti. Ale v malé chvílce se to tělo roztrhalo na kusy, jimiž prosvítovala klidná červeň západu.“ (TAMTÉŽ, s. 26.)

Další z příkladů propojení Karlova vnitřního rozpoložení s přírodou se nachází v situaci, kdy (po dlouhém přemáhání a trápení) vyzná Albině lásku. Ihned po svém projevu značně znejistí ze strachu, jak zareaguje, a k tomu je příznačná i krajina: „Chvěl se, nespustí-li veselý smích. Ale mlčela; ruce majíc svislé, hlavu skloněnu, hleděla k zemi. Lesy se ztrácely v temnu a také všecko vúkolí se již potápělo do šera.“²³¹ Avšak poté, co mu Albina lásku opětuje a políbí se, rozezní se krajinou „vysoký hlahol zvonku“.²³²

Nálada krajiny je přizpůsobena rovněž událostem smutným, jako je např. pohřeb Žaláka²³³ nebo ztracení Marynkovy ženy.²³⁴ Stejně tak ve chvíli, kdy se Albina odstěhuje do Prahy, mění se společně s náladou na faře a ve škole i – jinak optimistická – májová příroda.²³⁵ A opět od chvíle, kdy si mladí začnou dopisovat, z ní pochmurné prvky zmizí.²³⁶

Vlasteneckou lásku k přírodě vidíme nejvíce v deníkových zápiscích učitele Čížka, jenž je silně citově závislý na rodných Krkonoších; přirovnává k nim např.

²³¹ TAMTÉŽ, s. 250.

²³² TAMTÉŽ, s. 251.

²³³ „Z úterka na středu celou noc tálo a k ránu začal drobnický, ale hustý déšť. Mlhovité mraky se vznášely nad samou vesnicí, dolík byl jich pln – jen se válely a koulely – lesy v nich byly zabaleny. Se střež crčelo, s větví stromů padaly chumáče rozmočeného sněhu a veliké, nasázené krůpěje; po zemi, zvláště po cestách, byl vlhký, cachtavý a špinavý sníh. S husté, šedé výše bez přestání srčely hojné štiplavé kapičky... v tomto nečase, kdy země i vzduch byly samá mrazivá voda, nesli mladého Žaláka k poslednímu odpočinku.“ (TAMTÉŽ, s. 170.)

²³⁴ „Srčivý déšť se změnil v novou chumelenici. Pozdětín byl několik dní světu nadobro ztracen; z lesů po stráních se ploužily mlhové laviny a oblohy vůbec nebylo ani viděti – ne snad jasné modré klenby, ale ani těch olověných mračen – , potom se vlhké kusy sněhové sypaly hustě a bez přestání. V pondělí, dne 7. března k večeru, přiběhl k faráři nejstarší Marynků hoch a udýchán vyřizoval, že tatínek prosí, aby k němu pan farář na chvíli přišel.“ (TAMTÉŽ, s. 188.)

²³⁵ „Venku bylo pochmurno; májové foukanice a plískanice vyhnaly lidi z polí a krkonošské hřbety zapudrovaly sněhem. Mladé břízy pod lesem, vytáhlé vrby a olše při struze byly hluboce skloněny pod závějem sněhu, jenž se jim nachytil na mladém, svěžím listí.“ (TAMTÉŽ, s. 296.)

²³⁶ „Jarní slunce, které teď každodenně za jitra ozlatilo bílé stěny preceptorské světničky, vyhnalo odtud aspoň polovici těch zimních nářků, úporných bolestí a ledových myšlenek. Louky byly v plném květu. Hustá bujná tráva ztratila mladistvou svěžest, zbarvila se tmavou zelení, voněly z ní rozkvetlé byliny a vlnila se jako obilí.“ (TAMTÉŽ, s. 302.)

i knihy,²³⁷ a když odchází do učení, volá k nim na rozloučenou.²³⁸ Když poté (již v přítomném čase) jede s farářem a pomocníkem do Prahy, na cestě se ještě s láskou otáčí k rodišti;²³⁹ ke chvále se pak přidává také farář, používaje biblického odkazu k „zemi zaslíbené“.²⁴⁰

Přírodní motivy se vyskytují i v běžné mluvě, čehož důvodem může být jednak láska k přírodě, jednak i dobová obliba květomluvy. Příklad vidíme opět u učitele, jenž používá rostliny jako metafory k životu²⁴¹ či literatuře.²⁴²

Když se podíváme na celkový obraz přírody v románu, odehrává se celý děj během jednoho roku – začíná koncem zimy – známe dokonce i přesné datum²⁴³ – a návštěva hraběte Vladimíra na konci knihy se koná „o novém jaře právě s vlaštovkami“.²⁴⁴ Ačkoliv však uběhne celý rok, vidíme z něj jen onen počáteční přechod zimy v jaro, poté malou část podzimu,²⁴⁵ a následně se přesouváme až k onomu novému jaru.²⁴⁶ Po většinu knihy tedy převládá období právě jarní. Jeho převahu nad zimou můžeme vidět i v samotných popisech; části, jež se týkají počasí

²³⁷ „...podal mi abecedu čili písmenu. Byla krásná: na líci bílá jako sníh na našich Krkonoších...“ (TAMTÉŽ, s. 64.)

²³⁸ „Hory moje, – sbohem, sbohem, já jdu na preceptorství!“ vykřikl jsem hlasitě a vběhl do naší chalupy.“ (TAMTÉŽ, s. 91.)

²³⁹ „Bylo k šesté ráno, když kantor pravil: ‚Zastavme, jsme tu na rozhraní – odtud ještě jednou pohlédneme na naše hora; kdybychom se neměli vrátit, víckrát jich nespátříme!‘“ (TAMTÉŽ, s. 340.)

²⁴⁰ „Kostelíčky, vesnice s bílými baráčky, modré lesy, zelené luhy, stáda s cinkavými zvonky – není tuhle tohle rozkoš? Ať někdo povídá o krásách světa, tuté krajina mlékem i strdím oplývající, bohatá lesy i rybami!“ (TAMTÉŽ, s. 342.)

²⁴¹ „No, dobře – dobře – jako horskému preceptorovi a ten musí mít trpělivost jako ten len na poli, v pazderně, pod paličkou i na vochli,“ durdivě odvětil učitel.“ (TAMTÉŽ, s. 21.); „Jenom žádnou nespokojenost, neboť ta se podobá chmelu, jenž rostlinu otočí a sevře odzdola nahoru!“ (TAMTÉŽ, s. 52.)

²⁴² „Inu, kritika může být dobré koření, ale někdy také rebarbora nebo dokonce rulík.“ (TAMTÉŽ, s. 56.)

²⁴³ „Ve čtvrtek, dne 24. února 1842...“ (TAMTÉŽ, s. 11.)

²⁴⁴ TAMTÉŽ, s. 366.

²⁴⁵ „Stromy po svatém poli byly již valně oprchané a listí, které na nich zbylo, vraštilo se a žloutlo.“ (TAMTÉŽ, s. 361.)

²⁴⁶ „Téhož dne, 27. září odpoledne... [...] Hrabě Vladimír o novém jaře právě s vlaštovkami přijel do Milov...“ (TAMTÉŽ, s. 365–366.)

zimního, mají spíše chmurný a pesimistický podtón,²⁴⁷ a to i v případě, že je již jaro, ale ochladí se,²⁴⁸ a jsou v nich voleny také příznačné jazykové výrazy: často se objevují motivy temna, mlhy a ploužení. Čím více se však otepluje, tím jsou přírodní popisy a metafora v nich přívětivější.²⁴⁹

Preferenci právě prvního ročního období lze vnímat jako paralelu k popisovanému období národního obrození, tedy jakéhosi „znovuzrození“ české národnosti, také ale jako snahu o optimistické a nadějeplné ladění celé knihy.

4.2.4 Vztah postav k práci

Práce je v horské vesnici románového světa *Zapadlých vlastenců* nedílnou součástí života postav a většina z těch, jež jsme už jmenovali (Karel a jeho matka a prarodiče, učitel a jeho žena, farář, Pepička, Albina, Češka) k ní mají velmi kladný vztah.

Důkaz vidíme již při jedné z prvních scén knihy, kdy se Karel stěhuje do pozdětínské školy. Angažují se jak učitel,²⁵⁰ tak místní školáci i Češka.²⁵¹

²⁴⁷ „Nízko na obloze se vznášela šedá, mlhovitá oblaka, mezi nimiž se ve výši temněly modré hlubiny. S košaté staré lípy, jež stála nalevo od hřbitovných vrat, sypaly se celé chuchvalce vlnoucího sněhu.“ (TAMTÉŽ, s. 92.); „...po stráni rozběhlé, zíral k lesům, z jejichž hlubin vystupovaly chumle mlh, válely se pod větvemi a ploužily se do louky.“ (TAMTÉŽ, s. 95.); „Krkonoše byly dosud v hustých šedých mlhách; protějščí kopce a stráně, zasněženým lesem pokryté, stály v tom plném jasu slunečním nehnuté, ledově –“ (TAMTÉŽ, s. 132.)

²⁴⁸ Viz pozn. č. 234.

²⁴⁹ „Bylo pěkně; na lukách svítila mladá tráva a žita i ozimní pšenice se svěže vlnily. Keře kolem plotu, při struze i pod lesem už rozvíraly lupení, jež svítilo jako drahokamy, tak bylo obalenou smolnou šťávou.“ (RAIS, Karel Václav. *Zapadlí vlastenci*. 2. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 265.); „Jarní slunce, které teď každodenně za jitra ozlatilo bílé stěny preceptorské světničky, vyhnalo odtud aspoň polovici těch zimních nářků, úmorných bolestí a ledových myšlenek.“ (TAMTÉŽ, s. 302.); „Vzduch byl příjemně chladný a plný dechu z vlhkých luk i zoraných polí. Na lánech pod Větrovem ještě voněl čmoud z pejřavky;...“ (TAMTÉŽ, s. 339.)

²⁵⁰ „Musíme to složit,“ usmál se, a odhodil plachtu, vzal truhlu za jedno postranní držadlo, volaje: „Chyťte ji taky, tatíku, ať je v teple!“ (TAMTÉŽ, s. 18.)

²⁵¹ „Chumáč hochů se přihnul k saním a již stěhovali postel: jeden hlavu, druhý nohy, postranice vždycky dva a nejmenší táhli prkénka. Češka odnášel slamník, tlustě nacpaný.“ (TAMTÉŽ, s. 19.)

Karel, ač je mu teprve okolo 20 let, už tři roky pracuje, protože musel kvůli dědečkově nemoci nechat studia; pomáhal nejprve u něj,²⁵² a po jeho smrti musel odejít do světa. I přes svou málomluvnost je pracovitý a aktivní, snaží se co nejlépe vykonávat své učitelské povolání a svědomitě se vzdělává,²⁵³ zapojí se také do pozdětínské kapely a na jaře i do prací zemědělských.²⁵⁴

Karlova matka i prarodiče (jak jsme již zmínili v kapitole 4.2.2) jsou rovněž představiteli lidí velmi pracovitých, neboť, jak víme z promluv ostatních, práci věnovali celý život, a to navíc hlavně kvůli Karlovi.²⁵⁵

Učitelův vztah k práci můžeme pozorovat díky jeho deníkovým zápiskům již od mladistvých let, kdy se do práce i studií položil velmi plně a svědomitě,²⁵⁶ což mu vydrželo do přítomnosti – krom učení stále vykonává i řemeslo,²⁵⁷ ve venkovních

²⁵² „Až tenkrát, když jsem musel nechat studii a vrátil jsem se k nám do školy,...“ (TAMTÉŽ, s. 237.)

²⁵³ „Odbýv si konkurs, nepřestal sedat u knih, opisoval noty a s panem kantorem, s Adamem i s mladým Pažoutem hrával kvarteta. Také s farářem sedával a rozbírali články Musejníka, Květů, Vlastimila i Palackého Dějiny.“ (TAMTÉŽ, s. 370.)

²⁵⁴ „Pomocník po odpoledním vyučování pracoval s několika hochy v zahradě nebo sám šel pomoci do polí. Mnoho sice nedovedl, ale uhrabati meze nebo chvíli pohonět přece uměl a činil to rád.“ (TAMTÉŽ, s. 264.)

²⁵⁵ Viz pozn. č. 187.; „Přes rok byla doma, potom, aby jim ulehčila a pro mne vydělávala, šla do Prahy do služby. Nechtěli ji pustit, ale nedala jinak; zlatá duše, jen pro mne to dělala. Třebaže byla mladá, byla rozvázná a pamatovala na příští časy.“ (TAMTÉŽ, s. 239.)

²⁵⁶ „V Náchodě jsem měl známého hodináře, i pustil jsem se k němu; pověděl mi, že právě jeden náchodský hotovitel pian, klavírů, kytar a houslí potřebuje truhláře, i ptal se mne, chtěl-li bych zůstat. Přisvědčil jsem radostně. [...] Nebylo potřeba mnoho času, abych poznal, že vlastně nic neumím, ale nezoufal jsem, hnal jsem se do práce jako chrt, všímálem jsem si i jiného kromě truhlářiny, a můj pán mě měl rád.“ (TAMTÉŽ, s. 87.); „Pomáhal jsem našim v poli, oral jsem, vláčel, okopával, kosil a vázal a šlo mi to k duhu, hezky jsem se vytáhl a zesílil. Muzik bylo také dosti, takže se nejeden krejcar přivydělával. Tenkrát jsem začal spravovat a překládat housle, i několik fortepian jsem v okolí naladil. Knihy jsem sháněl, kde bylo možno, a leže na půdě ve vikýři, čítával jsem, dokud západ svítil.“ (TAMTÉŽ, s. 90.)

²⁵⁷ „Taky, bratříčku, řemesluju; jsem houslový doktor pro celý kraj, co kde v bujnosti čili jak říkáme v opičce rozbijou, mně přinesou do špitálu.“ (TAMTÉŽ, s. 22.)

pracích je nejaktivnější postavou²⁵⁸ a v duchu svých idejí (mezi něž krom vlastenectví patří i práce) se snaží vést také své žáky ve škole.²⁵⁹

Aktivita paní učitelové se projevuje jednak v oblasti přípravy jídla,²⁶⁰ jednak o ní víme z promluv učitele,²⁶¹ později ale také při společných pracích.²⁶²

Značnou aktivitu v práci projevují také lidé z fary; ženy obstarávají nejvíce práce domácích, ale při hlavní sezoně pomáhají i venku; sám farář se i přes své postavení a povinnosti, pokud může, s radostí přičiňuje.²⁶³

Pepička jakožto farská hospodyně se nejvíce zaslouhuje v oblasti kuchyně, obzvláště se její pečlivost ukáže při vizitaci hraběte Vladimíra, pro něhož chystá

²⁵⁸ „Pan kantor si již přeryl zahrádku pro zeleninu a zasel hlavátečné semeno. S včelami měl notnou práci, každý týden jim musil přidávat cukru; sluníčko sice dosti hřálo, ale byliny vylézaly zvolna a včely mnoho potřebovaly pro ‚červy‘. S pantátou Podroužkem vyjížděli do polí, s kravkami přeorávali košťálišť a vláčeli pro brambory, pro mák a pro mrkev.“ (TAMTÉŽ, s. 264.)

²⁵⁹ „Kdyby bylo po mém, muselo by se ve školách přednášet hospodářství a polaření, přitom pak by se pořád pilně pracovalo všechno, co s těmi zástoji v životě souvisí.“ (TAMTÉŽ, s. 150.)

²⁶⁰ Viz pozn. č. 169.; „Paní postavila před hosty po hnědém hrnku, přinesla nakrojený bochník domácího chleba, talíř s pomazánkou a pobízela.“ (TAMTÉŽ, s. 24.)

²⁶¹ „O pokojíček, bratříčku, starost nemějte, máma vám to tu vyparádí, jak jen bude moci, to je její radost – uklízet.“ (TAMTÉŽ, s. 21.); „...ale teď už můžete do svého, máti vám trochu poklidila.“ Postel byla již pěkně ustlána a pokryta, na stole ležel červený ubrus, podlaha byla zametena; v kamnech praskalo a světničkou voněla lesní pryskyřice.“ (TAMTÉŽ, s. 29.)

²⁶² Viz pozn. č. 265.

²⁶³ „V sousedství ‚školních‘ pracovali lidé z fary; zjednaný čeledín oral, Pepička s Albinou a s Dolejšem sázeli bandory. Sám pan farář přišel na chvíli; svlékl kabát a tloukl hroudy nebo prohazoval brázdy. Liboval si, když se zpotil a notné stružky mu tekly po tvářích. [...] Domů chodívali pohromadě a farář se smával: [...] ‚Není nad práci v poli, země člověka nejlépe posílí!‘“ (RAIS, Karel Václav. *Zapadlí vlastenci*. 2. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 264–265.)

oběd.²⁶⁴ Před jeho příjezdem se sice do příprav zapojují téměř všichni,²⁶⁵ ale „v největším víru byla farská Pepička...“.²⁶⁶

U postavy Karlova otce a Žalačky není v knize jakákoliv pracovní činnost popsána; můžeme tedy vycházet jen z jistých faktů; o Karlovu otci z úst vesničanů víme, že je to „nějakej velkej inšpektor z Prahy, kolik panství má pod mocí...“²⁶⁷ z čehož se však dá pracovitost pouze odhadovat, neboť neznáme podrobnější kontext. Stejně tak u Žalačky víme, že vlastní bohatý majetek,²⁶⁸ avšak zde už známe původ jeho zisku – dědictví po zemřelém manželovi.²⁶⁹ V jejím případě tedy můžeme vztah k práci určit jako negativní.

Obecně lze říci, že negativní či nejasně zobrazený vztah k práci se vyskytuje především u postav záporných, jichž je však v románu menšina. Spolu s postavami kladnými tedy převládá i kladný, až nadšený vztah ke všem formám práce.

4.2.5 Funkce každodennosti

Zobrazení každodennosti v *Zapadlých vlastencích* je důležitým charakterovým rysem, díky němuž můžeme román částečně řadit k žánru kroniky. Na prvcích a motivech každodennosti je ve své podstatě postaven; vytváří jimi neodmyslitelnou půdu pro další dějové zápletky, nad nimiž však hraje primární roli.

²⁶⁴ „Panna Pepička chodila jako utrápená. Co by si pan hrabě pomyslíl, co by řekli ostatní? Takoví páni! Ušklibovali by se, že pozdětínský farář má hospodyně, která ani trochu neví, co se sluší a patří, která před hraběcí milost předloží vepřovou s hráškem!“ (TAMTÉŽ, s. 367–368.); „Pepička byla v kuchyni jako na jehlách; majíc již dávati pečeni, znova dostala strach a paní učitelová ji měla co těšit a konejšit.“ (TAMTÉŽ, s. 381.)

²⁶⁵ „Dva dni před zkouškou se drhlo a bílilo, paní učitelová s dětmi pletla věnce, jež kantor po stěnách a kolem obrazů rozvěsil; pomocník zatím ozdobným písmem psal do Zlaté knihy a nadpisoval prémie, které jako každoročně pan farář daroval. Kalkant Marynků na kůru čistil plechové nástroje, aby zářily jako zlato, a spravoval kotly k intrádám.“ (TAMTÉŽ, s. 374–375.)

²⁶⁶ TAMTÉŽ, s. 375.

²⁶⁷ TAMTÉŽ, s. 321.

²⁶⁸ „Paní Žaláková, majitelka mlýna, že není široko daleko znamenitějšího, u kterého je všecko čistě a nově vystavěno, polí jako u panského dvora,...“ (TAMTÉŽ, s. 277.)

²⁶⁹ „Dyť jí to, na mou praudu, stojí za to, rok bejt s takovým chuděrou a dostať za to nejkrásnější mlejn v dalekym okolí.“ (TAMTÉŽ, s. 77.)

Zobrazeny jsou především nejelementárnější prvky vesnického života – tedy řád dne. V průběhu celé knihy jsou do textu vkládány a zdůrazňovány jeho jednotlivé části, jako ranní rituály,²⁷⁰ jídla (snídaně, oběd, večeře),²⁷¹ návštěva kostela,²⁷² modlitby²⁷³ nebo večerní odpočinek.²⁷⁴

²⁷⁰ „Když se pozdětínský preceptor v pátek probudil, okénkem padalo do světničky prvé jitřní šero. Honem se protáhl a vyskočil. Bylo čtvrt na sedmou. Oblékl nohavice, natáhl bačkory a nad hliněnou mísou se pořádně ošplíchal. Vlasy hladce přičesáváje k uším, stezku si udělal po levé straně, uvázel šátek, oblékl vestu...” (TAMTÉŽ, s. 31.)

²⁷¹ „U nás nejobyčejnější jídlo jsou brambory, tak zvané každodeňky,‘ ušklíbl se principál, ‚jednou je loupeme a mažeme máslem a tvarohem, po druhé je rozsekáme, po třetí na kaši rozmačkáme – kdo může za člověka, že mu pořád jedno nechutná; proto se musí strojit na kolikero –‘“ (TAMTÉŽ, s. 24–25.); „„Nono, podívám se domů, zatím si všechno vyrovnáte; k večeři si vás zavoláme, spánembohem!““ (TAMTÉŽ, s. 30.); „...pravila odcházejíc, ‚a nezapomeňte na chleba.‘“ (TAMTÉŽ, s. 62.); „Páni kantoři již zasedli ke stolu, na němž stála notná mísa maštěných knedlíků, suchými švestkami nadívaných,...“ (TAMTÉŽ, s. 71.); „...žádal učitel, když pomocník dojedl.“ (TAMTÉŽ, s. 92.); „...povídala paní učitelová, když ráno přišel k snídani.“ (TAMTÉŽ, s. 122.); „Když uviděla Marynkovou s dětmi, nemluvic všechny tři strčila do kuchyně, mámu za nimi. Mísa kysela i se lžícemi čekaly. ‚Slupněte to honem, ať ostatní dohoníte,‘ a děti hned byly v míse.“ (TAMTÉŽ, s. 158.); „„Už se taky navečerte,‘ domlouvala mu Pepička a na talíř vylévala hovězí polévku od oběda.“ (TAMTÉŽ, s. 196.)

²⁷² „Přezíraje chvílemi varhany, u oltáře viděl nevelikého, ramenatého kněze, jenž obraceje se k lidu, ruce do široka rozpráhal a přitom se ukláněl; při pozdvihování hostii i kalich zdvíhal tak vysoko, jak jen ruce stačily. [...] Když potom pomocník přebral postní píseň k požehnání ‚Zdráv buď Spasiteli‘, farář se modlil pět Otčenášů.“ (TAMTÉŽ, s. 37–38.); „Čermák ochotně přisvědčil a odešel do kostela.“ (TAMTÉŽ, s. 92.); „Dole v kostele bylo všechno jako včera; v lavicích sedělo několik stařen a starců, skrčený pan kontrolor popelavé hlavy u pozdvihovánku. Kostelník Dolejš donesl konvičky k hlavnímu oltáři...“ (TAMTÉŽ, s. 93.); „Dnes bylo kolem kostela živěji. Mezi hroby stály skupiny mužů a žen vesnický oděných. [...] Na kůru bylo také živo: literácké lavice byly až dozadu naplněny a na chóru muzikantském ve dvou lavicích seděli mužové starší,...“ (TAMTÉŽ, s. 124.); „...odpověděl s úsměvem, ‚a teď půjdu do kostela.‘“ (TAMTÉŽ, s. 124.)

²⁷³ „...a klekl k židli. Přemodlil se všechny modlitby, kterým ho naučila babička dávno za mladosti, které se doma hlasitě a na studiích šeptem modlival. Pokřičovav se tiše vyšel do síně...” (TAMTÉŽ, s. 31.); „...a farář hlasitě říkal modlitbu před jídlem.“ (TAMTÉŽ, s. 137.); „Když se pomodlili Otčenáš a Zdravas, kantor pro druhoklasáky napsal předpis...” (TAMTÉŽ, s. 166.); „„Navečeřím, hlad už mám!‘ a učiniv latinský kříž, polohlasně říkal modlitbu.“ (TAMTÉŽ, s. 196.)

²⁷⁴ „Potom si sedl ke stolu, rozevřel principálovy zápisky, a ulomiv kus chleba, dal se do jídla i do čtení.“ (TAMTÉŽ, s. 62.); „V předvečeři pan kantor hověje si u okna, pokuřoval, paní učitelová chystala uzly pro Václava do Jičína, a pomocník sedě u kuchyňského stolu, zúčastňoval se této černé hodinky.“

I přes opakující se životní kulisy však u postav neobjevujeme znaky stísněnosti či nudy, naopak jsou jimi přijímány s pokorou a klidem, což dodává těmto prvkům na důležitosti a nezbytnosti pro šťastný život.

4.2.6 Charakter fikčního světa

Románový svět *Zapadlých vlastenců* si lze představit jako terč; středobodem tohoto terče je zavedený rytmus života v horské vesnici Pozdětín (denní režim, zvyky, práce) a kružnice soustřeďující se okolo něj tvoří jeho jednotliví obyvatelé, již mají každý svou zavedenou osu, z které nevybočují, a vytváří tak ustálený a harmonický svět.

Postavy, jež jsou mimo Pozdětín a přicházejí do tohoto světa, si můžeme představit jako mířící šipky, a to dvojího druhu: špatné, jež zasáhnou některou z kružnic a naruší tak celkový koloběh a rytmus světa – těmi jsou pro nás záporné postavy Žalačky a Karlova otce; a dobré, jež se strefí do středu terče a mohou tak s okolním světem koexistovat ve vzájemné harmonii – takovouto postavou je především Karel Čermák; vedle něj třeba také sedlák Češka či hrabě Vladimír, ti však mají působnost pouze dočasnou, kdežto Karel ve středu působí po celou dobu, a děj se tedy pomyslně točí okolo něj. Zároveň však víme, že i když bude svět Karlem opuštěn, nezhroutí se, neboť jeho základ zůstává stále na místě.

Svět *Zapadlých vlastenců* je tedy stabilním tělesem, jež svou sílu prokáže jak ve zbavení se zásahů negativními elementy, tak naopak i v podpoře zásahů dobrých, jemu vyhovujících.

Zvláště z mezilidských vztahů jasně vidíme, že se nejedná o čistou idylu, nicméně je patrná tendence idylických prvků vytlačit své protivníky; v idylických motivech – těmi je kromě dobrých vztahů rovněž kladný vztah k práci, přírodě a vlasti – je ukazována cesta, která jediná má potenciál být vítěznou a správnou. I tato tendence se zajisté odráží v dalším Raisově literárním díle.

(TAMTÉŽ, s. 117.); „Pěkný podvečer vylákal obyvatele pozdětínské školy přede dveře. [...] Opření o bílou školní stěnu, hleděli po stráni k západním lesům a pahrbkům.“ (TAMTÉŽ, s. 236.)

4.3 Západ

Ve svém čtvrtém a zároveň jednom z nejslavnějších románů Rais hlouběji a šířeji rozpracovává pro něj příznačné téma venkova a jeho obyvatel, soustřeďuje se ale téměř výlučně na nejstarší generaci a období lidského života před smrtí. Hlavním problémem však nejsou mezigenerační vztahy a z nich vyvstávající neshody; ačkoliv vztahů mezi dvěma generacemi vidíme v knize mnoho, mladší strana je zde spíše v pozici inspirujícího se pozorovatele než nepřejícího oponenta. Důraz je zde kladen na vyrovnání se se stářím jako takovým; hlavní roli tedy nehrají vnější okolnosti, ale spíše vnitřní přesvědčení.

4.3.1 Prostředí a postavy

Hlavním dějištěm románu je fara a její okolí v podkrkonošské obci Studenec, na chvíli se ale přesouváme dějově i do nedalekého městečka Skalska, verbálně potom také do Přílep či Jičína; tato místa jsou však zmíněna spíše okrajově. Středobodem zůstává vesnické prostředí i postavy, z nichž největší prostor je věnován právě studeneckému faráři, devadesátiletému Antonínu Kalousovi, skrze jehož vztahové vazby se dostáváme k dalším, vedlejším postavám; jeho sestře Kristince a neteři Rézině, páteru Letošníkovi a Voříškovi, učiteli Pondělíčkoví a mnoha dalším vesnickým obyvatelům.

V popředí tedy stojí postavy z vrstvy vzdělanců, hlavně pak z oblasti duchovní. Nutno však dodat, že těmto postavám jejich status nijak výrazně nepřidává na hodnotě; postavy vykonávající práci více „přízemní“ (dalo by se říci manuální) jsou s nimi na jedné úrovni a jde zde tedy spíše o charaktery než společenské místo.

4.3.2 Mezilidské vztahy

V rámci vztahů můžeme v *Západu* vyčlenit 4 hlavní skupiny: (1) mezi generacemi, (2) mezi sourozenci, (3) mezi vesničany a farářem, (4) mezi vesničany obecně.

V rámci skupiny (1), tedy vztahů mezigeneračních, se nachází většina postav románu. Je to jednak farář, jenž se dostává do vztahu s kněží Letošníkem a Voříškem a neteří Rézinou, jednak Kristinka s dcerou, a také Letošník se svou matkou.

Kněz Letošník slouží s Kalousem na faře přes čtyři roky a díky jeho vzpomínkám vidíme, že již od chvíle, kdy na studeneckou faru nastoupil, s farářem udržují velmi přátelský a vřelý vztah; navzájem se podporují a pomáhají si.²⁷⁵ Kalous však stále žije v obavě z toho, aby se Letošník neodstěhoval, alespoň do té doby, než bude vysvěcen za nového pátera Kristinčin prasynovec Prokůpek; ve svém vysokém věku si farář již nechce zvykat na nového kněze.²⁷⁶ Letošníkova matka ale syna v dopise poprosí, aby se vrátil domů ještě dříve, protože zůstala sama; páter se tedy z lásky k matce rozhodne odjet, avšak před farářem stav situace ohleduplně tají, aby jej to příliš neranilo.²⁷⁷ Bojí se i říci mu to osobně, proto o to žádá jiné lidi; nicméně s vědomím, že už to farář ví, mu své rozhodnutí nakonec jako první řekne on sám, bez jakýchkoliv obav. Stařec se snaží reagovat co nejchápavěji a nejlaskavěji, ačkoliv je patrné, jak jej to zasahuje.²⁷⁸ Také potom, co do Studence přijde nový kněz, se Kalous od Letošníka nedokáže v mysli odpoutat,²⁷⁹ a rovněž Letošník na faru stále vzpomíná a touží ji znovu navštívit, což čteme v dopise, který na faru pošle k novému roku.²⁸⁰ Do Studence jej nakonec sám

²⁷⁵ „Na faře ho přivítali velmi srdečně. [...] Fara se mu zalíbila hned prvního dne; líbil se mu malinký, povídavý jemnostpán, paní Kristinka i tichá kaplanka. Stařec jej obskakoval jako vlastní dítě, lahodil a lichotil; už teď byl samá plachost a starost, aby bratříček opět neutekl. [...] Když Letošník o prvé neděli kázal a sloužil velkou, farář seděl v sakristii a poslouchal. Po mši mu srdečně stiskl ruku, poklepal na lopatce, a kývaje pochvalně, labužnicky přivřel oči.“ (RAIS, Karel Václav. *Západ*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960, s. 44.); „Jindy spolu šli na malou procházku po vsi a farář vypravoval o lidech každého stavení. [...] Čtli noviny, dějiny, cestopisy i beletrii.“ (TAMTÉŽ, s. 48.); „Když měl farář v zimě kvíčkalky, kaplan u něho proseděl většinu hodin, talíř s jídlem přidržel a Kristince s obklady pomohl.“ (TAMTÉŽ, s. 49.)

²⁷⁶ „„Jen rok – jen rok ať mi vás paní matinka ještě dopřeje. Potom nám vysvětlí Prokůpka a budete ze zajetí babylónského vysvobozeni.““ (TAMTÉŽ, s. 51.)

²⁷⁷ „Když se s farářem u oběda sešel, nebyl s to, aby pověděl, co maminka psala a jakou jí dal odpověď.“ (TAMTÉŽ, s. 53.)

²⁷⁸ „„Vy – vy, bratříčku, taky?!“ vyjekl stařec – a již měl oči zroseny. [...] „Ale vždyť mohu každou hodinu zhasnout!“ [...] „Věřte mi, synáčku, nic se na vás nehněvám i dobře vám rozumím. Vždyť jste se obětoval dost a dost – mlčte, mlčte, oběť to byla – ale člověku je tak smutno, vy si neumíte pomyslet, jak mi je smutno!“ [...] „V duchu musím vašemu úmyslu jen přisvědčit! Kdybych byl na vašem místě, žádal bych také, a to snad dřív. Zestarel byste tu, zvadl a co pak?““ (TAMTÉŽ, s. 87–88.)

²⁷⁹ „Farář slyše o Letošníkovi, všecek oživil. „Mluvili jste spolu?““ (TAMTÉŽ, s. 105.)

²⁸⁰ „Ráno dostal farář psaní od pátera Letošníka; přál šťastného a veselého nového roku, zvláště zdraví a spokojenosti. Psal, že je zdravý, že se s matkou často vídává, ale na studeneckou faru že také

farář pozve, aby mu tam sepsal žádost o penzi. Letošník je první a jediný, komu se farář o svém úmyslu svěří, je tedy jeho (zvláště po smrti Kristinky) nejdůvěrnější osobou, přesto že již žije jinde. Letošník má radost, když faráře opět vidí;²⁸¹ z jeho prosby je mu však smutno, zvláště proto, že ví, jak se stařec těšil na smrt na své faře; nakonec jej ale poslechne.²⁸² Když se pak již schyluje k farářově smrti, vzpomíná ještě na hezké chvíle svého života a lidi, které měl nejradši, mezi nimiž hraje významnou roli právě také Letošník.²⁸³

Vztah těchto farních pracovníků je tedy velmi vřelý z obou stran; ačkoliv dá Letošník nakonec přednost své matce, k faráři stále v rámci svých možností přistupuje co nejohleduplněji.

Ač vykonávající stejnou úlohu, zcela v jiném vztahu už je s farářem kněz Voříšek, jenž přijde jako náhradník za odešedšího Letošníka. Farář z jeho příchodu není příliš nadšený, což může být způsobeno jednak steskem po bývalém příteli, také ale způsobem, jakým se nový páter na faře představí. Jeho chování je od počátku poněkud matoucí a nejednoznačné; při vstupu na faru působí poměrně laskavým dojmem,²⁸⁴ během prvních rozhovorů se ale tento obraz začne poněkud kalit; např. když v ne zcela

stále vzpomíná a nikdy že nezapomene; jak dá nebe jaro, že přiletí, aby zase viděl ty dvě dobré staré hlavy.“ (TAMTÉŽ, s. 151.)

²⁸¹ „Páter Letošník přijel hned po neděli a Voříšek odjel do Hradce... [...] „To jste hodný, příteli,“ děkoval, objímaje mladého kněze. „S největší radostí jsem jel!“ odpověděl Letošník, nemoha se vybatiti ze smutné stísněnosti.“ (TAMTÉŽ, s. 273.)

²⁸² „Letošník zůstal omámen. Strnule hleděl na starce a potom vyjel: „Jemnostpán žertuje!““ (TAMTÉŽ, s. 274.); „„Do některé chalupy? Ale, ale, jemnostpane, to není možná – račte povážit – to by nebyl pokoj, mír, ale tíseň, smutek! a myslím si, kdyby už ta pense musela být, že je tady ve faře místa dost, že by nástupce –““ (TAMTÉŽ, s. 276.); „Usednuv a vzav pero do ruky, zahleděl se na šedivou hlavu, klidně spočívající na pruhovaném polštáři. Slzy mu vhrkly do očí... Žádost o pensí vypravil ještě téhož dne.“ (TAMTÉŽ, s. 278.)

²⁸³ „Ještě přišel výslunnější kousek cesty: léta prožitá s páterem Letošníkem. Byla jako hezký podzim...“ (TAMTÉŽ, s. 291.)

²⁸⁴ „Následujícího dne, když studenecký farář po obědě domutlával sousto chleba, bylo zaťukáno na dveře a do pokoje vešel host. „Pochválen buď Ježíš Kristus a dobrého zažití přeju,“ pozdravil, vida, že farář je právě po obědě, a přistoupiv blíže k pohovce, řekl s úsměvem: „Jsem páter Voříšek –““ (TAMTÉŽ, s. 102.)

dobrém světle začne mluvit o svém bývalém působišti,²⁸⁵ což na místních obyvatelích zanechá stín pochyb a strachu. Dva noví kolegové se ostatně od začátku vzájemně prohlížejí velmi nejistě.²⁸⁶ Do toho však můžeme pozorovat i některé světlé momenty, např. když si farář dělá výčitky kvůli své neschopnosti, je vidět Voříškovo zmírnění.²⁸⁷ Hlavním bodem „sporů“ a nepochopení se nakonec ukážou Voříškovy poněkud drsnější povaha a projev, přes které má však dobré úmysly; o tomto faktu ostatně uvažuje první den Voříškova působení i sám farář.²⁸⁸ Jeho obavy z kněžovy práce jsou zahnány brzy, Voříšek začne své povinnosti vykonávat velmi pilně²⁸⁹ a krom toho se činí

²⁸⁵ „Ale tam jsem nemohl kale jíst, třebaže mám horácký žaludek dlážděný – a nenajedl jsem se – musel jsem do hospody – lidé to zpozorovali, byly řeči, hospodyně dělala zle, já se nedal, a ke konsistoři šly žaloby, že vedu hospodský život. To je celé!“ (TAMTÉŽ, s. 106–107.); „Já na parádu v pokoji nedržím, ale když jsem si sám měl ustlat a zamést, měl jsem přece zlost. A ještě jinou věc jsem po ránu sám musel udělat! Když si toho všeho lidé všímali, hospodyně se hněvala. A jinak a jinak! Vždyť se mi stalo, že se vpletla do mého a farářova hovoru a řekla mi: ‚To, co ony, velebný pán, vědí, já jsem dávno sapomněla!‘ Kristinka vrtěla hlavou; divila se té opovážlivosti, ale také ji přejížděl strach. Myslíla si, proč to všechno pan páter povídá a že to jistě činí na výstrahu.“ (TAMTÉŽ, s. 108.)

²⁸⁶ „Oba kněží se přes stůl zahleděli na sebe: Voříšek stále s tím jemným úsměvem, jenž tváří dodával výrazu potměšilosti, hleděl přes brejle; farář schoulen, čelo maje svrstěno, zpod obočí pana bratra pozoroval a všechen výraz toho pohledu jako by se tázal: Tak co – jak bude s námi?“ (TAMTÉŽ, s. 103.); „Kaplan opět upjatě faráře pozoroval a hladil si přitom bradu; stařec pod tím pohledem, jemuž nerozuměl, již nepokojně přisedával.“ (TAMTÉŽ, s. 104.)

²⁸⁷ „Kaplan ustal v jídle: ‚Proč, jemnostpane?‘ ‚Že už k ničemu nejsem – nemohu odtud – a tak jiné trápím!‘ Kaplan byl v rozpacích; zamyšlen hleděl na starce a hledal slovo. ‚Proto jsem to nepovídal, jemnostpane,‘ začal volně a mírně.“ (TAMTÉŽ, s. 106.)

²⁸⁸ „Farář osaměv, pořád rozjímal o novém kaplanovi. Vzpomínal na všechno, co Voříšek promluvil, a hleděl mu proniknouti do duše. Drsný je – ale zdá se být dobrý; na knihy mnoho nedrží, ale na hospodářství a snad na nějakou práci na soustruhu. Docela jiný než Letošník – nový člověk! Jak to s ním půjde? Takoví hospodáři, řezbáři, holubáři nebývají zlí lidé – ale jak bude snášet všechny těžké povinnosti?“ (TAMTÉŽ, s. 111.)

²⁸⁹ „Ale přijdou také pohřby, cesty k nemocným – a často bývá boží dopuštění –‘ ‚To nic! Pomyslím si: Jen do toho! a už běžím!‘ Farář vylézal od stolu. Přišourav se ke kaplanovi, ruku mu položil na rámě a měkce šeptal: ‚Odpustte, bratříčku, odpustte – [...] Víte, ondy jsem se domníval, že se na mne hněváte, že si jako беру jen tu zdejší školu a vy že musíte do všech vesnic –‘ Kaplan povstal. ‚Ale, ale, jemnostpane, jaképak jsou to nápady – snad jsem trochu bručel – a snad že jsem huboval na chvaletického, ale tam to bylo jinak – já jsem člověk od rány, ale tento – to ne, to ne!‘ Farář mu svíral ruku. ‚Pánbůh vám to zaplať venkoncem!‘ pravil srdečně...“ (TAMTÉŽ, s. 120–121.)

také ve volném čase, kdy do studeneckého života vnáší nového ducha svým řezbářským uměním. Z pozdějšího dopisu faráře Rézině vidíme ve vztahu k Voříškovi posun,²⁹⁰ nicméně mezi nimi nikdy nedojde k plnému duševnímu porozumění, jako tomu bylo s Letošníkem, stále se objevují drobné neshody, hlavně v pochopení místního lidu.²⁹¹

S neteří Rézinou se do intenzivního kontaktu farář dostává až zhruba v půlce knihy, kdy na jeho popud (skrže dopis) přijede do Studence.²⁹² Farářův hlavní motiv pro její pozvání je její matka, farářova sestra Kristinka; chce po Rézi, aby jí pomohla v hospodářství, a vůbec s matkou strávila aspoň nějaký čas, jelikož většinu života prožila v Jičíně. Jde mu tedy hlavně o sestru; k neteři má ze začátku vztah spíše více výchovný a ne plně důvěřivý, již dříve se mu nelíbil její přístup, když se odmítala vzdát bydlení ve městě a přestěhovat se za ním a matkou do hor.²⁹³ Po Kristinčině smrti, kdy se Rézi stane jedinou hospodyní na faře a jedním z farářových nejbližších lidí, se však jejich vztah začne zintenzivňovat, ačkoliv se nedá říci, že výrazně k lepšímu; Rézi se o strýce

²⁹⁰ „Pana pátera tu máme dobrého hospodáře; prodal nám telátko za čtrnáct rýnských – my jsme jindy za takové dostávali šest sedm. A betlém vyřezal, všechno na něm chodí jako živé; celá kolatura se chodila do fary dívat.“ (TAMTÉŽ, s. 173.)

²⁹¹ „„Jak ti lidé žijí!‘ ,Nadějí! Nadějí v toho, jenž řekl: Království mé není z tohoto světa!‘ vroucně řekl stařec. ,Za svých kněžských let jsem v takovém příbytku nezaopatřoval!‘ opět s podivem řekl kaplan. Farář podpíraje hlavu, naslouchal s tklivým pohledem.“ (TAMTÉŽ, s. 133.); „„A matka umřela?‘ ,Neumřela, Bůh jí pomohl. Celou noc jsme tam s doktorem pobýli – já v koutku za kamny na modlitbách. Ano, ano, v takovém pádu člověk poznává život!‘ ,Hrozná žebrota,‘ z myšlenek si povídal kaplan. Farář zamlaskal trpkostí. ,Žebrota ne – to ne – chudoba veliká, trampota!‘“ (TAMTÉŽ, s. 134.)

²⁹² „Zanech už té samoty a pojed’ k nám – nadobro k nám pojed’! Je to potřeba; Tebe maminka poslechne, a když Ty budeš všechno řídit, bude spokojena. Vždyť je to Tvá maminka, ne? [...] Přistěhuj se k nám a pomoz své staré matce; bude-li mít úlevu, bude zas čiperna. Vidiš, přece jen bych nerad, aby mi cizí lidé zatlačili oči.“ (TAMTÉŽ, s. 172.)

²⁹³ „„Holka bláhová,‘ na Rézi broukával farář, ,ženská – ženská! Myslí ona si, že se snad přec ještě vdá!‘“ (TAMTÉŽ, s. 60.)

sice stará a on je jí vděčný,²⁹⁴ ale nepřestává ji srovnávat se svou sestrou²⁹⁵ a nemá k ní bezmeznou důvěru – o tom svědčí např. fakt, že jí zpočátku tají své rozhodnutí o odchodu do penze.²⁹⁶ A ani její láska k němu není zcela oddaná; dlouholetý pobyt v městském prostředí má v sobě hluboko zakořeněn, a už proto se jí život v horách jistým způsobem přičí. Jakmile se proto naskytne možnost, že by se z fary mohli odstěhovat, ihned se snaží strýce zlákat do Jičína, více však z myšlenek na vlastní než na jeho pohodlí.²⁹⁷ Farář však s jejím návrhem nesouhlasí, kvůli prostředí i vzdálenosti. Rézi je zpočátku zklamaná a na strýce rozzlobená,²⁹⁸ nicméně ještě před jeho smrtí u ní dojde k jakémusi vnitřnímu smíření a je ochotna odstěhovat se do Přílep.²⁹⁹

Rovněž s matkou má Rézi vztah poněkud komplikovaný; když jim umřel otec, obě se přestěhovaly do Jičína, kde si Rézi našla práci. Antonín je později několikrát

²⁹⁴ „Rézi šijíc u okna, přes tu chvíli se na starce podívala; seděl skrčen, schoulen a přimhouřeně hleděl ven. ‚Pane strejčku, ani si nemůžete pomyslit, jak jsem ráda, když vás vidím!’ po chvíli se vlídně ozvala.“ (TAMTÉŽ, s. 209.); „‚Ted’ bude jaro, teplota, pan strejček bude sedat na slunci, Prokop přijede, a půjde to lépe,’ pravila, aby jej opět z tesknosti vyvedla.“ (TAMTÉŽ, s. 210.); „‚Tak, to je dobře – a nezlob se, že máš se mnou tolik starostí – hned z postele, hned do postele.’ ‚To jinak není – musíme jen zvolna zvykat, aby bylo zas zcela dobře,’ odpovídala.“ (TAMTÉŽ, s. 213.)

²⁹⁵ „Byly tomu sotva dvě neděle, co si ztrátu její úplně uvědomil. Předtím žil a nežil... Až najednou Réziny šoupavé, mlaštivé bačkory probudily v pusté hlavě myšlenku na sestru, jež cupávala jinak, a sevřený duch se zvolna počal rozpomínati –“ (TAMTÉŽ, s. 208.); „Když Rézinka odešla, šeptal Čečetkovi: ‚Podívejte se, bratříčku, ten svůj káféček s Havlíčkem už nemám! [...] Rézi ho rozbila,’ šeptal ještě tišeji, ‚za Kristinky jsem ho měl skoro třicet roků. A Brouk už je taky zahrabán –“ (TAMTÉŽ, s. 231–232.)

²⁹⁶ „Den utkal za dnem, Rézi chodila jako po špendlíkách, ale farář ani muk. Jen někdy na ni potměšile zamžoural, jako by řekl: Dráždí tě to, vid’? Jindy zas tesklivě zakýval a pohled jeho pravil: Ó, kdybys věděla!“ (TAMTÉŽ, s. 278–279.)

²⁹⁷ „‚A kam, pane strejčku?’ ptala se stále udivena. Pokrčívaje rameny, přimhouřil oči a usmíval se: ‚To nevím – to nevím –‘ ‚Do Jičína!’ vyhrkla nadšeně. [...] a Réziny oči touživě planuly při myšlence, jak by to zvláště ted’ bylo krásné, kdyby nebyla jen švadlenou, ale hospodyní pana strejčka, jenž byl dozajista měl velikou vážnost a úctu...“ (TAMTÉŽ, s. 281.)

²⁹⁸ „Rézi poslouchala uděšena. To si tedy pan strejček v minulých dnech upředil! [...] ‚Vždyť tam nikoho neznám, je to cizí místo –““ (TAMTÉŽ, s. 285.); „Rézi byla zklamána, že se její touhy po Jičíně nadobro zhatily...“ (TAMTÉŽ, s. 289.)

²⁹⁹ „Rézi se v těch dnech podívala do Přílep a vrátila se upokojena; stará paní Čečetková ji zrovna prosila, aby se k nim přistěhovali, a ve faře se jí také dost líbilo, ačkoli proti studenecké byla malá a sešlá.“ (TAMTÉŽ, s. 289.)

žádal, aby přijely za ním na faru, neboť měl již starou hospodyní. Kristinka se rozhodla bratrovi pomoci, ale Rézi dala přednost pohodlnému městskému životu, s naivní vidinou budoucího štěstí díky známostem; život v horské vesnici odsoudila.³⁰⁰ A ačkoliv za nimi jednou ročně jezdila, Kristinku velmi trápilo, že se k ní dcera i v již poměrně zralém věku nechce přestěhovat, přestože ji ve městě nic důležitého nechrání.³⁰¹

Rézi přijede až na velmi důraznou prosbu strýce Kalouse; a teprve ve chvíli, kdy uvidí stav své matky, ji přepadne lítost a pozná, co zameškala.³⁰² I přesto však nepřestává vzpomínat na svůj minulý domov a tamější vztahy, které byly sice pouze pracovní a povrchní, pro ni ale smyslem života.³⁰³ Kristinku z části mrzí její fixace na Jičín, mnohem více ji však přítomnost dcery těší, a to do té míry, že se jí dokonce na čas zlepšil zdravotní stav a vrátí pozbyté energie; dceru nechce nechat dělat žádnou práci, ačkoliv se o to sama Rézi uchází.³⁰⁴ Později však, kdy už špatný zdravotní stav matky

³⁰⁰ „„Prosím vás, maminko, pan strejčkovi je přes šedesát roků, a co bysme si počaly, kdyby umřel? Že je chudák, víte dobře. Abych si potom tady znova začala shánět známosti!“ [...] Rézi zůstala v Jičíně; mezi paničkami měla několik dobrých známostí, pilně šila, ale vedle toho dvěma třem kloučkům také ještě snídani a oběd ustrojila. [...] Každoročně o prázdninách přijela na dvě na tři neděle k matce a potěšily se spolu. Ale Rézi vždy říkala: „Bože, já bych v tomhle kraji nezvykla, tady je hrozně smutno!““ (TAMTÉŽ, s. 59–60.)

³⁰¹ „Ale Rézi odjížděla, jak přijela. Paní Kristinka chodila potom zamlklá a po kolik večerů si v samotě zaplakala.“ (TAMTÉŽ, s. 60.)

³⁰² „Zůstala nad obrazem, jež spatřila, všecka strnulá. Kristince se zachvěly ruce; poznala dceru po hlase. [...] Div že neklesla... Potom beze slova rozpjala ruce a padla dceři do náruči. Rézi hlasitě zalkala.“ (TAMTÉŽ, s. 180.); „„To jsem já nevěděla, že je maminka tak špatná,“ tlumíc pláč naříkala Rézi.““ (TAMTÉŽ, s. 184.)

³⁰³ „„A kdybyste věděla, jak mě paničky zrážely – paní majorka, paní inženýrka, berní, komisarová, všecky, kterým jsem šivala; říkaly, abyste raději vy přišli do Jičína. To bylo pořád jen: Ach, slečno, nejezděte! Byla jsem už mezi nimi zvyklá. [...] Při té řeči Rézi hleděla k oknu a mdlé oči měla plny slastné touhy. [...] „To musím říci, že jsem u nich všech měla velikou vážnost, jednaly jako se sobě rovnou, všechno mi řekly, radily se –““ (TAMTÉŽ, s. 182.)

³⁰⁴ „Paní Kristinka po bratrovu přání zasněhovala dceru do všeho svého hospodářství – ale jen tak, že Rézi přihlížela. Do Kristinky jako by byla vjela nová velká síla života, všechno chtěla udělat sama. [...] Rézi přes tu chvíli chtěla matku v něčem zastati, ale Kristinka pořád jen: „Ale jdi – snad si nemyslíš, že jsem tak nemožná a ni už nedokážu. Jen sed, odpočiň si sama, jsem ráda, že jsi tady! Vždyť už jste celá

potvrdí i doktor, Rézi zakročí rázněji a ujme se hospodaření, aby matka mohla více odpočívat. Ta se nakonec s radostí podvolí.³⁰⁵ V závěru svého života se tedy Kristinka dočká dlouho očekávaného spolužití se svou dcerou a umírá tak v pokoji. Ze strany Rézi byl vztah dlouho neaktivní a spíše lhostejný, v krajní situaci se však dokázala zapřít a dát přednost rodině před kariérou a vlastním pohodlím.

Další ze vztahů mezi rodičem a dítětem, vztah Letošníka s matkou, ukazuje na podobný problém, totiž opuštěnost a samotu starého rodiče. Zatímco Letošník slouží ve Studenci na faře, jeho matka přišla o manžela, provdala dceru a zůstala sama. Prosí proto syna, aby se vrátil domů. V jejím dopise vidíme jistou naléhavost a možná lehkou výčitku, avšak zpod nich cítíme také pokoru a laskavost, už v tom, že po žádném ze svých dětí nechce, aby bydleli přímo s ní, neboť si uvědomuje rizika, která to přináší; chce pouze, aby jí byly nablízku, rodinné vztahy klade na první místo.³⁰⁶ Letošník je v té chvíli postaven na křižovatku a musí svádět nelehký vnitřní boj; na jedné straně stojí opuštěná a zoufalá matka, na druhé starý a milovaný farář, který se ztráty Letošníka

uhoněná, sedněte si nebo si trochu lehněte, dodělám to,‘ kárala ji Rézi, ale paní Kristinka nedopustila.“ (TAMTÉŽ, s. 184–185.)

³⁰⁵ „„Ale, maminko, vždyť neříkal, že stůněte, ale že si máte oddechnout. A to vám teď povídám zrovna, neposlechnete-li, odejdu. Načpak já mám zahálet? Či snad nedovedu uvařit a uklidit? [...] a přejte mi taky trochu hospodařit, v létě vám raději uteču do lesa a přijdu vždycky jen k hotovému!“ Ta řeč opět Kristinčiny oči i tváře rozjasnila; již neodporovala.“ (TAMTÉŽ, s. 188.)

³⁰⁶ „„Můj drahý synu! Srdečně Tě pozdravuju ze své opuštěnosti a samoty. Po té Tvé návštěvě o svatbě naší Mařenky je mi teď teprve tuze smutno. Mařenka se odstěhovala již dnes dvě neděle. Chtěli oba, abych šla s nimi, ale to být nemůžeme; předně vím, že to nedělá dobrotu, když se starý člověk plete do mladé domácnosti, a za druhé jsem tu za tolik let zvykla, takže by se mi všude jinde stýskalo. [...] Ted’ si, milý synu, připadám jako nadobro na tom světě opuštěná, jako bych už nikoho neměla. A přece mám také syna, jenomže je ode mne tak daleko! Na stará léta, po všech starostech a po vši lásce zbyla jsem tu sama. Toť vím, že pohromadě být nemůžeme, ale přece blíž u sebe, abychom se aspoň někdy sešli a trochu se potěšili. Cožpak není možná, abys přišel blíž? Kdož ví, jak dlouho zde na světě ještě pobudu, a Ty pořád odkládáš. Nemysli si, že neuznávám, že bys nerad pana děkana opustil; uznávám to, hochu, uznávám, protože sama jsem už také stará. I líto mi ho je, protože jsem sama poznala, jak je milý. Ale myslím si, že mu přece zase místo Tebe dají jiného kněze, [...] Mně za Tebe nedá nikdo nikoho!“ (TAMTÉŽ, s. 41.)

bojí rovněž.³⁰⁷ V tomto případě nestojí v rozhodování oproti rodině kariéra (jako u Rézi), nýbrž milovaná osoba. I u Letošníka však převáží cit rodinný a vrátí se k matce.

Vztahy mezi generacemi jsou v románu, jak vidíme, převážně velmi dobré, zvláště ze strany generace starší. U strany druhé pozorujeme několik zaváhání, jež mají ale nakonec pozitivní výsledek. Ačkoliv se v těchto případech (tedy u Rézi a Letošníka) jedná o jisté ovlivnění druhou stranou, nelze zde mluvit přímo o podřízení moci, neboť v obou případech je ovlivnění velmi mírné a ovlivňované osoby mají dostatek svobodné vůle.

Z několika druhů mezigeneračních vztahů vždy jasně vyhrává rodinný, a to hlavně mezi rodičem a dítětem.

Ve skupině (2), tedy vztahů mezi sourozenci, se nachází pouze dvě osoby, zato ale nejvýraznější v celé knize (stejně jako jejich vztah), a sice farář Antonín Kalous a jeho sestra Kristinka. Vztah mezi těmito dvěma postavami je po celou dobu, kdy jej můžeme pozorovat, kladný a harmonický, a to včetně krátkého vhledu do minulosti, kdy farář Kristinku zval k sobě.³⁰⁸ Už z faktu, že se sestra rozhodne bratrovi sloužit jako hospodyně, vidíme znak velmi silného pouta. Po celou dobu, až do Kristinčiny smrti, mezi nimi nenastane jediný konflikt nebo neshoda, naopak se proti okolním tlakům vždy vzájemně chrání a podporují. Když se např. Kristinka dozví o Letošníkově odchodu, první, na co pomyslí, je bratr.³⁰⁹ Jsou navíc na sebe již tak závislí, že i pouze farářův krátký výjezd z domu Kristinku znepokojuje.³¹⁰ Nadto se také vzájemně strachují o svůj zdravotní stav, který ani u jednoho už není nejlepší. Když se farář

³⁰⁷ „Ale páter Letošník uvnitř spokojen nebyl; viděl stárnoucí matku, slyšel, jak po něm touží, jak se bojí samoty, a synovský cit mocně mu zachvíval duši. [...] Rozhodl se hned, že není možno, aby tentokráte ještě otálel; mamince odepsal, že se bez odkladu bude starati. Ale hned také přišel soucit s farářem. Rozuměl starci dobře, chápal, co pro něj ten odchod znamená, jak jej rozruší.“ (TAMTÉŽ, s. 52.)

³⁰⁸ „Tu se již Kristinka rozhodla, že bratra tak nenechá, a jela k němu.“ (TAMTÉŽ, s. 59.)

³⁰⁹ „Kristinka si zástěrkou utírala oči. „Božíčku, to bude pro Toníčka rána!“ zaštkala.“ (TAMTÉŽ, s. 61.)

³¹⁰ „„Mně se zdá, že se paní Kristince po jemnostpánovi stejská!“ a rozvážně si sama starou hlavou přisvědčovala. „Bodejť by se mi, propáníčka, nestýskalo, když ho nevidím, neslyším! v tom pokoji všecko na mne padá!““ (TAMTÉŽ, s. 63.)

rozhodne jet na pohřeb přítele Duchoně, má z této cesty Kristinka velké obavy.³¹¹ Rovněž v opačném případě, jakmile se u Kristinky projeví první příznaky nemohoucnosti, farář okamžitě zpozorní a zneklidní.³¹² Později se ukáže, že je na tom právě Kristinka zdravotně hůře, o to více se však snaží na sobě nedat nic znát, aby to Kalouse nějak nezasáhlo.³¹³ Navíc čím více cítí, že se blíží její konec, tím se její starost o bratra zvětšuje a jejím největším přáním je, aby o něj bylo dobře postaráno.³¹⁴ Vidíme, nejen z toho, že jsou si pro sebe nejbližšími lidmi v životě,³¹⁵ proto jakmile Kristinka umře, dopadá to na Kalouse velmi tvrdě a pomalu se mu začíná rozpadat svět,

³¹¹ „Hned potom také oznámil, že ačkoli již pět roků cesty do Skalska nekonal, bratříčka Duchoně k hrobu doprovodí. Paní Kristinka začala odporovati: ‚Hochu, hochu, vždyť by se ti tam mezi tolika lidmi něco stalo –‘ [...] Kristinka přes tu chvíli spínala ruce starostí, ...“ (TAMTÉŽ, s. 10.)

³¹² „„Ale jdi – nic mne nebolí, ale nejde to už, jak to chodívalo – hlas už je chatrný!‘ Hladil ji po vlasech a mlčel. A náhle cítil, že se mu hrudí počíná rozlévati horká lítost – že jí víc a více přibývá, plní všecku hrud’, dere se do hrdla, dusí – vybuchl hukavým, bolestným pláčem.“ (TAMTÉŽ, s. 137–138.); „Úkradkem pořád sestru pozoroval; tušila to, cítila jeho pohled, ale tím živěji si počínala, jako by o tom neměla zdání. Také na ni přes tu chvíli volal: ‚Kristinko, slyšíš, neběhej mi tolik!‘“ (TAMTÉŽ, s. 140.)

³¹³ „„Vždyť to paní Kristinka praví sama – přec by nelhala –‘ ‚Ta?’ vykřikl z rozrývanou bolestí, ‚ta pro mne zapře největší trápení! [...] Vždyť ona Kristinka nezastonala, ledaže hlava zabořila. Přišla sice někdy s ovázaným čelem, ale když jsem se zeptal, co se stalo, řekla jen: ‚I hlava mě trochu bolí, nastrouhala jsem si křenu.‘ Křen byla jediná její apatyka!‘“ (TAMTÉŽ, s. 192–193.)

³¹⁴ „Když opět ležela v dceřině pokoji, vzala Rézi za ruku a zašeptala: ‚Já vím, že tu už dlouho nebudu – už kolik neděl cítím, jak scházím. [...] To oni mě volají – a šla bych ráda, kdyby Toníčka nebylo. Za to tě prosím, Rézinko, neopouštěj strejčka, opatruj ho, pro svou matku to udělej!‘“ (TAMTÉŽ, s. 194.)

³¹⁵ „Po chvíli povstal, přistoupil k ní, objal ji a třesa se zasténal: ‚Ty má sestřičko jediná!‘“ (TAMTÉŽ, s. 141.)

jenž byl závislý hlavně na milovaných lidech;³¹⁶ mezi ně patřila především sestra,³¹⁷ také ale např. páter Letošník.

Krom výše zmíněných je farář v interakci také s mnoha dalšími postavami, především obyvateli Studence, na něž se podíváme v rámci skupiny (3).

V průběhu celé knihy se objevují kratší či delší vstupy mnoha vedlejších postav, jež svůj postoj ke Kalousovi dávají nějakým způsobem najevo, a on samozřejmě též k nim. V případě druhém se vždy jedná o přístup laskavý a milující; ať již jde o zesnuvšího faráře ze Skalska,³¹⁸ kostelníka Matěje Vejpalku,³¹⁹ učitele Václava Pondělíčka,³²⁰ nemocnou stařenku Ančku³²¹ nebo vesničany obecně, o něž se upřímně

³¹⁶ „Ale den za dnem se v hlavě jasně – ovšem že tím přibývalo i žalu. Již rozuměl, že Kristinku ztratil navždy, že tu zůstal sám, stařec zbědovaný! Smutno mu bylo, úzko, prázdno, stýskalo se mu, zvláště noci byly trapné. Volal, vábil vzpomínky na sestru, vzpomínky z dob, kdy bývala ještě úplně zdráva, kdy ve farním pokoji bývalo jasno a veselo – krásně jako nikde jinde! Těmi vzpomínkami si Kristinku oživoval a v těch chvilkách necítil tak její ztráty...“ (TAMTÉŽ, s. 209.); „Všude chybí, vid? Člověk se pořád mýlí – najednou se mi zdá, že ji slyším cupat, a zatím...“ (TAMTÉŽ, s. 210.); „V životě farářově začaly dopadat rány: Duchoň odešel – Letošník... Ještě se zdálo, že bude trochu jasna, ale tu Kristinka –“ (TAMTÉŽ, s. 291.)

³¹⁷ „Vždyť víte, jak jsme na sebe byli zvyklí, teprve teď, co jí nemám, vidím, že jsme byli co jeden, to druhý.“ (TAMTÉŽ, s. 227.)

³¹⁸ „Všecek se klepaje, ze rtů vyrážel slova: ‚Tak spánembohem, spánembohem – sladce spi, Honzíčku – vždyť se hnedle sejdeme –‘“ (TAMTÉŽ, s. 8.)

³¹⁹ „Á, Matěj – Matěj –‘ srdečně kýval stařec, ‚však jsem já viděl, že jsi ze mne očí nespustil!‘“ (TAMTÉŽ, s. 9.)

³²⁰ „Pondělíčka jsem měl rád hned napoprvé; když si potom naříkal na malou přízeň po vsi, říkal jsem mu: ‚Nic si z toho, miláčku, nedělejte, naoko jsou prapisky, ale uvnitř to není tak zlé. Nevědí, co jste zač, a mají z vás strach. [...]‘ Spřátelili jsme se a nikdy jsme se za všechna léta nepohněvali!“ (TAMTÉŽ, s. 243.)

³²¹ „Vrátiv se opět k Anččinu loži, znova ji hladil po skráních a pravil vřele: ‚Pánbůh tě opatruj, Ančko, a ne abys v téhle zimě přiběhla k nám do kostela – na jaro si to pěkně nech, až se sluníčko zasměje!‘ a podav jí ruku, dodal: ‚Spánembohem!‘“ (TAMTÉŽ, s. 161.)

zajímá³²² a často je také oslovuje jako „miláčky“. ³²³ I z druhé strany (tedy od vesničanů) vidíme ve většině situací k faráři náklonnost a úctu. V užším kontaktu je s ním hlavně rodina Vejpalova a Pondělíčková, hlavně s kostelníkem a učitelem udržuje farář bližší přátelství, a oni o něj pečují po stránce psychické i fyzické. ³²⁴

Hromadná obliba je potom prokázána, když se farář s vesničany vrací do vsi z vyprovázení Letošníka; ukazuje se až jakési rodinné pouto lidí s jejich duchovním představeným; ³²⁵ jindy se zase projevuje hluboká úcta, ³²⁶ a nejvýrazněji je náklonnost lidu projevna v závěru knihy, při farářově stěhování ³²⁷ a následném úmrtí. ³²⁸

³²² „Před farou se všichni zastavili. Farář pustiv se přílepského, opíraje se o hůl, šel mezi ně, nejdřív k starším obce, podával ruku, ptal se, jak jdou časy, co a jak je doma, přál zdraví a požehnání božího. Nejdéle zůstal mezi zástupem starců a babek skrčených, scvrklých. Hladil je a žertoval: ‚Kousalka pořád jako trn – Markalouska červená jako mladice – á, á, Ančka taky přiběhla, no, to jsi hodná, a utíká ještě jako křepelka – a co vy, Františku, pořád ještě prozpěvujete za stavem?‘“ (TAMTÉŽ, s. 99–100.)

³²³ „‚Tak je to miláckové, tak! Jsme tady v horách zapadlí...‘“ (TAMTÉŽ, s. 162.); „Potom zašeptal: ‚Tak jen se šetři, miláčku!‘“ (TAMTÉŽ, s. 262.)

³²⁴ „Z fary vyběhla Vejpalová, paní řídící, kaplan, obklopili sáně a jeden přes druhého starci pomáhali. ‚Není zima, jemnostpane?‘ ptal se kaplan, když Vejpalka faráře šťastně vybavil a postavil na zemi.“ (TAMTÉŽ, s. 166.); „Ale Pondělíček ještě prudčeji odporoval: ‚Račte přece všechno uvážit! v hospodářství – tady u nás – to že by byl pokoj? Ne, ne, důstojnosti, když odpočinek, tedy odpočinek, ale ne nespokojenost!‘“ (TAMTÉŽ, s. 283.); „A Pondělíček přílepského velebil, že našel nekrásnější cestu, jak by starce upokojil...“ (TAMTÉŽ, s. 289.)

³²⁵ „‚A my bysme taky pana faráře nedali!‘ hlučně vykřikl skrčený dědek Vondráček [...] a strejcové i tetky radostně kývali a volali: ‚Taky že ne!‘ – ‚To nedali!‘ – ‚Máte pravdu!‘ [...] Teď ten průvod šel kolem faráře, jako by si ho uváděl do vsi.“ (TAMTÉŽ, s. 99.)

³²⁶ „Po vsi dlouho stály hloučky lidí, kteří si povídali, po kolika letech jede farář v tuhé zimě zaopatřovat a že jede k Ančce, k masné Ančce, jež byla na tom světě méně než ta slepice na dvorku. A velebili jej hlasitě, že právě takovým tvorem nepohrdl...“ (TAMTÉŽ, s. 156–157.)

³²⁷ „Na stupních přede dveřmi se zastavili, a farář drže se obou přátel, přimhouřenýma očkama se rozhlédl po silnici. Byla plna lidstva, hlava vedle hlavy – mužští, ženské, staří, mladí; řada dětí z celé kolatury se vinula daleko po silnici. [...] Vzepjal paže a rty se mu rozechvěly. Na silnici se rozvlnil pláč zástupu. [...] Hustý dav se tísnil kolem vozu.“ (TAMTÉŽ, s. 300.)

³²⁸ „Zvony hlaholily od rána. Na silnici daleko do vsi se tlačily davy z celé kolatury i ze široka daleka... Chvějné prapory spolků skalských i vzdálenějších vynikaly ze zástupu. Přicházela dlouhá řada kněží v rochetách i v pluviálech... Vejpalka s Pondělíčkem tiše zavřeli rakev a lid vycházel, aby učinil

Objevuje se však i jeden problematický vztah, a to v případě studenecké pořadatelky pobožností Tekličky. Je jedinou obyvatelkou vesnice, která k faráři nechová hlubokou a uctivou lásku; již při počátečním pohřbu faráře Duchoně se tváří opovržlivě na jmenování řady Kalousových titulů i na jeho dlouholetou službu,³²⁹ a když později odchází Letošník, opět na adresu faráře pronese mezi lidmi jízlivou poznámku.³³⁰ Její chování je vysvětleno až po delší době, a to pouze z úst jiných; nejprve od ševce Kubly, který však pouze naznačuje její někdejší konání, jež nebylo v souladu s farářovým přesvědčením,³³¹ a potom také, podrobněji, od samotného Kalouse.³³² I přes očividnou vzájemnou neústupnost však z farářovy strany vidíme k Tekličce projev lásky,³³³ u ní se však žádný náznak pochopení či pokory neobjevuje.

Vztahy mezi vesničany obecně můžeme popsat paralelně k předchozí skupině. Vidíme mezi nimi harmonii, lásku a soudržnost; mnoho lidí se jde rozloučit s knězem Letošníkem, když odchází do jiného kraje,³³⁴ ne už tolik, ale přece někteří přijdou také

místo. Síně studenecké fary se naplnily bílými oblaky kadidla a mohutný sbor, zpíváný učitelstvem z dalekého okolí, zaduněl pod klenbami.“ (TAMTÉŽ, s. 301–302.)

³²⁹ „Starší bratrstva, Petrus, slyše řadu titulů studeneckého faráře, významně pohledl na sousedku a velebivě, nadšeně protáhl obličej. Teklička kysele semkla koutky rtů a zašeptala: ‚I vždyť on tomu sám říká: ‚Sláva, která málo dává!‘“ (TAMTÉŽ, s. 7.); „‚Chudšas, co ten se už nasloužil,‘ Tekličce povídal Petrus [...] ‚Nasloužil,‘ přikyvovala, ‚ale teď už je to trochu dlouho – a je to velká chyba pro chrám Páně i pro celou kolaturu,‘ a starostlivě, utrápeně sama si svědčila.“ (TAMTÉŽ, s. 8.)

³³⁰ „Teklička se ušklíbala a odvětila žihlavě: ‚Ale kdyby udělal místo, mladý by neodešel!‘“ (TAMTÉŽ, s. 91.)

³³¹ „‚I kdopak to má poslouchat – vždycky takhle kňourá. Kdyby ji byl farář nechal provádět to modlářství, velebila by ho do nebe!‘“ (TAMTÉŽ, s. 91.)

³³² „‚Ve velké lásce mne nemá, to je pravda,‘ pravil, když kaplan dopověděl. ‚Je v ní mnoho pokrytství; [...] Pořád chtěla konat sbírky na šatečky kostelní Panence Marii; modré pořídila se žlutými květy, bílé se zelenými a ještě chtěl červené, zelené a také černí pro smutek, aby prý byly všechny barvy. Povídal jsem jí: ‚Copak, osobo, myslíte, že Matka boží byla marná jako vy?‘ a zakázal jsem další sbírky. Proto mne nemá v lásce. Byla by nám už chtěla v kostele rozkazovat.‘“ (TAMTÉŽ, s. 126.)

³³³ „‚Ale abych se na ni zlobil, to ne, já vždycky jen: Dobrořečte a nezlořečte!‘“ (TAMTÉŽ, s. 126.)

³³⁴ „O posledním říjnovém úterku dopoledne stály před studeneckou farou zástupy lidí a ještě jich přibývalo. Byli to domácí i z Hrozdějova, z Rudné, z Porubky, z Hluboké – zkrátka z celé kolatury. Přišli vyprovodit pátera Letošníka.“ (TAMTÉŽ, s. 90.); „Přibíhaly studenecké tetky, jež nemohly kaplana vyprovoditi, protože někdo musel zůstat hlídat; byly oblečeny jenom napolo, a když políbily ruku a popřály všeho štěstí, ubíhaly zas k domovu.“ (TAMTÉŽ, s. 96.)

na pohřeb Ančky,³³⁵ přestože víme, že se o ní mluvilo jako o „mastné Ančce, jež byla na tom světě méně než ta slepice na dvorku.“³³⁶ Ani pomlouvám zde tedy není upřeno místo; krom Ančky nalezneme řeč také o rudenském učiteli,³³⁷ a nakonec víří klidné vody sousedství opět Teklička. Lidé ji sice trpí, od jejích názorů se ale drží stranou.³³⁸

4.3.3 Souvislost postav s přírodou

Mnoho z přírodních pasáží, jež jsou v *Západu* přítomny, má, explicitně i implicitně, souvislost s člověkem či lidským životem, zvláště se stářím a smrtí. Paralelu můžeme vidět již na začátku knihy; přírodní podzim koresponduje s „podzimem života“ Kalouse i jeho sestry, čistota přírody s jejich dobrými dušemi.³³⁹ Skutečnost stáří je potom do přírodních popisů často vměšována v podobě bílých a šedých odstínů či chatrných rostlin,³⁴⁰ konkrétně u faráře má pak výraznou úlohu břechťan, rostlina, již má

³³⁵ „Za vsí, kde vozovka odbočuje do luhu a vzhůru k hrozdějovským lesům, stály prázdné máry a kolem nich hlouček studeneckých, již také přišli Ančku doprovodit. [...] Modlili se Otčenáše; předříkávající dosud slyšeti nebylo, jenom sborová odpověď se jednotvárně vznášela do krajiny. [...] Anččina rakev [...] byla položena doprostřed saní a obsazena tetkami starými i mladšími.“ (TAMTÉŽ, s. 177–178.)

³³⁶ TAMTÉŽ, s. 156–157.

³³⁷ „Ten tu dnes taky byl, ale ze hřbitova utíkal rovnou domů, aby nebyl hubován. Študovaný člověk a je na provázku takové ženské. Pro nějaký tisíc!“ (TAMTÉŽ, s. 34.)

³³⁸ „Teklička, vystrojená jako na svatbu, stála v skupině tetek i babek a hleděla velmi bolně. „Je to chyba, lidičky, velká chyba,“ stýskala kroucíc bledýma očima, „a nemuselo to být. Tohohle kněze jsme tu mohli mít napořád – na to jeho nedělní loučení nikdy nezapomenu!“ a tesklivě kývala hlavou. „A prosím vás, jde přec na lepší, to utíká každý,“ rychle jí odpovídala tetka Oplišťilka, krátká, sukovatá, zamračená ženština. „Ale neutíkal by,“ stále tak vzdychala Teklička. „Každý není takový, aby se tu v horách na celý život zakopal,“ bublala Oplišťilka. „Ba, chudinka jemnostpán, měl v něm pravou ruku,“ tahavě, dobrácky pronesla podruhně Dopitka, [...] Teklička se ušklíbala a odvětila žihlavě: „Ale kdyby udělal místo, mladý by neodešel!“ Tetky se na ni dívaly, jako by nebyly porozuměly. V blízkém kroužku mužů stál i švec Kubla [...] Teď poobrátil se, řekl ostře: „Že ji posloucháte!“ (TAMTÉŽ, s. 90–91.)

³³⁹ „Tmavomodré lesy po temeni Železných hor, plachty polí, žlutnoucí louky podél řeky, její hladina barvy a lesku vyleštěné oceli, město Skalsko i střechy vesnic, vyhlédajících z úzkých zákoutí – vše bylo polito plnou září mdlého podzimního slunce. Jiskřic nesčíslnými, pronikavými hroty, chvělo se na vysoké, nádherně rozklenuté obloze, všude čisté, hladké a modré jako čekanky.“ (TAMTÉŽ, s. 5.)

³⁴⁰ „...podél bílé silnice stály teď osiky, jejichž listy se na tenkých, dlouhých stopkách vytrvale třásly. Napravo v úžlabině se ukázala dlouhá, žlutavá louka, rozčísnutá vyschlou, bělokamennou

ve své světnici. Je na něj poukázáno řídce, vždy ale ve chvíli, kdy prožívá smutek či bolest; po pohřbu faráře Duchoně,³⁴¹ při stěhování z fary³⁴² a nakonec těsně před smrtí.³⁴³

Odkazy ke smrti spatřujeme v přírodě zhruba od poloviny knihy; v popisech se objevuje stále více červené barvy, označené jako „rudá“ či „krvavá“, což vyvolává spíše negativní konotace, související právě s tragickou událostí.³⁴⁴ Přímý odkaz vidíme v případě umírající Ančky a barvy jejího pokoje.³⁴⁵ Dalším častým motivem se stane

struhou.“ (TAMTÉŽ, s. 38.); „Mezi brázdami namrzlých měkkot, v dolících zhnědlých luk, ve vráskách šedých strání svítíl svátý sníh. Lesy stály pod nízkou šedou oblohou schlípeny,...“ (TAMTÉŽ, s. 97.); „Na stromech, s nichž ještě včera teklo, tvořily se delší a delší provazy šedivé, chundelaté jinovatky; celé koruny ovousatěly šedinami. Na plotech byly mdlé lesklé, huňaté povlaky; parkosy zavlhých, roztrhaných bylin propletlo jiní a stále ho přibývalo.“ (TAMTÉŽ, s. 126–127.); „Záhony byly slehlé, letos neupravované, pokryté starou, huňatou, šedou travou, z níž nová, svěže zelená vytryskovala.“ (TAMTÉŽ, s. 223.); „Stařec teskně hleděl do trávy, v níž se bělaly rozvité sedmikrásky.“ (TAMTÉŽ, s. 226.); „Pořád ještě bylo tak slunno, teplo, ale listy stromů i křovin visely schlíple a vzduchem se volně schvívaly květné lupínky.“ (TAMTÉŽ, s. 269.)

³⁴¹ „Šero se rozvleklo po celém pokoji. Chumáče břečtanu na stropě se choulily jako černá křídla obrovské můry.“ (TAMTÉŽ, s. 69.);

³⁴² „Jen klekátko, stůl, pohovka a postel zde ještě stály a záplava břečtanového listí halila stěny.“ (TAMTÉŽ, s. 297.)

³⁴³ „Farářova hlava se trošku pohnula a oči se otvíraly... Tupě utkvěly nahoře, kde se zelenaly závěje břečtanových listů...“ (TAMTÉŽ, s. 301.)

³⁴⁴ „Jakmile se odpoledne slunce sklánělo k lesům, obloha počala krvavěti, ze západních hlubin vypěnila žhavá láva a rozstříkla se daleko a vysoko po obloze. Rudé, krabaté a načechrané vlny její k východní straně slábly a roztály v tmavé, hluboké modři. Několik žlutorudých sloupů se ze západu vzpínalo na oblohu. [...] Dlouho do noci bývala obloha tím krvavým i měděným žhavem pošpláchána a ticho bylo pod ní...“ (TAMTÉŽ, s. 135.); „Střechy chalup, volné luhy i posněžené lesy měly růžový nádech. Nebe bylo zakubláno spoustami mlh, ale krvavé slunce na východě daleko je prozařovalo a barvilo do červena. Při jeho mdlém, krvavém průsvitu byla patrna veliká hlubina těch mlh, i jak se tam jejich proudy mohutně převalovaly. Kostel stál v růžové záři a oka mu červeně planula.“ (TAMTÉŽ, s. 155.); „Slunce již stálo nad samým lesem; v modré, parami potemnělé obloze tkvělo klidné, velké, rudé, bez sršících paprsků. [...] Protějšší les se jižjiž chystal zcela zakrýti krvavé slunce; špičky stromů dostávaly zardělý nádech.“ (TAMTÉŽ, s. 289–290.)

³⁴⁵ „Světnice měla čtyři okénka, trámový strop byl tmavorudý, krví barvený,...“ (TAMTÉŽ, s. 158.)

západ.³⁴⁶ Jakožto místo, kde slunce končí svou zář a jaksi „umírá“, stává se příznačnou metaforou pro život starých lidí, dokonce sám farář jej v jednom místě připodobňuje k lidskému životu.³⁴⁷ Nejvíce ční pochopitelně v titulu knihy, což mu dodává na velkém a jistě také symbolickém významu pro celý román. Odkaz ke smrti můžeme také v jednom momentu vidět v popisu krajiny díky explicitnímu přirovnání.³⁴⁸

Na druhé straně se však v románu vyskytuje i spousta radostných přírodních motivů, a to i v situacích, kde to není zcela očekávané, a jež paradoxně souvisejí opět se smrtí; např. při pohřbu faráře Duchoně,³⁴⁹ v den po smrti Kristinky,³⁵⁰ před skonáním faráře.³⁵¹ Tyto případy lze hodnotit jako postoj románu ke smrti; ačkoliv je předznamenávána způsoby poměrně drastickými a negativními, v důsledku zde není vnímána jako něco pesimistického a konečného, nýbrž naopak, je událostí směřující ke „slunečnímu jasu“ a světlu, dalo by se tedy říci do nebe, událostí v jistém smyslu radostnou a očišťující. Tomu nasvědčuje také fakt, že ačkoliv kniha začíná v období přírodního a životního podzimu, nekončí chladnou a pesimistickou zimou, nýbrž, spolu s Kalousovou smrtí, veselým jarem.

³⁴⁶ „...ze západních hlubin vypěnila žhavá láva a rozstříkla se daleko a vysoko po obloze. [...] Několik žltorudých sloupů se ze západu vzpínalo na oblohu.“ (TAMTÉŽ, s. 135.); „Kopce se hrbily a krčily kolem ní, modré nebe zapadalo za jejich tmavými hvězdy.“ (TAMTÉŽ, s. 266.); „Tu se zadíval na sluncem které už jen posledním okrajem vyčnívalo nad les.“ (TAMTÉŽ, s. 290.)

³⁴⁷ „...ať už se slunce života o chvíli dřív nebo později nadobro skloní a tma zahalí starou hlavu.“ (TAMTÉŽ, s. 256.)

³⁴⁸ „Na zemi se v liliovém dolu hrbily zapadané střechy chalup jako dužina mohyl a kostel čněl nad nimi jako šedý, mlčelivý památník.“ (TAMTÉŽ, s. 135.)

³⁴⁹ „Slunce stálo právě na poledni a hřbitovem rozhazovalo celé proudy světla; i hlava studeneckého faráře, vysoké čelo i přičervenalé, poslzené tváře byly polity slunečním jasnem.“ (TAMTÉŽ, s. 8.)

³⁵⁰ „Viděl školní stěny, kostry stromů po zahradě i vzadu kus lesa, všecko v nejveselejším slunečnu. Zachrul sebou a zavolal: ‚Kristinko!‘ [...] v čistém vzduchu se míhalo hejno holubů, již se koupali v jasu slunečních paprsků, měkkými oblouky se spouštěli blízko k zemi a zas pružnou vlnou, z níž zasvítla jejich třpytná křídla, vznesli se vysoko nad staré olše na břehu řeky.“ (TAMTÉŽ, s. 204–205.)

³⁵¹ „Slunce stojící právě nad kostelem, osvětlovalo celý dol s pozadím tichých lesů. Vlaštovky se kmitaly vzduchem, hlučně štiřikající.“ (TAMTÉŽ, s. 300.)

Příroda v tomto díle tedy jako by byla více než cokoliv jiného silně provázána s postavami a jejich pocity, především s farářem Kalousem. Jako celý román, odkazuje nejvíce ke stáří, konci života a smrti, což však nutně neznamená, že v ní převládá pesimistická atmosféra.

4.3.4 Vztah postav k práci

Vzhledem k tomu, že je většina postav v *Západu* orientována spíše intelektuálně – živí se svými znalostmi – lze u nich sledovat vztah k práci hlavně v této oblasti. To se týká faráře Kalouse, páterů Letošníka a Voříška a učitele Pondělíčka. Druhou skupinou jsou potom lidé zaměřující se více na práci fyzickou; sem patří farářova sestra Kristinka a její dcera Rézi.

Farář se, i vzhledem ke svému věku, účastní skutečně pouze práce duchovní; tu však aktivně vykonává až do svých devadesáti let, kdy se rozhodne odejít do penze. V čase předtím ale stále můžeme sledovat jeho snahu sloužit lidem, pokud jen trochu může.³⁵²

Co se týče Letošníka a Voříška, vykazují oba páteři rovněž značné zaujetí svou duchovní i pedagogickou prací; Letošník se dostane do oblíbenosti faráře i celé vsi již po své

³⁵² „Ale byla-li jen trochu odleva, stařec za jitra doma nezůstával, ale v kostele u postranního oltáře při zpěvu svých osadníků radostně sloužil svoji mariánskou.“ (TAMTÉŽ, s. 137.); „Ale stařec se jen usmíval: ‚Pojedu, miláčku, pojedu –‘ [...] Ale farář vrtěl hlavou. ‚Tohle jsou, lidičky, ty případy, kdy Bůh sluhu svého zkouší. Tak, tak – a buďte bez starosti. Každému jinému bych spíš odřekl – vždyť jsem také nad hrobem – ale ta chuděra nic na tom světě neměla a teď si toho nepřije. Hřích by to byl ode mne!‘“ (TAMTÉŽ, s. 156.); „Farář Kalous jiná léta o Zelený čtvrtek, na Velký pátek a Bílou sobotu býval v kostele a ještě loni o vzkříšení, obrátiv se u božího hrobu s monstancí k osadníkům, celou silou starého hlasu zazpíval: Vstať jest této chvíle ctný Vykupitel!“ (TAMTÉŽ, s. 221.); „Ve středu po svatodušní si stařec nedal zabránit a šel do kostela, aby opět po dlouhé době sloužil svou mariánskou.“ (TAMTÉŽ, s. 264–265.)

první mši³⁵³ a další povinnosti plní, ač jsou náročné, svědomitě.³⁵⁴ Také Voříšek, i přes svou od místních trochu odlišnou povahu, se od příchodu projevuje velmi pracovitě, jak v oblasti manuální – chce opravovat pokažené věci na faře³⁵⁵ a sám se věnuje umělecké řezbě³⁵⁶ – tak v povinnostech kněžských.³⁵⁷

V případě učitele Pondělíčka máme v oblasti jeho vztahu k práci možnost pouze krátkého náhledu skrze dopis synovi, v němž píše o své lásce ke studiu,³⁵⁸ a skrze promluvu a chválu faráře.³⁵⁹

O pracovitosti Kristinky se přesvědčujeme po celou dobu jejího působení v knize. Do svých padesáti let se starala o dceru a živila se vařením v Jičíně,³⁶⁰ na žádost svého bratra pak pracovala až do osmdesáti let u něj na faře jako hospodyně. Po celou

³⁵³ „Když Letošník o prvé neděli kázal a sloužil velkou, farář seděl v sakristii a poslouchal. Po mši mu srdečně stiskl ruku, poklepal na lopatce, a kývaje pochvalně, labužnický přivřel oči. Přišli starší vesničané, muži i ženy, oběma kněžími líbali ruce, a obklopivše starého faráře, šeptali a tlumeně si pochvalovali: „Ten se k jemnostpánovi zrovna hodí!“ (TAMTÉŽ, s. 44.); „...cesty k nemocným a do škol bývaly často zlou trampotou, ale na faře se s ním přímo mazlili, a tak zvykal.“ (TAMTÉŽ, s. 48.); „Kaplan byl členem obecního zastupitelstva a faráře zastupoval i v místní školní radě.“ (TAMTÉŽ, s. 50.)

³⁵⁴ „...cesty k nemocným a do škol bývaly často zlou trampotou, ale na faře se s ním přímo mazlili, a tak zvykal.“ (TAMTÉŽ, s. 48.); „Kaplan byl členem obecního zastupitelstva a faráře zastupoval i v místní školní radě.“ (TAMTÉŽ, s. 50.)

³⁵⁵ „„I viděl jsem, jemnostpane, že je tu potřeba ledažaké správký. To je na mne mor! Musím to přivést do pořádku!“ a hned se sklonil k nohám psacího stolu. [...] „To nic, všecko se pospraví: zámky, hospodářské náčiní, žebřinka v chlévě – všecko! Jenomže musí jít jedno po druhém, když zbude chvilka po školách.““ (TAMTÉŽ, s. 119–120.)

³⁵⁶ „V bedně bylo plno drobných postaviček lidských a ovce, kravky, hříbata, domky, stromy. [...] „Co to bude, prosím vás?“ „Nějaká taková mechanika, jemnostpane –“ „To jste všecko udělal sám?“ „Sám – už kolik let jsem na tom strouhal. Teď se ještě ledaco nabarví, postaví se to a na svátky to spustím.“ „To bude tedy nějaký betlém, ne?“ „Bude – bude – všecko musí chodit a pracovat jako živé, pastýři, ovce, havíři, selky, tři králové – všecko jako na drátkách –““ (TAMTÉŽ, s. 129–130.)

³⁵⁷ Viz pozn. č. 289.

³⁵⁸ „Ale práce všecko přemohla; mohu poctivě říci, že jsem se učíval pilně a rád.“ (RAIS, Karel Václav. *Západ*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960, s. 78.)

³⁵⁹ „„Náš Pondělíček je také pilný člověk – pro školu jen žije! To jsou požehnaní pracovníci zdejšího kraje [...] Pondělíček má hromadu dětí, pro toho byla rána, když ho sem šoupli [...] Pro něj to byla rána, ale pro naši obec štěstí,“ pokračoval farář.“ (TAMTÉŽ, s. 122–123.)

³⁶⁰ „Rézi šila, Kristinka vařila a tak se živily.“ (TAMTÉŽ, s. 59.)

dobu tuto službu vykonává s velkým nasazením a láskou; i přes občasnou slabost³⁶¹ ji téměř nikdy nevidíme v klidu.³⁶² Její péče se navíc netýká jen samotného faráře, ale v podstatě všech, kteří na faře pobývají; od pátera Letošníka,³⁶³ přes Voříška³⁶⁴ až po Rézi.³⁶⁵ O bratra se však stará nejvíce, pro jejich úzký vztah i jeho věk.³⁶⁶

V případě Rézi nevidíme pracovní nasazení v takové míře jako u matky; ačkoliv se však projevuje jiným způsobem, je její vztah k práci stále kladný, jako

³⁶¹ „Nic neřekne – běhá, běhá, obsluhuje – až už nemůže. A taková je chudinka stará! Tolik roků pořád kolem mne, stále pečlivá, starostlivá. [...] Všecky starosti s něho sňala, pořád se jen usmívala a laskala [...] nikdy nenaříkala, nestýskala, jenom jeho nářky tišila.“ (TAMTÉŽ, s. 139.); „...ale Kristinka pořád jen: ‚Ale jdi – snad si nemyslíš, že jsem tak nemožná a nic už nedokážu. Jen sed', odpočiň si sama, jsem ráda, že jsi tady!‘“ (TAMTÉŽ, s. 185.)

³⁶² „...a takové mám starosti, aby se Toníčkoví na té cestě nic nestalo!“ a již opět pospíchala do kuchyně.“ (TAMTÉŽ, s. 58.); „Kristinka, samým spěchem a vším tím strachem popletena, běžala pokojem sem a tam, jako by něco hledala; potom odcupala do kuchyně, ale v minutě zas byla zpátky. Měla již teplý kabát, a zavazujíc si šátek pod bradou, pravila k bratrovi: ‚Tak už běžím, Toníčku!‘“ (TAMTÉŽ, s. 109.)

³⁶³ „Paní Kristinka mu políbila ruku, a zeptavši se na pány rodiče, honem snášela.“ (TAMTÉŽ, s. 44.); „Sotvaže páter Letošník v pokoji usedl, už tu byla paní Kristinka s polévkou.“ (TAMTÉŽ, s. 58.); „Když paní Kristinka přinesla kaplanovi hovězí maso, pochvaloval si [...] Po hovězím Kristinka přinesla buchty. [...] Když po chvíli přišla sklízet ze stolu, kaplan stál u okna a hleděl do zahrádky. Šukajíc kolem stolu, myslila si: Tak je mu, chudákovi, smutno –“ (TAMTÉŽ, s. 60–61.); „Přinesu teda zatím káfičko –‘ a podíavši se plaše na Letošníka, běžela do kuchyně.“ (TAMTÉŽ, s. 66.)

³⁶⁴ „Kristinka právě při té řeči přinesla a před kaplanem rozkládala jídelní náčiní. [...] Ale honem zas byla zpátky s talířem polévky, z níž se kouřilo.“ (TAMTÉŽ, s. 104.); „V hlavě se jí starosti motaly: bude-li kaplan spokojen s kuchyní, s posluhou, nebude-li hubovat na celé hospodářství, převezme-li hlavní Toníčkovu povinnost. Běhající kolem vozu, radila a napomínala k opatrnosti.“ (TAMTÉŽ, s. 110.); „Když páter Voříšek přišel z kostela, Kristinka přinesla topinky a někdy místo kávy kyselo s bramborami...“ (TAMTÉŽ, s. 137.)

³⁶⁵ „Paní Kristinka po bratrovu přání zasvěcovala dceru do všeho svého hospodářství – ale jen tak, že Rézi přihlížela. Do Kristinky jako by byla vjela nová velká síla života, všechno chtěla udělat sama. Jako myška šukala kolem kamen i alamárek; nahoru do pokoje u na půdu dceru vedla, do chléva šly i do stodůlky, se slepicemi a s kachnami ji seznámila, kaplanovy holuby a králíky jí svolala.“ (TAMTÉŽ, s. 184.)

³⁶⁶ „Po chvilce tiše vešla Kristinka, nesouc rozsvícenou lampu. ‚Dej Pánbůh šťastné dobré jitro, Toníčku!‘ pozdravila s úsměvem, a postavivši lampu na stůl, vrátila se ho kuchyně pro vodu. [...] Kristinka přinesla židli s velikých hliněným umyvadlem a nalila vody. [...] Když se potom oblékal, podávala mu šle, kolár, vestu i kyrysek.“ (TAMTÉŽ, s. 81–82.)

u ostatních postav. Odlišnost od Kristinky je jistě dána rozdílným způsobem života, jež, zatímco Kristinka již pracovala na faře, trávila Rézi v prostředí městských švadlen. Na své živobytí si tedy aktivně vydělávala, a to i prací mimo hlavní poměr, stále však v bezpečí městských hranic.³⁶⁷ Když je nakonec okolnostmi donucena odstěhovat se na faru (shodou okolností ve stejném věku, jako tehdy její matka), snáší změnu prostředí a pracovní náplně ze začátku těžce, po čase se však se situací smíří a je ochotna vložit svou energii i do jiných činností, než na které byla zvyklá; to zvláště z lásky k nemocné matce.³⁶⁸ Po její smrti se však přece jen více ukáže Rézina jistá zhýčkanost městem – chce mít co nejméně práce – a rozdílné schopnosti od matky.³⁶⁹ Zároveň ale projevuje také snahu zastat pozici farské hospodyně alespoň v možnostech, ve kterých může.³⁷⁰

Za pozornost stojí také postava Tekličky, ač příběhově poměrně nevýrazná, je zosobněním největšího záporu v knize. Do oblasti práce však u ní můžeme nahlédnout jen v jednom okamžiku, a to když farář hovoří o její minulosti. V té se ukazuje její horlivost ve službě v kostele; ač nesměruje dobrým směrem, je patrná její aktivita.³⁷¹

Shrneme-li tedy vztah k práci v celé knize, není u žádné z postav viditelný větší problém; jediné zaváhání vidíme u Rézi, nejedná se však o přístup vyloženě negativní, spíše orientovaný jiným směrem. Ani u Tekličky, snad nejzápornější postavy románu,

³⁶⁷ „Rézi zůstala v Jičíně [...] pilně šila, ale vedle toho dvěma třem kloučkům také ještě snídani a oběd ustrojila.“ (TAMTÉŽ, s. 59.)

³⁶⁸ „Rézi přes tu chvíli chtěla matku v něčem zastati [...] ,Vždyť jste už celá uhoněná, sedněte si nebo si trochu lehněte, dodělám to,‘ kárala Rézi, [...] Rézi nutila matku, aby v noci spala v jejím pokoji, že sama zůstane v kuchyni a panu strýčkovi poslouží –“ (TAMTÉŽ, s. 184–185.); „„Ale maminko, vždyť neříkal, že stůněte, ale že si máte odpočinout. [...] Načpak já mám zahálet? Či snad nedovedu uvařit a uklidit?““ (TAMTÉŽ, s. 188.)

³⁶⁹ „„Jaro je tu – jakpak se to dělá s poli? Snad by se mělo všecko pronajmout, ne? [...] Myslím si, že pan strejček do polí nemůže, a já tomu nerozumím jako maminka – co si s tím počnem? [...] Myslila jsem si, že by bylo méně starostí – pole pronajmout, dobytek prodat –““ (TAMTÉŽ, s. 215.); „„Kristinka to není,‘ přisvědčovala paní, ,ta byla jen jediná. Když jsem k Rézi posledně přišla do kuchyně, právě zatápěla. Zůstala jsem jako omámena – šhubala hrsti listů z tlusté knihy. Povídala jsem: ,Propána, Rézinko, čím to zatápíte?‘ Řekla mi, že to je německé a pan strejček že už beztoho číst nemůže. To by byla Kristinka neudělala!““ (TAMTÉŽ, s. 221.)

³⁷⁰ Viz pozn. 294.; „„Kdyby pan řídící chtěl zůstat, zašla bych tam k dětem,‘ vstávajíc navrhla Rézi.“ (TAMTÉŽ, s. 215.)

³⁷¹ Viz pozn. č. 332.

není vyjádřen vztah k práci negativně, jako tomu bylo např. v *Kalibově zločinu*, kde se záporný charakter postav projevil i v této oblasti.

4.3.5 Funkce každodennosti

V *Západu* stojí dějové zvraty a dynamika vztahů spíše v pozadí běžných denních či životních situací, jež jsou pro román základním stavebním kamenem. Už hlavní téma – závěrečné období lidského života – svádí k důrazu na vyobrazování banálních motivů, jež také naplňuje. Krom leitmotivu – života dvou starců před smrtí – je téma smrti zobrazováno i v dílčích momentech; pohřeb, jímž román začíná, nebo některé farářovy myšlenky.³⁷² Z každodenních situací je ale také přítomno vyobrazení života duchovního, jenž se smrtí může i nemusí souviset. Toto vyobrazení sledujeme jak v rovině obecné,³⁷³ tak osobní.³⁷⁴

V oblasti zvyků méně častých, avšak pravidelných, sledujeme období Vánoc a Velikonoc; přestože se ale jedná o svátky bohaté na vykonávání tradic a rituálů,

³⁷² „Na hřbitově, kolem bílých stěn kostelních, mezi světlými pomníky kamennými i starými zakřivenými kříži, mezi kaštany zestrakatělých korun i mezi prořídlymi, ale posud svěže zelenými akáty temněly se hloučky lidí. Před hlavními vraty chrámovými, dokořán otevřenými, plechové nástroje hudebníků zasržely slunečnem. Teskné hlasy žalmu Miserere mei Deus ostře proryly píseň zvonů a rozčeřily skupiny lidí, na hřbitově čekající.“ (RAIS, Karel Václav. *Západ*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960, s. 5–6.); „Vezměme na příklad tenhle hrob: Blažkovu babičku jsem do něho pochoval, za třicet let potom matku a už i vnučku. Tamhle vedle sebe leží pradědek, dědek – umřeli brzy po sobě – otec i syn; všecky jsem je vykropil.“ (TAMTÉŽ, s. 45.); „Se sborem dětských hlásek plynuly hlavou vzpomínky na zástupy dětí, jež se za jeho farářování v těchto lavicích vystřídalý. Mnozí z nich dávno již leží kolem studeneckého kostela, tělo jejich se nadobro spojilo s matkou zemí – mnozí chodí již ohnuti, s hlavami šedivými... a tady sedí nová drobotina – taková jako ti před čtyřiceti padesáti lety. Utekou léta, jako oněch padesát uteklo, a také z těchto budou starci a stařeny – Ale to už bude moje stará hlava práchnivět v hrobečku...“ (TAMTÉŽ, s. 164.)

³⁷³ „Asi uprostřed modliteb uslyšel hlas zvonu Marie, jímž hrobník každého rána zvonil na mši svatou.“ (TAMTÉŽ, s. 82.); „Ráno o Božím hodě svatodušním byli všichni v kostele, Voříšek sloužil velkou, Prokop přísluhoval. Farář opět ve své hedvábné, květované klerice, seděl po straně jako tenkrát o půlnoční.“ (TAMTÉŽ, s. 259.)

³⁷⁴ „Když se zvon Marie rozezpíval v ranní pozdrav do rána ještě úplně temného, stařec již klečel na klekátku a modlil se. [...] Když potom malý zvonek vysokých pronikavým hláskem volal do dále, že se pan páter v kostele modlí Anděl Páně, přišla i Kristinka do pokoje, sedla u kamen a modlili se spolu.“ (TAMTÉŽ, s. 136.)

v knize jsou nám zobrazeny pouze v omezené podobě, jejich atmosféra a popis jsou podřízeny momentálnímu stavu děje a rozpoložení postav. O Vánocích má na faru přijet Prokop a Rézi, což je ale překaženo špatným počasím. Jejich absence se odráží v atmosféře na faře i při štědrovečerní večeři.³⁷⁵ Velikonoce jsou zmíněny poměrně okrajově, zachycen je v nich ale především farářův smutek ze smrti sestry, jenž má za následek jeho absenci aktivnější účasti těchto svátků.³⁷⁶

Můžeme tedy říci, že román je na motivech každodennosti postaven, avšak jejich výběr a popis je omezen a přizpůsoben hlavnímu tématu knihy a v některých případech i náladě postav.

4.3.6 Charakter fikčního světa

Západ je jedním ze dvou Raisových románů, jenž jsou nejčastěji označovány jako románové kroniky či idyly. Z výsledků analýzy můžeme vidět, že se těmito (pod)žánry blíží nejvíce; centrum pozornosti je upřeno na život v jednom místě – tím je studenecká fara –, k níž je navíc hlavní postava silně emocionálně vázána, a sleduje především životní rytmus jeho obyvatel. Vztahy mezi postavami jsou vesměs harmonické a fungující, narušené pouze několika drobnými spory – jejich příčinou je hlavně Rézi, Voříšek a Teklička. V propojenosti s přírodou a vztazích k práci nevidíme žádný větší problém; zádrhly vzniknou pouze v malém množství s postavou Rézi.

Stav románového světa by se tedy dal označit za idylický, pokud se týče místa fary a postav, jež v ní působí od začátku knihy. Nově přišedší postavy – Rézi a Voříšek – tento svět jasně narušují a vnáší do něj několik negativních momentů. Tuto skutečnost lze vnímat jako uzavřenost harmonického světa vůči všem vnějším vlivům, také ale jako uzavřenost vesnice vůči městu – obě postavy z něj přichází –, což je prvek pro idylu typický. Přesto nám však zbývá postava Tekličky, jež je úkazem poměrně exkluzivním;

³⁷⁵ „...paní Kristinka nechtěla proto přisednouti, že by jich večeřel lichý počet. Vždycky někoho mívali, Ioni hrozdějovského pana učitele, předloni Prokúpka, jenom letos zůstali sami. Ten zlý nečas to způsobil! Lichý počet při štědrovečerní večeři! Jeden z nich by dozajista do příštího Štědrého večera umřel –“ (TAMTÉŽ, s. 145.)

³⁷⁶ „Přišly Velikonoce. Ve farní kuchyni bylo živo – osadníci se z kostela přicházeli přeptat, jak se jemnostpánovi vede. Farář Kalous jiná léta o Zelený čtvrtek, na Velký pátek a Bílou sobotu býval v kostele [...] Letos na lůžku zaslechnuv zvony i zpěv osadníků, skrčil se, ruce sevřel a duše zakvílela, představujíc si, že půjdou i vedle Kristinčina hrobu...“ (TAMTÉŽ, s. 221–222.)

důvod negativity, jež do románu vnáší, nelze vysvětlit jako u předchozích dvou postav, neboť je obyvatelkou Studence a odnikud do něj nepřichází. Zvláštní je rovněž skutečnost, že u ní v průběhu celé knihy nedojde k nápravě – spor mezi ní a farářem zůstává v pozadí a nevyřešen. O takovémto případě nikde v charakteristice idyly nečteme,³⁷⁷ je proto zřejmé, že je Teklička prvkem tento žánr zcela jistě narušujícím.

Nemusí to však být jen ona; už samotné téma smrti, jímž je celé dílo provázáno, může, ač je postavami vesměs vnímáno vyrovnaně, působit pro rámec idyly poněkud temně a dodávat mu jistý elegický podtón.³⁷⁸ Z hlediska literárněteoretického se však z nastíněného žánru nevymyká; smrt nám zde totiž není předložena jako násilná či tragická událost, nýbrž jako přirozená součást koloběhu života, jehož zobrazení je idyle vlastní.

Ať už se však na téma budeme dívat jakkoliv, jisté je, že se v knize objevuje mnoho nesporných prvků idyly, jež v takovémto množství nenalezneme už v žádném dalším Raisově díle.

³⁷⁷ Viz MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X, s. 275–276.

³⁷⁸ Tuto pochybnost jsme mohli zaznamenat také v rámci 1. kapitoly od autorů Lexikonu české literatury – viz s. 9.

5 Závěr

Cílem naší práce bylo porovnat fikční světy vybraných románů Karla Václava Raise – *Kalibův zločin*, *Zapadlí vlastenci* a *Západ*, nalézt mezi nimi znaky diferenciací a zhodnotit jejich příslušnost k literárnímu žánru.

Základem práce byly textové analýzy všech vybraných románů, v nichž jsme se soustředili na dílčí oblasti mezilidských vztahů, souvislosti postav s přírodou, vztahu postav k práci a funkce každodennosti. Každá z analýz obsahovala samostatný rozbor těchto oblastí a rovněž závěrečné shrnutí charakteru konkrétního fikčního světa.

Díky provedení těchto analýz nyní vidíme, jak spolu jednotlivé oblasti v rámci románových světů souvisí a jak jejich charaktery odkazují k literárním žánrům.

V případě *Kalibova zločinu* jsme mohli pozorovat důraz kladený na mezilidské vztahy, zvláště potom ty nefungující. Tomu odpovídaly také charaktery postav, ve většině negativní a mající v románu moc nad svým protipólem. Tím se stala kladná hlavní postava, jež byla nakonec donucena se svému okolí podřídit. S charaktery postav korespondoval také jejich vztah k práci i pochmurné ladění přírody.

Na základě těchto poznatků nám tedy nic nepřekáží v souhlasu se všemi kategoriemi, do nichž byl v kapitole 1. román zařazen; jako próza kritizující venkovský život, poukazující na nerovnost vztahů kvůli touze po majetku, řešící ovlivnění dobrého člověka zlým okolím atd.³⁷⁹

U *Zapadlých vlastenců* nastává situace již trochu komplikovanější; v kapitole zabývající se jejich žánrovou charakteristikou jsou nám téměř výhradně prezentováni jako idyla,³⁸⁰ avšak z výsledků naší analýzy vidíme některá zjištění, jež jsou s tímto tvrzením v rozporu. Nelze sice popřít, že v románu snaha o idylické zobrazení světa převládá nad prvky negativními a kritickými, nicméně některé nám ukazují narušení této snahy a žánrové „znečištění“; jsou to především postavy Žalačky a Karlova otce a jejich chování, ze světa ideálních hodnot se vymykající.

Román můžeme tedy za idylický prohlásit co do znaků převažujících (ve vyobrazení většiny vztahů, přírody, pracovitosti postav i každodennosti se nevyskytuje

³⁷⁹ Viz s. 9–10.

³⁸⁰ Viz s. 9–10.

výraznější problém), ovšem v hlubší analýze nalézáme fragmenty tuto ideu nesdílející a, můžeme říci, i společensko-kritické.

Západ se oproti tomu nachází v pozici téměř opačné. Ačkoliv jsme jej v 1. kapitole vyhodnotili jako román idylický, cesta odbornou literaturou k tomuto výsledku byla mnohem složitější než u *Zapadlých vlastenců*; i když charakter idyly nebyl přímo popírán, nacházel se román ve většině odborných publikací v separátní kategorii³⁸¹ a ne čistě mezi idylami. Po námi provedené analýze jsme však dospěli k tomu, že obsahuje mnohem více idylických prvků než román předcházející. Vyskytuje se v něm pouze jeden element narušující tento žánr – postava Tekličky, navíc projevující se ve srovnání s negativními postavami *Zapadlých vlastenců* v mnohem menší míře. Všechny ostatní postavy se nacházejí ve vztazích fungujících a harmonických, a pokud jsou narušeny, pak pouze elementy městskými, což žánru idyly nijak nepřekáží. Taktéž vztah postav k práci je ve vesnickém prostředí bezproblémový. Za idylu popírající rys by se dalo označit ještě pochmurné ladění přírody, související se stářím postav, tato premisa však, jak jsme uvedli již u samotné analýzy, nemá zcela pravdivý podklad.

Co se týče žánrových označení, dospěli jsme tedy po zhodnocení analýz k závěru, že v případě *Kalibova zločinu* v 1. kapitole předložený žánr odpovídá charakteru jeho fikčního světa; u *Zapadlých vlastenců* je jejich idylický přívlastek poněkud nadnesen a v několika ohledech mu fikční svět neodpovídá, idylická vlastnost *Západu* je zase poněkud podceněna, neboť román splňuje rysy tohoto žánru nejvíce.

Porovnáme-li zkoumané oblasti jednotlivých fikčních světů mezi sebou, vidíme, že nejvíce determinující pro žánr jsou mezilidské vztahy a vztah postav k práci; souvislost postav s přírodou a funkce každodennosti jsou v tomto ohledu oblastmi spíše doplňujícími. Nabízejí nám však podnět pro vzájemné porovnání u jednotlivých románů: ve všech třech případech mají přírodní popisy kromě funkce kulis často souvislost s charakterem či náladou postav, a též zobrazované roční období souzní s celkovým tématem a dějem knihy. Každodenní motivy jsou rovněž přítomny ve všech románových světech, největší důraz je pak na ně kladen u těch, kde jsou ostatní oblasti idylického ladění. Význam mají také pro zobrazení plynutí času – to se týká především zemědělských prací a svátků.

³⁸¹

Viz s. 9–10.

Naše výchozí premisa typologické různosti románů byla potvrzena na základě analýz charakterů jejich fikčních světů, zároveň však bylo nalezeno také několik rysů a vlastností tyto světy spojujících.

6 Anotace

Příjmení a jméno autora: Zbranková Kateřina

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky – Filozofická fakulta

Název diplomové práce: Podoby fikčního světa ve vybraných románech Karla Václava Raise

Jméno vedoucího diplomové práce: prof. PhDr. Dagmar Mocná, CSc.

Počet znaků: 209 195

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 19

Klíčová slova: Karel Václav Rais, Kalibův zločin, Zapadlí vlastenci, Západ, fikční svět, vztahy, příroda, práce, každodennost

Anotace diplomové práce: Bakalářská práce zkoumá fikční světy vybraných, typologicky odlišných románů Karla Václava Raise – *Kalibův zločin*, *Zapadlí vlastenci* a *Západ*. U každého z románů je provedena textová analýza jeho fikčního světa, přičemž zaměření je na tyto dílčí oblasti: mezilidské vztahy, souvislost postav s přírodou, vztah postav k práci a funkce každodennosti. Na základě analýz těchto oblastí je upřesněna žánrová charakteristika románů a nalezeny odlišné a společné rysy jednotlivých fikčních světů.

Key words: Karel Václav Rais, Kalibův zločin, Zapadlí vlastenci, Západ, fictional world, relationships, nature, work, everydayness

Annotation of thesis: The bachelor thesis examines fictional worlds of selected, typologically different novels by Karel Václav Rais – *Kalibův zločin*, *Zapadlí vlastenci* and *Západ*. For every novel is elaborated text analysis of its fictional world, focusing on these sub-areas: interpersonal relationships, coherence of characters with nature, relationship of characters to work and function of everydayness. Based on analyzes of these sub-areas is clarified genre characteristics of novels and there are found different and common features of individual fictional worlds.

7 Seznam použité literatury

Primární literatura

RAIS, Karel Václav. *Kalibův zločin*. 23. vyd. Praha: Lidová demokracie, 1968.

RAIS, Karel Václav. *Západ*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960.

RAIS, Karel Václav. *Zapadlí vlastenci*. 2. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956.

Sekundární literatura

Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století: Slovníková příručka. Vyd. 3. Praha: Československý spisovatel, 1982.

DOLEŽEL, Lubomír. *Heterocosmica: fikce a možné světy*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0735-2.

ECO, Umberto. *Lector in fabula: role čtenáře, aneb, Interpretační kooperace v narativních textech*. Praha: Academia, 2010. Možné světy. ISBN 978-80-200-1828-1.

FOŘT, Bohumil. *Úvod do sémantiky fikčních světů*. Brno: Host, 2005. Teoretická knihovna. ISBN 80-7294-165-8.

HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století*. Praha: ARSCI, 2007. ISBN 978-80-86078-71-7.

HAVRÁNEK, Bohuslav, Jaromír BĚLIČ, Alois JEDLIČKA, et al. *Slovník spisovného jazyka českého*. 1, A–M. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Český román sklonku 19. století*. 1. vyd. Praha: Academia, 1967.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In: POHORSKÝ, Miloš (red.). *Dějiny české literatury III*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 465–485.

Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy. Editor Ansgar NÜNNING, editor Jiří TRÁVNÍČEK, editor Jiří HOLÝ, přeložil Aleš URVÁLEK, přeložil Zuzana ADAMOVÁ. Brno: vydal Host - vydavatelství, 2006. ISBN 80-7294-170-4.

MÁCHAL, Jan. *O českém románu novodobém*. 2. změn. a dopl. vyd. Praha: Josef Springer, 1930.

MACHALA, Lubomír, Josef GALÍK, Erik GILK, et al. *Panorama české literatury*. Praha: Knižní klub, 2015. Universum. ISBN 978-80-242-4818-9.

MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X.

NOVÁK, Arne a Jan Václav NOVÁK. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. Vyd. 5. Brno: Atlantis, 1995. ISBN 80-7108-105-1.

OPELÍK, Jiří, Vladimír FORST, Luboš MERHAUT, et al. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. 3, M–Ř. Praha: Academia, nakladatelství Akademie věd České republiky, 2000. ISBN 80-200-0708-3.

PAVEL, Thomas G. *Fikční světy*. Praha: Academia, 2012. Možné světy. ISBN 978-80-200-2120-5.

PEREGRIN, Jaroslav. Možné světy v logice. In: *Aluze* 9, 2005, č. 1, s. 135–141.